

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
№4(48)**

Алматы, 2014

**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ**

**УДК 323 (574)
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ
КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Г.Р.Абсаттаров - зам.декана исторического факультета КазНПУ им.Абая, кандидат политических наук,

А.К. Құрманғали – доктор политических наук, ассоциированный профессор КазНПУ им. Абая

В данной статье авторы исследуют политические и правовые тенденции в процессе модернизации казахстанского общества. Предложенный анализ основан на сравнении мирового опыта преобразования и казахстанской действительности. Предлагается собственное видение основных модернизационных аспектов. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: модернизация, обновление, политический процесс, мировой процесс, политика, право, общество, демократия, правовая культура, свобода, правовой менталитет.

Бұл мақалада авторлар қазақстандық қоғамды жаңғырту үдерісінің саяси және құқықтық үрдістерін зерттейді. Ұсынылып отырған талдау қайта құрудың әлемдік тәжірибесі мен қазақстандық болмысты салыстыруға негізделген. Негізгі жаңғырту аспектілеріне деген өзіндік көзқарас ұсынылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын мәселелерге де көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: жаңғырту, жаңарту, саяси үдеріс, әлемдік үдеріс, саясат, құқық, қоғам, демократия, құқықтық мәдениет, еркіндік, құқықтық діл.

In this article authors are researching the political and the legal tendencies in the course of modernization of Kazakh society. The offered analysis is based on comparison of world experience of transformation and the Kazakhstan's reality. Own vision of the main modernization aspects is offered. At the same time, the attention is focused to debatable questions too.

Keywords: modernization, updating, political process, world process, policy, law, society, democracy, legal culture, freedom, legal mentality.

Современные тенденции мирового политического процесса все более усугубляют проблемы формирования современных ценностей и норм. Новейшее время ознаменовалось такими изобретениями и прогрессом, которые делают невозможным существование в закрытом режиме. Политика, основанная на том, чтобы придерживаться устоявшихся ориентиров, становится серьезным препятствием для дальнейшего развития общества. Перед современными сообществами стоит одна дилемма: либо быть в авангарде, либо остаться в числе отсталых и неэффективных систем. Эти и другие концептуальные вопросы и лежат в плоскости теории модернизации. В современной политической науке различные исследователи по своему формулируют специфику процесса модернизации. Так, например, «Аптер делает различие между модернизацией, развитием в целом и индустриализацией. Некоторые исследователи политических изменений предпочитают пользоваться термином «политическая модернизация» вместо термина «политическое развитие» [1, с. 124].

В начале своего возникновения теория модернизации подразумевала своего рода копирование институтов, норм и ценностей, присущих западным странам. В связи с этим, процесс перехода к современному обществу получил свое второе название «вестернизация». Данное название отражало и суть всего предполагаемого процесса обновления. Копирование и механический перенос наработанных западных стандартов на почву традиционных обществ по замыслу основателей должно было обеспечить достижение желаемого результата. «Постиндустриальная цивилизация приводит к постепенному разрушению традиционных ценностей. Все чаще мы слышим о глобальной культуре, в рамках которой предполагается торжество «общечеловеческих» ценностей либерального толка. Под этими ценностями Запад понимает господство своих собственных понятий в области морали, права, общественного устройства и индивидуальной этики» [2, С.16]. Однако это положение оказалось весьма сомнительным, что подтвердилось реальной практической действительностью тех стран, которые осуществили данный

процесс. «Многие латиноамериканские страны (Бразилия, Мексика, Аргентина и др.) заимствовали у США их политическую систему. Даже название стран схожее: Соединенные Штаты Бразилии, Соединенные Штаты Мексики. Однако, подобное заимствование политической системы не ведет к главному – социально-экономическому развитию, даже отдаленно приближающемуся к тому, что имеет северный сосед этих стран.

Еще более разительный и в тоже время близкий нам пример – посткоммунистическое развитие бывших социалистических стран. Имея на старте идентичную политическую систему, поставив затем одни и те же цели социально-экономического и политического развития, одни из этих стран достаточно успешно развиваются, ставя перед собой цель в недалеком будущем интегрироваться в европейские структуры. В то же время другие бывшие социалистические страны деградируют, двигаясь по направлению к «третьему миру» [3, с. 127-128.]

Довольно успешные результаты модернизации начатой по данному принципу в Сингапуре, Тайване, Чили, Бразилии стали обратными для ряда стран африканского континента, Индокитая. Привносимые ценности современного общества напрочь отвергались традиционными структурами, делали их неэффективными и отягощающими. Отсутствие теперь уже признанных предпосылок осуществления процесса модернизации стало причиной провала пути вестернизации. Казалось бы созданы аналогичные институты, установлены те же стандарты и тем не менее, они не эффективны, а традиционные системы обрастают еще более негативными факторами возросшей конфликтности, коррупции, узурпации власти и т.д. Все это обнажило односторонний характер предложенной модернизации, идущей по пути механического переноса современных стандартов в традиционные устои.

Полученный опыт стран Азии, Африки и Латинской Америки обусловил некий пересмотр ранее предложенного способа копирования, как обеспечивающего необходимый результат. Это имело весьма положительный результат как для политической науки, так и для практики.

Несмотря на обозначенную тенденцию возникновения тупиковой модернизации некоторых развивающихся стран, мы, тем не менее, не должны отказываться от уже существующих норм и ценностей, проверенных политическим временем, опытом и полученными результатами. Цель модернизации остается по-прежнему той же: переход к современному обществу – это априори. А пути этого преобразования, логика и методы осуществления должны соизмеряться каждый конкретный раз в зависимости от имеющихся объективно-субъективных факторов. Один из авторов теории модернизации У. Мур определяет ее как «трансформацию традиционного или предсовременного общества в результате которой в обществах разовьются такие типы технологий и соответствующие им формы социальной организации, которые характеризуют развитые, экономически процветающие и относительно политически стабильные нации западного мира» [4, с.320].

Процесс модернизации безусловно обеспечивает не просто формирование западных ценностей, он способствует продвижению общества вперед, причем во всех областях. Например, демократия требует предпосылок, создание которых формирует не только новые политические условия, но и экономические, так как требуется рыночная экономика; культурные, поскольку весьма важно формирование новых прогрессивных культурных предпочтений свободы, индивидуальности, осознания роли личности и т.д. При соблюдении всех этих факторов переходное общество действительно оказывается на более высоком уровне собственного развития, и это дает именно модернизация. Как отмечают известные политологи Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и Р. Далтон «Главной тенденцией культурного развития, трансформировавшей мировые и общественные ценности, является модернизация» [5, с. 116].

Идеи о создании современного общества были созвучны передовым мыслям о создании идеального общества, основанного на справедливости, равных возможностях. Исходя из этого, становится вполне понятным та популярность, коей обладает теория модернизации в новых сообществах, вставших на путь собственного изменения. Осязаемость и результативность ценностей современного общества достигается наличием эффективного набора средств реализации общезначимых интересов, связанных с установлением современных стандартов во всех сферах и областях деятельности общества и государства.

В момент, когда политическая элита принимает решение о проведении модернизации, главной целью становится достижение нового образца, соответствующего взглядам и ценностям ориентирам современных обществ. Процесс проведения модернизации сопряжен с колоссальными по своей сущности трудностями, и вариант тупиковой модернизации всегда подтверждает высказанное положение. Модернизация при ее тупиковом характере может оказывать деструктивное влияние, поскольку она оторвана от жизни, отдает предпочтение утопическим целям, ведущим транзитное общество к еще более низшему уровню существования.

«Сложность состоит в том, что метасообщество XX века различает индустриальное общество и постиндустриальное. Первое имеет индустриальный технический базис, а второе – информационный, ведущей отраслью первого является промышленность, а второго сервис, основа благосостояния индустриального общества – товары, а во втором случае – знания. Массовым классом являются рабочие, в новейшем обществе – служащие, управленцы. Политический режим в индустриальном обществе – авторитарный или представительная демократия, а в постиндустриальном – непосредственная демократия, самоуправление» [6, с.78].

Процесс модернизации определяет стремление новых стран быть в одной линии развития с передовыми обществами мирового политического пространства. В свою очередь, это обусловлено тем, что признаются не только ценности, но и становятся желаемыми блага современных цивилизаций. В социумах, начавших переход к современному все более усложняются и секуляризуются интересы и потребности индивида, групп, слоев, классов. Каждый новый этап развития способствует возникновению новых потребностей, и одновременно открывает новые возможности, реализация которых требует дальнейшего развития, т.е. модернизации.

При этом в современном обществе мы можем наблюдать не просто дифференцированные индивидуальные и общественные интересы, но и их гармоничное взаимодействие. Одно не исключает другого. Свобода выбора гарантируется самой политической организацией. Современное общество целостно, но не однородно, в нем наличествуют и схожесть и различия, но при этом они эффективно сосуществуют. В отличие от этого, традиционное общество предполагает отсутствие различий, или подчинение частного общему. Несмотря на некоторые плюсы данной организации, во многом она все же существенно уступает современным ценностям. Сегодняшние политические тенденции, обусловившие новую волну демократизации, ставят серьезный барьер существованию закрытых систем.

Теория модернизации построена на проведение реформ преобразования, носящих системный характер. Трансформация транзитных систем происходит комплексно во всех необходимых сферах. Главным существенным признаком переходных обществ является то, что они вынуждены пройти путь кардинального изменения за достаточно короткий период, который страны «спонтанной» модернизации осуществляли в течение длительного исторического этапа развития. Это особенно усложняет процесс модернизации.

Несмотря на то, что уже существуют определенные наработанные, зарекомендованные принципы современных обществ, их внедрение, обеспечение полноценной значимости труд весьма нелегкий. Это в том числе актуально и для суверенного Казахстана. В равной степени это справедливо и для процесса демократизации.

На наш взгляд, политические институты страны, как и вся ее политическая система, безусловно, строятся на определенных стандартах. Если политическая система является открытой, то она формирует демократические процедуры, прозрачные и контролируемые гражданским обществом. На современном этапе мирового политического развития именно демократия стала наиболее избираемым и желаемым политическим конструктом существующих политических систем.

Демократия имеет различные виды их формы воплощения, что закреплено в теории политической науки, когда определяются виды демократии, и типы демократических политических устройств. Под последними, подразумеваются президентские, полупрезидентские и парламентские республики. Также выделяют американскую или европейскую демократии, несоответствующие им политические институты, осуществляющие государственное управление. Речь идет о особенностях, присущих конкретной стране. С этой позиции, называют американскую, немецкую, французскую, польскую и др. демократию. Например, в этом отношении можно выделить сингапурскую модель демократии, исследованную Фарид Закария [7, с.84]. Необходимо отметить, что важную роль в этой модернизации сыграл лидер государства Ли Куан Ю, сформировавший основные направления преобразования [8].

Тем не менее демократия единая в широком своем понимании, т.е. это, в первую очередь, соблюдение ее основных базовых принципов. Эти принципы могут одинаково и по-разному осуществляться, иногда, и просто присутствуя только в декларативной форме. Таким образом, демократия и соответствующие политические институты управления могут быть таковыми и в президентских и в парламентских системах. Другое дело, каким образом, и в какой степени, претворяются основные демократические постулаты, и претворяются ли они вообще, т.е. речь идет о внутрисистемных рычагах и процедурах.

Кроме того, демократия в конкретной стране, несет в себе отпечаток исторического, социального, экономического, политического, правового, культурного и других элементов. Это определяется культурно-историческими особенностями, присущими конкретным обществам. Однако, важно

повторить, демократия должна обеспечивать основные свои фундаментальные ценности. Без таких факторов как свобода, прозрачность, избираемость, конкуренция, верховенства закона, плюрализм, ответственность, развитая политическая и правовая культура, гражданское общество, СМИ и политические партии, не возможно сформировать действующую и эффективную демократию.

Важное значение в процессе модернизации обретают аспекты правовой культуры.

Правовая культура – это процесс и результат творчества человека в сфере права и политики характеризующийся созданием и утверждением правовых и социально-политических ценностей. Правовая культура Республики Казахстан представляет один из аспектов общечеловеческой культуры, воплотившейся в социальной практике. Творцом, носителем и реализатором правовой культуры Казахстана является личность. Под правовой культурой личности принято понимать субъективно выработанный индивидом уровень овладения правом и политикой в деятельности. Особое значение для казахстанского государства и общества имеет профессиональная правовая культура, в которой сливаются воедино юридический профессионализм и профессиональная этика. Для решения задач оптимизации состояния правовой культуры в казахстанском обществе должны быть изучены ключевые сферы реализации норм, ценностей правовой культуры в Республике Казахстан. При этом мы должны учитывать как индивидуальные, личностные черты в общении с другими людьми, так и национальные особенности культуры при обновлении, модернизации правовой, социально-политической системы.

На уровень правовой культуры Казахстана влияют объективные и субъективные факторы. К объективным факторам относится деятельность государства по правовому просвещению населения. К субъективным факторам – личностные качества казахстанца, характеризующие его индивидуальные особенности, способности, пол, возраст, правовые установки и т.д.

Проблемы повышения личностного уровня правовой культуры должны решаться государством с помощью целенаправленной деятельности по правовому просвещению граждан с целью усвоения имеющихся в казахстанском обществе юридических норм, понятий, принципов, осознания сущности правовых явлений. При этом требования казахстанского права усваиваются не абстрактно, а конкретно, в соответствии с реальными социальными интересами и потребностями людей в процессе их жизни и деятельности.

В условиях перехода к рыночной экономике в казахстанском обществе появляются тенденции рассматривать правовую информацию как товар. Между тем взаимодействие законодательства и культуры в Казахстане должно мыслиться в рамках страны и ее общей, политической, религиозной и правовой культуры.

Проблема отношения казахстанцев к свободе должна стать предметом тщательного исследования. Следует обратить внимание на то, что сегодняшняя ситуация в Казахстане характеризуется одновременно ростом общественной и политической пассивности большинства населения и активностью радикально настроенного меньшинства. Парадокс же заключается в следующем. Демократия стремится поддерживать свободу, ограничивая тиранию и поддерживая выбор широких масс. Свобода индивида требует свободного общества, которое невозможно без широкого одобрения социальных целей и ценностей. Таким образом, происходит колебание между аморфным демосом и контролируемой республикой.

Как обеспечивается свобода и независимость членов гражданского общества? Это экономическая свобода индивида, т.е. возможность заниматься хозяйственной деятельностью на базе любой формы собственности. Сюда включается и свобода потребления, и неприкосновенность частной собственности.

Экономическая свобода поддерживается свободой политической. Демократия – это не только состязательный политический рынок, но и способность каждого индивида действовать в качестве гражданина, т.е. связывать свои идеи и интересы с законами, обеспечивающими рамки общественной жизни. Сегодня в Казахстане есть элементы гражданского общества, однако понимание свободы не связано с моральными и правовыми нормами. Наоборот, присутствует убеждение в том, что свободный человек несет ответственность только перед собой. Это ведет к еще большему расслоению и социальной анархии и антагонистическим тенденциям.

Таким образом, при модернизации правовой культуры Казахстана необходимо начать с формирования гражданского сознания, культуры участия личности в жизни общества. Одним из важнейших элементов правового государства – права личной свободы. Между тем, казахстанская история демонстрирует крайний радикализм в этом аспекте. В послереволюционный период была отвержена не только личная свобода граждан, но и социальных слоев и групп. Перед современным Казахстаном стоит сложнейшая

задача формирования свободной личности как основы гражданского общества.

Сегодня возрастает интерес к национальной правовой культуре и правовому менталитету, это особенно важно, т.к. до настоящего времени исследователи смотрели на эту проблематику сквозь призму западноевропейской философии права. Многочисленные модели переустройства Казахстана дистанцируются от проблем национальной правовой культуры, государственной самобытности и правопреимственности. Возможно, это связано с представлением о том, что Европа сформировала идеальную модель правовой культуры и правовых отношений, которая включает индивидуализм и общечеловеческие ценности: право на жизнь, свободу, собственность, либерализм как тип государственного управления.

Правовая культура, являясь частью общей культуры народа, несет на себе отпечаток национально-культурной специфики и адекватна общему культурно-историческому ландшафту, на котором сложилась.

Вопрос о модернизации Казахстана сегодня невозможен без решения вопроса об обновлении элементов правовой культуры, что вызывает ряд проблем методологического свойства. В частности в качестве почвы социальных изменений выступает менталитет казахстанского народа.

Вопрос о национальном менталитете (и в том числе о правовом менталитете) давно обсуждается в научной литературе. Однако правосознание и правовой менталитет представляются все же разными концептами. Понятие «менталитет» означает то общее, что лежит в основе сознательного и бессознательного, логического и эмоционального, т.е. глубинный источник мышления, идеологии и веры. Менталитет связан с глубинными особенностями социальной жизни. Правовой же менталитет выражен не в господствующей идеологии, а в правовых традициях, в так называемом обычном праве, основанном на интуитивном понимании справедливости.

В связи с этим сравнивая казахстанский и европейский правовой менталитет можно увидеть различную природу: европейская демократия выросла из Реформации и ее религиозных эмоций, казахстанский же менталитет строился на принципах внедряемой демократии и социальной справедливости.

В Казахстане индивидуальные представления о законе носят императивный и репрессивный характер и являются отражением концепции вины, характерной для воспитательной модели. Эта модель способствует принижению роли закона в качестве регулятора социальных отношений. В казахстанской среде кажется более важным не нарушать закон, а не следовать ему, т.е. быть включенным в норму.

Тесно связанным с правом и свободой является понятие собственности. Однако следует отметить, что в представлении о собственности в Казахстане имеет характер материальных гарантий, представление об индивидуальных свободах, характерных для европейской действительности, выражено крайне слабо.

Наконец, само понятие свободы в Казахстане смешивается с представлением о воле как об абсолютной свободе, а власть представляется в качестве атрибута индивидуума, т.е. образносителя власти связан с субъектом и его ответственностью. В социальном плане присутствует неуверенность в способности власти уважать границы, очерченные законом и социальными институтами, а также в возможности распоряжаться индивидуальными правами и свободами, предполагающими участие в социальной и политической жизни.

Эволюция казахстанского общества и его политических структур должна быть направлена на создание и функционирование правовых отношений, развитии и повышении значимости ответственности, равенства перед законом и наличия индивидуальных и общих интересов.

В Европе закон рассматривается как регулятор социальной жизни, то, чем надо руководствоваться, правила игры, упрощающие социальное взаимодействие. Вина рассматривается как нарушение правил, исходящих от власти, а критика власти вписана в систему мер и противовесов.

Эволюция представлений о праве показывает влияние социального контекста на правовую социализацию. Собственность и договор в европейском историческом контексте выступают как символы безопасности.

Вырисовываются две модели отношения к праву. В Европе первая реакция индивида в том, что он обращается к стабильной системе правил и учреждений, выдвигает требования обеспечения своей безопасности. На следующем этапе ослабления системы толкает к тому, что растет доверие к правилам, защищающим права индивидов, поддерживающим межличностные отношения и солидарность. В Казахстане индивиды в первое время упрекает систему в ошибках и злоупотреблениях, растет репрессивность в отношении к преступности, частично ответственной за отсутствие безопасности. В дальнейшем, находясь под гнетом усиливавшихся трудностей, они обращаются к семье. Развитие частного сектора и собственности в Казахстане приобретает большую ценность и требует большей

энергии. В этой ситуации индивидуальные права и демократические ценности в нашей стране становятся жизненной необходимостью. Необходимо поддержать эти стремления через политическую и юридическую систему Казахстана, в задачу которых входит создание надежных институциональных механизмов и учреждений, обеспечивающих реальное участие индивидов в социальной и политической жизни и примиряющих рыночную экономику с социальной защищенностью.

Научно-политологический анализ изменений и трансформаций европейских демократических структур и правовых ментальных установок позволяет увидеть в разнообразных моделях правовой культуры ту, которая сближается с казахстанскими историческими реалиями. В частности, пятая республика во Франции имеет ряд существенных отличий от западных демократий США, Великобритании или Германии. Прежде всего, следует отметить наличие исключительной президентской власти в области внешней и военной политики при значительном ослаблении роли и престижа парламента и парламентариев и росте влияния кабинета министров. В результате обнаруживаются явные черты сходства демократии Франции с современными реалиями Казахстана. Речь может идти об общей тенденции к персонализации власти, наличие харизматической личности во главе государства. Опыт Франции может оказаться необходимым для Казахстана.

По отношению к правам и свободам личности – казахстанца также может выделить противоречивые тенденции. С одной стороны, в равной степени казахстанцы высоко оценивают социально-экономические права и право на защиту от посягательств на их личность и имущество. С другой стороны, большинство готово переложить на плечи государства заботу о своих правах, т.е. наблюдается социальная и правовая пассивность. При этом следует отметить, что по-прежнему актуальными оказываются правовые отношения Казахстана, построенные на санкциях, наказаниях, а не на профилактике правонарушений. В массовом сознании казахстанцев сохраняются стереотипы о том, что только суровые репрессии и террор могут остановить рост правонарушений, а также идею о возможности нарушения законности со стороны служб правопорядка, если это будет способствовать порядку в обществе.

Однако, наряду с общим пессимистичным настроем граждан Казахстана наблюдается новая тенденция, связанная с переходом Казахстана от тоталитарного к демократическому государству. Появился социальный слой, своей правовой идеологией сделавший базовые ценности европейской правовой культуры. Пришло понимание того, что начинать любые реформы, в том числе и в правовой сфере нужно с личности – казахстанца через систему правового воспитания.

По нашему мнению, многие проблемы, связанные с модернизацией правовой культуры Казахстана, вытекают из элементарной правовой безграмотности населения. Единственным правовым документом, с которым знакомо большинство населения, является Конституция Республики Казахстан. Логично предположить, что амплитуда правосознания социальных групп и субкультур Казахстана зависит от уровня действующей системы права. Т.е. неосведомленность казахстанского общества не только снижает эффективность, но и повышает возможность манипулирования им.

Таким образом, когда речь идет об обновлении, модернизации правовой культуры Казахстана, необходимо обратить внимание на фактическую доступность информации при конструировании правовых отношений. Модернизация Казахстана в экономической и социально-политической сфере неизбежно актуализирует необходимость формирования новой правовой культуры, где одним из ведущих понятий должно стать правовая компетентность.

Современная концепция правовой культуры, являющаяся основой правовых отношений на международном уровне, восходит к фундаментальным ценностям европейской культуры, гуманистической универсалистской парадигме мышления. Учитывая, что многие современные общества имеют правовой менталитет, можно предположить длительный и сложный путь не только процессов глобализации в целом, но потрясения, связанные с разрушением или глубокими изменениями основ правового менталитета и правовой культуры модернизирующихся стран.

Казахстан сегодня преломляет все основные противоречия общего цивилизационного процесса. Острота происходящего связана с закономерной претензией Казахстана на реализацию собственных интересов при незавершенности модернизации. Необходимо отметить, что адаптация европейских принципов прав и свобод личности в казахстанской правовой, социально-политической системе приводит к формализации этого процесса и, как следствие, к усилению противоречивых тенденций. Поиск причин выводит нас к проблеме не сформированности собственных представлений не только о векторе экономической и социально-политической модернизации, но и о том, как осуществить модернизацию правовой культуры Казахстана при сохранении фундаментальных национальных правовых ценностей.

В заключении можно сделать следующий вывод: во-первых, модернизация правовой культуры

Республики Казахстан – это исходные определяющие идеи, требования, установки, составляющие нравственно-политическую основу социально-правового прогресса страны; во-вторых, основным требованием к результативности обновления правовой культуры Республики Казахстан выступает качества и уровни социально-правовой жизни общества и личности. Правовая культура казахстанского общества в немалой степени определяется самой правовой системой, практикой функционирования всех отраслей и норм права, правовых учреждений.

1. Шаран П. Сравнительная политология. Перевод с англ. Часть 2, Москва, 1992 г., с. 217.
2. Баймурзаева В.Х. Формирование общекзахстанских ценностей и ценностей ориентаций. Вестник. Серия «Социологические и политические науки». – Алматы: КазНПУ им. Абая. – 2006. – № 3 (15). – С. 11 – 19.
3. Кадыржанов Р. Консолидация политической системы Казахстана: проблемы и перспективы. Алматы: Институт философии и политологии МН и ВО РК, 1999. – 166 с.
4. Мухаев Р.Т. Политология: учебник для студентов юридических и гуманитарных факультетов. – Москва, 1997. 400 с.
5. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К. и Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие. Сокр. Пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной; под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
6. Тахтаева А.Б. Политика демократизации общественной жизни в Республике Казахстан. Политика демократизации общественной жизни в Республике Казахстан: Межвузовский сборник научных трудов. – Алматы: АГУ им. Абая, 2000. – 87 с.
7. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. – Москва: Ладомир, 2004. – 384 с.
8. Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый. – Москва, 2005. – 420 с.

УДК 323 (574)

МОБИЛЬНОСТЬ МНОГОНАЦИОНАЛЬНОГО НАСЕЛЕНИЯ И ЕЕ ПРОБЛЕМЫ: ВОПРОСЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ

Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

В статье рассматриваются актуальные вопросы мобильности многонационального населения, которые в научной литературе не исследованы. Предстоящие десять-пятнадцать лет станут, периодом исторических изменений во всех сферах социальной жизни Казахстана. Вероятно, появятся новые формы мобильности, и новые факторы будут влиять на этносоциальные процессы, рынок труда и миграции.

Миграция – естественное проявление мобильности человека, мотивированное его стремлением к улучшению условий своего существования, к более полному и надежному удовлетворению своих потребностей. Миграция играет важную роль в формировании этнического состава той или иной общности и даже может определять судьбу целых государств. В статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: миграция, этнические связи, транзитный период, оралманы.

Мақалада ғылыми әдебиетте әлі де жете зерттелмеген көпұлтты тұрғындардың мобильділігіне байланысты өзекті мәселелер қарастырылған. Алдымыздағы он-он бес жыл Қазақстанның әлеуметтік өмірінің барлық салаларында тарихи өзгерістер кезеңі болмақ. Мобильділіктің жаңа формалары пайда болуы, этноәлеуметтік үдерістерге, еңбек нарқы мен көш-қонға жаңа факторлар ықпал етуі мүмкін.

Көш-қон – адамның өзінің өмір сүру жағдайын жақсартуға, өз қажеттіліктерін толық және сенімді түрде қанағаттандыруға ұмтылумен байланысты оның мобильділігінің табиғи көрінісі. Көш-қон қандай да бір қоғамдастықтың этникалық құрамын және тіпті мемлекеттердің тағдырын анықтауда маңызды рөл атқарады. Мақалада пікірталас тудыратын мәселелерге де көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: көш-қон, этникалық байланыстар, транзиттік кезең, оралмандар.

In article topical issues of mobility of the multinational population which in scientific literature aren't

investigated are considered. The forthcoming ten-fifteen years will become, the period of historical changes in all spheres of social life of Kazakhstan. Possibly, there will be new forms of mobility, and new factors will influence ethnosocial processes, labor market and migrations.

Migration – natural manifestations of mobility of the person, motivated with his aspiration to improvement of conditions of the existence, to fuller and reliable satisfaction of the requirements. Migration plays an important role in formation of ethnic structure of this or that community and even can define destiny of the whole states. In article the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: migration, ethnic communications, transit period, oralmany.gosudarstvo. In article the attention and to debatable questions is paid.

Миграционная мобильность – это попытка мобилизовать собственные ресурсы и ресурсы семьи, родственников, клана, диаспор, общественных институтов в местах исхода и достижения для расширения жизненных возможностей, повышения своего статуса, ускорения восходящей социальной мобильности. Миграция - это один из способов, которым пользуются миллионы мигрантов и их семей, чтобы самостоятельно решать проблемы социального и экономического порядка.

Миграции сыграли огромную роль в жизни Казахстана - страны с огромной, слабозаселенной и малоосвоенной территорией, значительной пространственной дифференциацией уровня, темпов социально-экономического развития и соответственно уровня жизни населения.

Абсолютное большинство миграций в истории Казахстана имело вынужденный характер и направлялось государством. Устойчивые миграционные процессы, вызванные столыпинской реформой начала XX века, коллективизацией 20-х гг., этноцидом 30-х гг., депортацией и военной эвакуацией 40-х гг., освоением целинных земель 50-х гг. - оказали существенное влияние на формирование этнической и социальной структуры населения республики, на становление и развитие государства.

До 1968 года для республики было характерно положительное сальдо миграции населения. Однако с начала 70-х гг. по настоящее время Казахстан стал государством, интенсивно теряющим население в результате миграции. Только за 70-е годы из-за миграций Казахстан потерял 28% естественного прироста населения, за 80-е годы - 38%. Скачок в миграционных потоках приходится на 90-е годы, что связано с изменением этнополитической ситуации, распадом СССР, суверенизацией республики, образованием новых независимых государств, появлением между ними границ, таможенных барьеров, разрывом многовековых экономических, культурных, информационных и этнических связей народов.

За последние же десять лет отрицательное сальдо миграции не только полностью поглотило естественный прирост населения (он сократился почти в 2 раза за счет резкого снижения числа родившихся и увеличения числа умерших по отношению к 80-м годам), но и превысило его более чем в 2 раза. Общая численность казахстанцев за межпереписной период с 1989 по 1999 гг. сократилась на 7,7%, и существенное влияние на это изменение оказали миграционные процессы. [1]

Трансформационные процессы в Казахстане, сопровождающиеся глубинными потрясениями общественной жизни, драматически сказались на судьбах большинства населения, вызвали один из самых болезненных кризисов - кризис идентичности, породивший неуверенность представителей некоренных этносов в будущем своих детей, в целесообразности дальнейшего пребывания на земле этноса другой культурно-конфессиональной ориентации, традиций, языка. Разрушительные последствия ломки ценностных ориентаций не могли не вызвать соответствующих изменений в сознании и поведении людей, в том числе пробуждения миграционных настроений у нетитульного населения. Эти настроения стали естественной реакцией на некомфортную и вдруг ставшую чуждой жизненную среду. Ухудшение экономической ситуации в республике в последнее десятилетие также придает факторам миграции более выраженную этническую окраску. Специфика миграционной ситуации в Казахстане обусловлена и сложностью его этнической мозаики, углубляющимся различием в статусе и реальном положении представителей различных национальностей, проекцией прошлых несправедливостей и нынешнего социального кризиса на область межэтнических отношений.

Проблема миграции приобретает все большую социально-политическую остроту и актуальность в силу масштабов миграционных потоков и их последствий для республики. Массовые миграции сопровождаются катастрофическими потерями квалифицированных специалистов и чреваты серьезными социально-экономическими и политическими последствиями для молодого независимого государства. Ухудшается экономическое положение республики, разрушается баланс профессий, социальная структура общества, уменьшаются размеры диаспор. Миграционные потоки последнего десятилетия XX века отличаются не только своей массовостью, но и психологической напряженностью, социальной

болезненностью для самих переселенцев. Это миллионы искалеченных судеб, разделенных семей, психологических травм людей, вынужденных сделать нелегкий выбор.

Несмотря на некоторое снижение величины миграционных потоков наблюдается рост миграционных настроений, и есть все основания предполагать, что миграционный потенциал в республике еще велик.

Анализ современной миграционной ситуации в Казахстане актуален и тем, что позволяет определить многие "болевые" точки общества, которое само пребывает в состоянии "миграции" к другому типу человеческой цивилизации. Этот период сопровождается возникновением целого ряда противоречий и конфликтов, непосредственно воздействующих на миграционное поведение населения. Важно выявить характер этих процессов, вскрыть их причины, определить воздействие на различные виды миграции: этническую, трудовую, внутреннюю и внешнюю, транзитную, потоки беженцев и репатриантов.

Казахстан, в числе немногих стран как Германия, Израиль ведет активную диаспоральную политику, которая нацелена на сохранение этнической идентичности, национальной самобытности казахов, проживающих за рубежом, которая имеет важное стратегическое значение.

Этот фактор объясняется следующими позициями. С одной стороны, в условиях кризисной демографической ситуации внутри страны диаспора рассматривается как дополнительный человеческий ресурс Казахстана. С другой стороны, в современных условиях интеграции и глобализации казахская диаспора может стать важной составляющей внешнеполитической и внешнеэкономической политики страны. Учитывая удельный вес проживающих за границей казахов, которые составляют почти треть населения Казахстана, диаспора является весомым социальным ресурсом независимого государства.

Подсчитано, что примерно более 5 млн этнических казахов проживает за пределами Казахстана в более чем 40 странах. Примерно 1,5 млн. из этого числа - в Узбекистане, 1,5 млн. - в Китае, 1 млн. - в России, 100000 - в Туркменистане, 80 000 - в Монголии и 45000 - в Кыргызстане. Достаточно значимая часть казахской диаспоры находится в Турции, Афганистане и Иране. Казахи также живут в Западной Европе, Азии, Северной и Южной Америке. Самый большой процент этнических казахов за рубежом - это потомки тех, кого покинул Советский Союз в 20-е - 30-е годы, уезжая от политических беспорядков, репрессий, насильственной коллективизации и голода, принесших страдания большей части казахского населения. Считается, что 200 000 казахов покинули Советский Союз, переехав преимущественно в Китай, Монголию, Индию, Афганистан, Иран и Турцию[2]

Как известно, общность первоначальной территории обитания (прародины), наряду с общностью происхождения, общностью культурной истории, общностью языка является основной частью диаспорного сознания /1/. Основным мотивом оралман является возвращение на историческую Родину и в перспективе прогнозируется увеличение притока в страну этнических казахов, тем более в ближайшее время указом Президента увеличена квота до 15 000 человек ежегодно.

Обретение Независимости стало важным шагом на пути консолидации казахов, проживающих в разных уголках земного шара, которые в силу политических и экономических процессов в разное время покинули территорию Казахстана. Надо отметить, что вопросы изучения судеб казахской диаспоры стали подниматься относительно недавно.

На уровне законодательного обеспечения проблема поддержки соотечественников имела некоторое решение. В период с 1996 года по 2000 год поддержка соотечественников, проживающих за рубежом, осуществлялась в соответствии с Государственной программой поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 31 декабря 1996 года № 3308. Программа была представлена комплексом мероприятий и состояла из шести основных разделов: научное обеспечение, нормативная правовая база, образование, культура, туризм и спорт, вопросы книгоиздания и средств массовой информации, организационные меры. Для качественного и полноценного осуществления намеченных целей в ноябре 2005 года Президент подписал Указ «О Государственной программе поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, на 2005-2007 годы». В числе других законодательных актов: Закон Республики Казахстан «О миграции населения», Отраслевая программа миграционной политики Республики Казахстан на 2001–2010 годы, Указ Президента Республики Казахстан о квоте иммиграции оралманов на 2005 — 2007 годы от 27 декабря 2004 года, Инструкция о порядке определения статуса репатрианта (оралман), реэмигранта, переселенца, а также вынужденного переселенца.

Данная политика государства значительно влияет на миграцию в страну оралман. Так, в Казахстане по данным Комитета по миграции Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан за период с 1993 года по 1 октября 2005 года прибыло 117 698 семей оралман (464 426 чел), преимущественно из Узбекистана (61,5%), Монголии (15,4%), Туркменистана (9%), Китая (4,8%), России

(4%). Устойчивое улучшение социально-экономической и политической ситуации в республике и анализ иммиграционного настроения в сопредельных странах, а также диаспоральная политика, проводимая в Казахстане позволяют прогнозировать дальнейшее увеличение количество прибывающих в Казахстан оралман. [3]

По площади Казахстан является 9-м, т.е. одним из самых больших государств мира. В то же время на столь значительной территории по официальным статистическим данным проживает ,более 17-ти миллионов человек.

Данное обстоятельство сдерживает экономическое развитие страны, а также является проблемой с точки зрения национальной безопасности, особенно, если учесть, что большинство сопредельных с Казахстаном государств располагают гораздо большими человеческими ресурсами.

В Стратегии развития Казахстана 2030 года вопросу о необходимости роста населения страны уделяется необходимое внимание. В частности, в данном документе определена задача - довести численность населения Казахстана к 2030 году до 20 миллионов человек.

Внутренняя миграция гораздо многочисленнее внешней: в период с 1999 по 2009 годы на постоянное место жительства в Казахстан из ближнего и дальнего зарубежья прибыли 650 тысяч человек, в то время как внутри страны переселились 2 млн 381 тысяча человек, или 14,9 процента всего населения страны [3] Миграционные процессы на постсоветском пространстве, особенно в Центральной Азии, очень похожи и укладываются в главный тренд - урбанизация создает центры притяжения, село как социально-экономическое звено системы деградирует - люди в поисках работы и лучшей жизни «бегут» в города. При этом города сами создают определенный вакуум занятости, который, будучи не структурированным, привлекает стихийные массы мигрантов из сельской местности. Опыт показывает, что внутреннюю миграцию можно регулировать, и те страны, которые создали механизмы по социализации внутренних мигрантов в городах, получили дополнительный фактор развития. Те же страны, которые запустили решение проблем, связанных с внутренними мигрантами, получили противоречивую и дестабилизирующую развитие маргинальную среду вокруг региональных полюсов роста.

Не секрет, что одной из самых важных проблем развития в соседнем Китае является проблема внутренней миграции. Крупные города, разрастаясь, создают серьезные вызовы и угрозы сохранению стабильности и развитию. При этом в Китае, как в бывшем СССР, существует сдерживающий механизм прописки, который уже мало справляется с ситуацией, стимулирует коррупционный механизм для легализации внутренних мигрантов в городах. Если для России актуальна проблема внешней трудовой миграции, которая восполняет дефицит трудовых ресурсов, то для Казахстана более важной является внутренняя миграция, которая, нарастая как снежный ком, практически не регулируется.

Необходим переход от понимания миграции как процесса территориальных перемещений между различными населенными пунктами к анализу миграции как социального явления определяющего изменение социальной структуры и статусных характеристик разных слоев и групп населения региона, государства.

В настоящее время учет внутренних мигрантов опирается на данные по регистрации, проводимой органами МВД РК. Однако, как показал опрос мигрантов, практически половина живет без регистрации, что свидетельствует об искаженности существующих официальных статистических данных.

Существующие государственные программы в основном делают акцент на внешнюю миграцию, оставляя, таким образом, проблему внутренней миграции фактически не регулируемой.

В пределах Казахстана место жительства меняли в первую очередь казахи (78,4%), русские (14,1%), украинцы (1,4%), уйгуры (1,1%), татары (0,9%), немцы (0,9%), а также представители других национальностей (3,2%). [3]

Интенсивность внутренней миграции не снижается, по данным приведенным на круглом столе, посвященном миграционным процессам в Казахстане в Астане с 2010 году, остается высоким отток населения из отдельных областей - Акмолинской, Актобинской, Южно-Казахстанская, Жамбылской, Восточно-Казахстанской области.

С другой стороны сформировались регионы, принимающие население в результате межобластной миграции. В первую очередь это города Алматы и Астана, а также Алматинская, Атырауская, Мангистауская области.

Во внутриреспубликанской миграции наиболее интенсивный обмен происходит между соседними экономическими районами и областями. Так в Западном Казахстане почти 60% внутренней миграции приходится на области, входящие в этот район, 30% - на Южный Казахстан и только 10% на Северный и Центральный, практически не отмечены внутренние миграционные потоки с Восточным Казахстаном. [2]

Такая ситуация сложилась в результате оттока населения из сельской местности в городские поселения. Продолжается процесс урбанизации, но преимущественно из-за сохраняющейся неблагоприятной ситуации в аграрном секторе, недостаточного социально-экономического развития села. Внутреннее перемещение населения в большой мере приобретает стихийный характер и нуждается в государственном регулировании.

Основной причиной внутреннего перемещения населения остается неблагоприятная социально-экономическая ситуация в местах прежнего проживания - отсутствие работы, отдаленность от городов, отсутствие соответствующей инфраструктуры населенного пункта и др.

Стабилизация миграционных процессов в Казахстане должна включать комплекс социально-экономических, политических и организационно-финансовых мер в области иммиграции, эмиграции и внутренней миграции

Анализ существующей законодательной базы в Казахстане дает все основания заключить, что в республике все еще отсутствует единая, научно обоснованная, взвешенная и последовательная государственная миграционная политика, которая нужна ей сегодня.

Первоочередные цели современной миграционной политики в Казахстане - это регулирование миграционных потоков; преодоление негативных последствий стихийно развивающихся процессов миграции; создание условий для беспрепятственной реализации прав мигрантов, приема и размещения оралманов, их адаптации; обеспечение гуманного отношения к беженцам, ищущим убежище на территории республики.

Миграционная политика не должна находиться только в руках государства. Важнейшим ее элементом должна стать деятельность различных общественных структур, объединений и организаций, действующих в интересах мигрантов, переселенцев, репатриантов и представителей диаспор. Поэтому необходимо усиление института Ассамблеи народов Казахстана и её местных структурных подразделений: расширение степени её участия в принятии государственных решений в виде наделения правом законодательных инициатив и правом наложения вето на акты руководства, затрагивающие или ущемляющие интересы граждан по национальному признаку; расширение социальной базы доверия и поддержки -самой Ассамблеи, в виде установления принципа выборности её членов путем тайного голосования (членами Ассамблеи должны быть те, кто выражает интегративные взгляды и чья деятельность внутри своей национальности отвечает интересам всего многонационального населения страны).

Миграции влекут серьезные последствия как для принимающих, так и для отдающих стран, особенно на фоне стремительно углубляющегося экономического кризиса, политических, социальных и межэтнических проблем. В принимающих странах резко возрастает нагрузка на социальные инфраструктуры и скудные местные бюджеты, обостряется конкуренция на рынках труда. Отдающие страны несут огромные потери квалифицированных кадров, что приводит к остановке целых предприятий, падению качества медицинского обслуживания и образования. Ситуация усугубляется межгосударственными разногласиями в оценке развивающихся миграционных процессов. Поскольку вынужденные переселенцы являются в настоящее время непосильным бременем не только для Казахстана, но и для всех стран СНГ, в решении миграционных проблем необходимо взаимодействие казахстанских, российских, международных и зарубежных правительственных и неправительственных организаций, ассоциаций с целью оказания практической и финансовой помощи мигрантам.

Государство обязано также регулировать процессы международной миграции. Казахстан должен оградить себя от негативных социальных последствий нелегальной миграции. Необходимо создать эффективный механизм депортации иностранцев, незаконно находящихся на территории Казахстана.

Таким образом ,стабилизация миграционных процессов в целом возможна лишь в контексте глубоких политических и экономических реформ, повышения уровня и качества жизни и соблюдения прав человека и этнических меньшинств.

1.А.Милитарев. О содержании термина «диаспора» (к разработке дефиниции)// Журнал «Диаспоры», Москва, №3, 2005 год.

2.Население Казахстана между прошлым и будущим// <http://www.polit.ru/research/2006/05/16/demoscope245.html>

3.Сайт Агентства Республики Казахстан по статистике.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Н.Е.Кузембаев - Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан

В статье рассматриваются историко-политические аспекты формирования национальной политики в Казахстане, ее особенности в решении межэтнических проблем, обеспечении межэтнического согласия, толерантности, консолидации общества.

Ключевые слова: национальная политика, межэтническое согласие, межэтнические проблемы, консолидация общества, толерантность.

Мақалада Қазақстанның ұлттық саясатының қалыптасу тарихи-саяси аспектілері, оның этносаралық мәселелерді шешудегі ерекшеліктері, этносаралық ынтымақтастықты қамтамасыздандыру, толерантылық, қоғамның бірігуі қарастырылады.

Кілт сөздер: ұлттық саясат, этносаралық ынтымақ, этносаралық мәселелер, қоғамның бірігуі, толерантылық.

The article considers the historical and political aspects of national policy in Kazakhstan, particularly in dealing with ethnic problems, ensuring interethnic consent, tolerance, and the consolidation of society.

Key words: national politics, international consent, international problems, consolidation of society, tolerance.

Национальная политика важная составляющая общей государственной политики Республики Казахстан. Многонациональный состав населения республики, явившийся следствием целенаправленной политики Российской империи и СССР, обусловил специфику внутренней политики республики.

В связи с этим возникло понимание того, что основными целями этнополитики в республике являются обеспечение межэтнического согласия, взаимопонимания, дружбы между этносами, консолидация вокруг казахского народа всех граждан страны для укрепления независимости страны.

Предистория национального вопроса в Казахстане.

На сегодняшний день решение национального вопроса остается одной из сложных проблем во многих государствах. Игнорирование этой проблемы приводит к обострению межэтнических отношений и нередко приводит к вооруженным конфликтам, открытой конфронтации и межнациональной ненависти. Исторически сложилось, что в Казахстане сегодня проживают многие национальности. Это наследие царского и советского прошлого, политики русификации, депортации народов, социально-экономических реформ, на фоне геноцида и притеснения в отношении казахского народа [1-6].

Насильственный характер политики проводимой царскими или советскими властями, искусственное создание межнациональной розни между казахами и русскими на основе распределения земли, доступе к источникам власти и управления, ущемления в области языка и культуры, должны были привести, по мнению советских идеологов к созданию единой социалистической нации на основе повсеместного распространения русского языка и культуры с доминирующим положением русского народа.

В годы Советской власти многие этносы оказались отрезанными от традиционной этнической литературы вследствие уничтожения древних и дореволюционных рукописей, объявленных регионами памятниками культуры, аккультурации, то есть процесса, когда множество представителей этнических групп в результате миграции населения со своей этнической территории потеряли многие ключевые этнокультурные позиции, обогнали традиции, при этом не приобретая других устойчивых свойств. Данный процесс в различной степени был характерен для всех представителей национальных меньшинств. Это неизбежно привело к масштабному разрушению культурного слоя, выразившемуся в повсеместном разрыве традиций, потере этнокультурных особенностей, игнорировании реализованных прошлым цивилизованных накоплений. В результате произошло разрушение этнокультурной жизни общества, этносы стали утрачивать присущие этнические особенности. В Советском Союзе русский язык, хотя и не имел официально признанного государственного статуса, фактически выполнял функцию государственного языка. Несмотря на официальную пропаганду, отсутствие языковой конкуренции, другие языки этнических групп Казахстана не обладали каким-либо определенным статусом вследствие вытеснения их межэтническим русским языком. В результате этого этноязыковое положение в Казахстане заключалось в формировании моноязычной (русскоязычной) среды как главного условия

строительства новой исторической общности советского народа. При этом языковые потребности других этнических групп игнорировались. Государственная политика, начиная с 1930 г., игнорировала языковые проблемы, но на протяжении последних 40-50 лет вела фактически вытеснение казахского языка практически из всех сфер общественной жизни Казахстана. Это однозначно привело к снижению функционального значения казахского языка, проявлению у части казахского населения тенденции незнания и невладения родным языком. Вследствие отсутствия необходимой социальной базы казахский язык не получил распространения и в иноэтнической среде [7, с. 96-97].

Пропагандируемое в КазССР двуязычие не было обоюдным. Русским языком в республике казахи владели в подавляющем большинстве, а казахским – менее 1 % русских, украинцев, белорусов. Кроме отдельных казахских районов в глубинке, он не обслуживал делопроизводство, 70 % телепередач выходило на русском языке, в вузах резко преобладало преподавание в его пользу. Советизация и русификация в Казахстане приобрела всеобъемлющий характер, как ни в одной союзной республике, причем не только в городах, но и на селе [8, с. 198-199].

В Казахстане не происходила ассимиляция казахами как «титulyным» этносом республики других народов, подобно тому, как это было в Узбекистане. Например, курды сохранили не только язык, но даже детали своего национального костюма, в отличие от своих сородичей на местах прежнего проживания в Азербайджане, где они в языковом и культурном отношении почти полностью ассимилированы в советскую эпоху азербайджанцами [9, с. 12-62].

Скрытый характер имели противоречия с уйгурской (250 тыс. чел. – 1,5% населения КазССР) и немецкой (1 млн. 50 тыс. чел. – 7% населения) общинами, вынашивавшими идеи создания своих национальных автономных образований в составе Казахстана, не довольствовавшимися только наличием национально-культурных учреждений – национальных театров, периодической печати на их национальных языках и института уйгуроведения АН КазССР.

В 1979 г. в Целинограде прошли демонстрации казахского населения против проекта Политбюро ЦК КПСС о немецкой автономной области в составе КазССР, принятого без согласования с Руководством Казахстана. Проект был отменен и к протестующим применялись репрессии, но и информация об этих событиях была блокирована властями. Немецкий вопрос в КазССР существовал, поскольку после хрущевской реабилитации депортированных Сталиным народов, в отличие от чеченцев, ингушей, карачаевцев, балкарцев, от 80 до 90 % которых вернулись на историческую родину Установлением их автономной государственности, поволжских немцев в местах их прежнего проживания не ждали, автономную республику немцев Поволжья в составе России не восстановили до сих пор. Также не вернулись в места прежнего проживания в Грузию и турки-месхетинцы из-за противодействия руководства Грузинской ССР. Проблема немцев, в гораздо меньшей степени греков и евреев, для советских властей была также вызвана их эмиграцией из республики в ФРГ, Грецию и Израиль, и по указанию Москвы компетентные органы Казахской ССР ставили жесткие ограничения на их выезд [9, с. 199-200].

В декабре 1986 г. казахская молодежь выразила свой протест властям против грубейшего попрания национального достоинства и культуры народа в виде вытеснения казахского языка, закрытия школ и печатных изданий на казахском языке. На это накладывались причины глубинного порядка: провалы в социальной и национальной политике, экономике, вызвавшие всплеск недовольства. 16 декабря 1986г. на пленуме ЦК КП Казахстана по указанию Москвы Д. Кунаев был снят со своей должности. Новым руководителем в Казахстан был направлен бывший второй секретарь ЦК КП Грузии и первый секретарь обкома Ульяновской области РСФСР Г. Колбин. К этому времени назначение во главе союзной республики СССР человека, не представляющего ее титульного этноса, было прецедентом и вызвало чувство обиды в казахском обществе за публичную демонстрацию отказа доверия к представителям казахского народа [9, с. 200]. Это и стало последней каплей для выступления казахской молодежи.

По данным исследователей было задержано около 2400 демонстрантов, телесные повреждения получили 1722 человека. В ходе последующих преследований было привлечено к уголовной ответственности 99 человек, 309 студентов отчислены из учебных заведений [9, с. 201; 10, с. 358].

С подачи Москвы развернулась пропагандистская кампания по борьбе «с казахским национализмом», при этом насаждалось противопоставление казахов северного и южного регионов Казахстана. Но постепенно кампания сходилась на нет, и волны гласности достигли республики. Г. Колбин продержался на посту руководителя КазССР несколько лет и уступил руководство Н.А. Назарбаеву [9, с. 201].

В последние годы советской эпохи перед распадом СССР в Казахстане появляются неформальные объединения – экологические, национально-культурные, историко-просветительские, национал-

радикальные, причем развиваются эти движения преимущественно на этнической основе. Их активность закончилась фактически после распада СССР. В то время Казахстан не избежал и межнациональных конфликтов: на Мангышлаке в Жана-Узени произошли столкновения казахского местного населения и рабочих дагестанцев, работавших вахтовым методом на нефтеразработках [9, с. 201]. Подавление национального самосознания и эксперименты в национальной политике в республике продолжались вплоть до распада СССР. Это привело к нарастанию кризиса в межнациональных отношениях на всем постсоветском пространстве.

Этот опыт подсказывает, что решение национального вопроса посредством силы без учета потребностей местного населения и продуманной стратегии национальной политики обречены на провал и могут привести к национальной катастрофе.

Пути решения национального вопроса в Республике Казахстан.

Процесс подъема национального самосознания в республиках, входивших в СССР привел к распаду Союза на ряд независимых государств. В некоторых республиках решение национального вопроса было кардинальным: полное вытеснение русского языка из всех сфер общественной жизни, закрытие СМИ на русском языке, школ с русским языком обучения и т.д. Это привело к массовому оттоку в основном русскоязычного населения из этих стран.

Анализируя этнополитическую ситуацию в стране после обретения Казахстаном суверенитета, Н.А. Назарбаев указал на существование трех подходов к решению национально-этнического вопроса: «Первый – когда некоторые страны проводят политику выдавливания» многонационального населения, что никогда не было присуще казахстанскому народу, по-братски принимавшему переселенцев. Второй – вообще не придавать значения национальному вопросу и надеяться на то, что проблемы отпадут сами собой. Но и это не выход. Нам остается только третий, единственно верный путь, по которому мы идем, требующий трудоемкой и кропотливой работы. Это поиск точек соприкосновения, расширения зон согласия и доверия между народами. Без политики согласия и разумной национальной стратегии мы не сможем решить никаких задач» [10, с. 148-179; 7, с. 96].

Казахстан избрал верный путь решения национального вопроса. Горький опыт ущемления казахского языка и культуры, этноцида, подсказывал решение в виде создания объединения всех национальностей проживающих в стране по принципу добровольности и равенства. По всей стране были созданы национальные культурные центры, сняты препятствия по созданию печатных изданий на языке национальностей проживающих в республике, повсеместно отмечались мероприятия, 1 мая был объявлен Днем единства народа Казахстана.

Наряду с этим оказывается всемерная поддержка в решении проблемы связанных с возвращением наших соотечественников из стран ближнего и дальнего зарубежья. Проблема оралманов и их этнонациональная идентичность являются одной из актуальных, многоаспектных задач развития казахстанского общества. Раскрывая внутренние особенности проблем оралманов необходимо увидеть общую картину процессов этномиграции. Вопрос об оралманах – это важная политическая задача, так как, государство не может и не должно стоять в стороне от идущего самоопределения соотечественников. Процесс взаимодействия должен идти в режиме конструктивного диалога, так как адаптация оралманов в полиэтническом пространстве, является важным пунктом политической жизни страны идентичности [11, с. 20].

Успех в национальной политике государства во многом определяет ментальность титульного этноса. В Казахстане сохраняется высокий уровень этнической толерантности. Толерантность религиозных объединений, этнических групп в Казахстане свидетельствует о традиционности данной ценности для нашего общества, она характерна для общества всегда, а не только в случае возможности возникновения конфликта. Толерантность в нашей стране – следствие высокой духовной, нравственной культуры и ответственной роли казахского народа. Такие политические ценности, как уважение других взглядов и мыслей, признание интересов, отношение к оппонентам как к партнерам, взаимопонимания между этническими группами, взаимоуважения между конфессиональными группами – главные формы отношений при формировании этнонациональной идентичности [12, с. 19].

Этнонациональная идентичность утверждается, прежде всего, через обеспечение гражданской солидарности, систему образования и воспитания, через формирование уважения этносов к символам, к государственному языку, определяется взаимодействием, взаимообогащением культур живущих рядом людей иных этнических групп, при консолидирующей роли казахского народа.

Проводимая национальная политика Главой государства – Лидером Нации Н.А. Назарбаевым, привели к благотворным результатам в виде снятия межнациональной напряженности и тревожности за

будущее всех казахстанцев, укреплению экономических, политических и культурных международных связей с государствами СНГ, росту авторитета и положительного имиджа страны в мировом сообществе.

1. Козыбаев М. К. Декабрь 1986 г.: Факты и размышления. – Алматы, 1997. – 43 с.
2. Козыбаев М. К., Абылхожин Ж. Б., Алдажуманов К. С. Коллективизация в Казахстане – трагедия крестьянства. – Алматы, 1992. – 35 с.
3. Абылхожин Ж. Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана. XX век. – Алматы: Университет «Туран», 1997. – 360 с.
4. Татимов М. Демографическая катастрофа в Казахстане в 30-х годах XX в.: статистический анализ // Актуальные проблемы исторической науки Казахстана: Материалы международной научно-практической конференции (29-30 мая 2009 г.) / Под науч. ред. К. М. Байпаков. – А., 2009. – С. 89-96.
5. Татимов М. Трагедия великой степи: о демографической катастрофе в Казахстане в тридцатые годы // Мысль. – 2009. – № 6. – С. 55-60.
6. Масанов Н. Э., Алексеенко А. Н. Миграционные и этнодемографические процессы в советский период // Масанов Н. Э., Абылхожин Ж. Б., Ерофеева И. В., Алексеенко А. Н., Баратова Г. С. История Казахстана: народы и культуры: учебное пособие. – А., 2001. – С. 367-419.
7. Арын Р. С., Иренов Г. Н. Этнополитология: учебное пособие. – Павлодар: ЭКО, 2008. – 285 с.
8. Кадырбаев А. Ш., Шаймерденова М. Д. Страна изучаемого языка; История, география и культура Казахстана. – М.: ТЕЗАУРУС, 2012. – 348 с.
9. Кадырбаев А. Ш. Национальная политика Советского государства и первые советские автономии в Центральной Азии // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Центральная Азия: новые вызовы / Отв. ред. Б. А. Акаева, А. В. Коротаев, Л. М. Исаев, А. Р. Шишкина. – М.: ЛЕНАНД, 2013. – 424 с. – С. 12-62.
10. Назарбаев Н. А. За мир и согласие в нашем общем доме. Доклад на первой сессии Ассамблеи народов Казахстана 24 марта 1995 года // Назарбаев Н. А. Стратегия независимости. – А.: Атамұра, 2003. – 312 с. – С. 148-179.
11. История Казахстана: народы и культуры: учебное пособие / Масанов Н. Э. и др. – А.: Дайк-Пресс, 2001. – 600 с.
12. Бухаева А.А. Этническая идентичность как фактор консолидации и интеграции в Республике Казахстан. Автореф. дис. ... д-ра полит. наук. 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии. – Бишкек, 2012. – 46 с.

УДК94(574).084.6

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ И ЕЕ СИЛОВЫХ ОРГАНОВ В ПРОВЕДЕНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И КОНФЕСКАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Халидуллин Г.Х. – доктор исторических наук, профессор Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая, академик Гуманитарной Академии Республики Казахстан

Данная статья посвящена изучению противоречивых вопросов политики советской власти в проведении силовой коллективизации и раскулачивании в аулах и деревнях Казахстана. Изучение сферы материального производства является сегодня, пожалуй, одной из самых болевых точек развития нашего переходного общества. Проблемы, с которыми имеет дело современность, возникли не сегодня. Она имеет свою предисторию, которая корнями уходит в ни такой уже далекое прошлое, а именно в период сталинской аграрной революции 1920-1930-х годов. Именно тогда силовым образом были разрушены традиционные организационно-хозяйственные и социальные структуры, на руинах которых была создана советская альтернатива в виде колхозов и совхозов. Структуры эпохи великого перелома испытывают сегодня сильнейший кризис и, по сути сходят с исторической арены.

Ключевые слова: кулачество, зажиточны, товарищество, ликвидация, фискальная политика, хозяйство, тройка, ОГПУ, НКВД, ЦИК, контрреволюция, крестьянство, хозяйство, выселение, колхозналог, полупфеодалы, полупомещики, противоречье.

Мақалада кеңес үкіметінің 20-30жж. Қазақ ауылына жүргізген ұжымдастыру және кулактарды тап ретінде жою жөнінде жүргізгенасыра сілтеушілік саясатына мән бере отырылып, оның қазақ шаруаларына тигізген зиянды ықпалының зардаптарын ашып көрсетеді. Сол жылдары Қазақ ауылындағы аштықпен демографиялық жағдайдың ақуалын ашақорсетеді.

Тірек сөздер: кулак, бай-манаптар, жою, салық саясаты, шаруашылық, үштік, ОГПУ, НКВД, ЦИК, шаруа қожалықтары, жер аудару, қарсылықтар.

This article is devoted to studying of inconsistent policy issues of the Soviet power in carrying out power collectivization and dispossession of kulaks in auls and the villages of Kazakhstan. Studying of the sphere of production of goods is today, perhaps, one of the most painful points of development of our transitional society. Problems with which the present deals, arose not today. It has the prehistory which roots consigns to such already remote past, namely during Stalin agrarian revolution of the 1920-1930th years. Then in a power way traditional organizational and economic and social structures on which ruins the Soviet alternative in the form of collective farms and state farms was created were destroyed. Structures of an era of a great change experience the strongest crisis today and, posut descend from the historical arena.

Keywords: a kulachestvo, are prosperous, association, elimination, fiscal policy, economy, three, OGPU, People's Commissariat for Internal Affairs, CEC, counterrevolution, peasantry, economy, eviction, колхознолог, semi-feudal lords, semi-landowners, contradiction.

Период «вытеснения и ограничения» эксплуататорских элементов в деревне, и последующий переход к политике ликвидации кулачества как класса ни по сути, ни по характеру между собой не отличались. Еще до провозглашения Москвой своего политического курса в казахских аулах осуществлялось сильнейшее давление на зажиточные и середняцкие слои населения. В 1928 году, например, началась кампания по чистке коллективных хозяйств от «социально нужных элементов», которая приняла массовый характер и продолжалась вплоть до «победы социализма» в деревне. Так, партийно-советская комиссия, работавшая в южных районах Казахстана с 15 по 24 февраля 1928 года, из 8 колхозов, охваченных проверкой, «вычистила» 29 человек, которые подпали под следующие категории:

«а) бай; б) лица, имеющие индивидуальное хозяйство; в) аткаминеры; г) муллы, старшины; д) родственники мулл». Когда чиновная фантазия не шла дальше этих определений, то навешивался привычный ярлык «эксплуататор».[1] В марте 1929 года такая же комиссия из колхоза им. Ерназарова Темирского района Актюбинского округа исключила 8 баев, из Акчийской артели - 2 торговцев, артели им. Голощекина - 3 «зжиточных». «Из-за преобладания кулаков» были ликвидированы товарищества «Интернационал» и «Труд бедноты», что в Новороссийском районе того же округа, товарищества «Майское», «Красномайское», «Украинец» Мартукского района. Чисткой и ликвидацией были охвачены колхозы Акбулакского, Илекского и других районов округа.[2]

В связи с письмом Казкрайкома ВКП(б) всем окружкам «О чистке колхозов от кулаков и баев» от 13 августа 1929 года,[3] подобные меры приняли повсеместный характер, охватив почти все колхозы. Предлагаемые мероприятия по изоляции кулаков и баев «обосновались» активным сопротивлением их колхозному строительству, хотя оно сколько-нибудь в массовых масштабах тогда еще не имело места.

Имущие слои деревни и аула подвергались гонениям и вне колхоза, что особенно наглядно было видно по фискальной политике советской власти. Почти в каждом документе о сельхозналоге подчеркивалась необходимость «более полного выявления и обложения кулацких хозяйств в индивидуальном порядке» (по фактической доходности, а не по нормам),[4] что открывало простор для всяких беззаконий и произвола. Этому же способствовала и путаница в отношении установления критериев определения кулацких и байских хозяйств. В соответствии с постановлением Совнаркома СССР «О признаках кулацких хозяйств, в которых должен применяться кодекс законов о труде» (21 мая 1929 года) к таковым относились все крестьянские хозяйства, обладавшие одним из следующих признаков: систематическое применение наемного труда, наличие мельницы, маслобойни, крупорушки и тому подобного промышленного предприятия, в которых применяется механический двигатель; систематическая сдача в наем постоянно или на сезон оборудованных помещений под жилье или предприятие; занятие торговлей или ростовщичеством, коммерческим посредничеством или наличие других нетрудовых доходов (в том числе служители культа). К кулацко-байским хозяйствам относили и те, у которых «размер дохода, исчисляемого при обложении единым сельхозналогом, превышал 300 рублей на едока и 1 500 рублей на хозяйство».

Комиссия Молотова, занимавшаяся разработкой конкретных аспектов ликвидации кулачества, разделила его на три категории. Кулаки и баи первой категории по специальному указанию наркома юстиции СССР от 3 февраля 1930 года подлежали немедленному аресту и заключению в концлагеря, а руководители и вдохновители контрреволюционных выступлений приговаривали к расстрелу.[5] Оперативным расследованием дела кулаков данной категории занимались «тройка», созданные при ОГПУ. Семьи осужденных подлежали высылке в отдаленные районы. [6]

Относящиеся к вопросу о ликвидации кулацких хозяйств документы - постановление ЦК ВКП(б) от 30 января 1930 года и постановление ЦИК и СНК СССР, а также РСФСР от 14 февраля 1930 года были приняты, когда раскулачивание кулаков и баев развернулось уже повсеместно.

В соответствии с ними ЦИК и СНК КАССР 19 февраля 1930 года приняли постановление «О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством и байством».[7] Согласно директиве сплошной коллективизации отменялось действие закона о разрешении аренды земли и о применении наемного труда в единоличных крестьянских хозяйствах. Советским органам на местах предоставлялось право «в районах сплошной коллективизации... выселить и расселить кулаков, баев, полупомещиков, полуфеодалов в отдельные округа Казахстана и в пределах округа - в отдельные его районы, на новых, отводимых им за пределами колхозных хозяйств участках, с конфискацией всего имущества, за исключением оставляемого им в размерах, минимально необходимых для ведения хозяйства».[8]

Кулацко-байским хозяйствам запрещались без разрешения районных исполкомов как переселение так и распродажа имущества. Практическим воплощением в жизнь лозунга о ликвидации кулаков и баев занималась республиканская комиссия при Казкрайкоме партии, куда входили представители ЦИК и ОГПУ. Она рассматривала и утверждала контингент районы сплошной коллективизации и кулацко-байских хозяйств, подлежащих ликвидации, намечала районы расселения этих хозяйств. Кроме того во всех округах создавались оперативные тройки из представителей исполкомов и ОГПУ, секретаря окружкома партии. В своих действиях они руководствовались Секретной инструкцией ЦИК СССР, от 4 февраля 1930 года, в которой предписывалось следующее: «В районах сплошной коллективизации мероприятия по ликвидации кулацких хозяйств осуществить немедленно, а в остальных районах - по мере действительного массового развертывания коллективизации. Общее число ликвидируемых кулацких хозяйств по всем районам должно составлять около 3-5 процента».[9]

Предварительно крайкомом был утвержден список 20 районов, где должны были проводиться акции по ликвидации кулачества и байства. Сообщая об этом окружным комитетам партии, крайком в секретной телеграмме потребовал от них, чтобы в районах, не вошедших в данный список, были приняты «самые жесткие меры ограничения кулачества: быстрый тщательный учет всего байско-кулацкого имущества, особенно рабочего скота, средств производства; установление контроля, наблюдения». В случае самоликвидации хозяйств и их переселения, казкрайком требовал осуществить немедленную конфискацию имущества.[10]

19 февраля 1930 года Наркомат юстиции КАССР к ранее определенным 20 районам сплошной коллективизации добавил еще два района: Иссыкский и Калининский Алма-Атинского округа[11]. Ликвидация кулачества и байства в Казахстане должна была завершиться досрочно - к 1 апреля 1930 года, т.е. на месяц раньше, чем по стране в целом[12].

Казкрайкомом ВКП(б) было запланировано выселить за пределы мест проживания 30 тысяч кулацких семей. Для их размещения в республике было определено 9 районов,[13] в основном пустынные участки вдали от железных дорог и промышленных центров. Одним из крупных пунктов выселения казахстанских кулаков также стало побережье Аральского моря.

12 февраля 1930 года нарком земледелия Токтабаев и начальник ОГПУ Альпанский телеграфировал в Кзыл - Орду о намеченных для расселения кулаков пунктах: «Для вселения кулаков, выселяемых из других районов, в Вашем (т.е. Кзыл-Ординском) округе намечены: 1) для 3 000 семейств - побережье Аральского моря, за исключением южной стороны; 2) районы озер Телекуль, Ащиккуль вместе с системой реки Сарысу вверх по течению; затем прилегающие близко к Сарысу районы, Джетыконур, низовые Каракенгир,

Тогускен, захватывая часть Сырдарьинского округа с протяжением 400-600 километров для 5 000 семейств»[14].

В числе других, столь же отдаленных и малообустроенных, районов «кулацкой ссылки» указывались : «Западное побережье озера Балхаш - 2 тысяч хозяйств; побережье Каспия (Жилокосинский район Гурьевского округа) - 2 тысяч хозяйств; Акадырлинский, Кусмурунский, Каширлинский районы,

побережье рек и озер Керей, Кыпчак, Денгиз (Акмолинский округ) - 5 тысяч хозяйств; Кустанайский округ - от Тургая до границы Актюбинского округа (в песках Турсун, Аккум, побережье Аккол, р. Жыланшык) - 1 500 хозяйств; от Иргиза до побережья озера Челкар (Актюбинский округ) - 1500 хозяйств; от реки Эмба, Сагыз и Шаган до песков Большие Барсуки (Актюбинский и Гурьевский округа) - 2 тысяч хозяйств; районы гор Чингис, Дегелен и Мыржык (Семипалатинский и Каркаралинский округа) - 2 тысяч хозяйство[15].

Комиссия по подготовке и осуществлению мер по ликвидации кулачества как класса при Казкрайкоме партии на своем заседании от 23 января 1930 года, обсуждала и вопрос об устройстве кулаков численностью 30 тысяч человек, высланных в Казахстан из России и Украины. Они должны были поселиться в тех же районах, что были определены и для казахстанских кулаков[16]. Из прибывших в республику 4 294 спецпереселенцев были расселено в районе Аральского моря. Пункты расселения их Аральске, Кок- Арале, Куланды, на острове «Возрождение» и других местах были подчинены 15 и 19 комендатурам сперва ОГПУ, затем НКВД [17]. Каждое поселение не должно было превышать 50 хозяйств. Остров «Возрождение» до 1930 года был местом заключения для людей, приговоренных к расстрелу.

Установленный «жесткий недельный срок представления конкретных сведений» об условиях передвижения кулаков к месту прибытия, так и распределительных пунктах, не говоря уже о пунктах поселения, оказался нереальным. То же можно сказать о решении республиканской комиссии по раскулачиванию от 23 января 1930 года, обязавшем органы ОГПУ в двухдневный срок предоставить сведения о персональном составе кулацких хозяйств, подлежащих выселению[18]. Округа в спешном порядке высылали республиканским партийным и советским органам сведения о раскулаченных хозяйствах. Сведения эти столь разноречивы, что обозначить точный контингент раскулаченных сейчас практически не представляется возможным. Опираясь на официальные сведения, известные историки Г. Дахшлейгер и К. Нурпеисов указывают, что к концу января 1930 года в 60 районах республики была осуществлена ликвидация 3 123 кулацко-байских хозяйств[19]. А. Турсунбаев же утверждает, что на 1 января 1930 года в тех же 60 районах республики было ликвидировано 19 163 кулацких хозяйств[20]. Столь разительное противоречие в данных о раскулаченных хозяйствах свидетельствуют о том, что первоначальные «победные репортажи» не соответствовали действительности.

Даже в марте 1930 года составлялись списки хозяйств, подлежащих раскулачиванию, определялись категории, районы выселения и т. п. В этой связи вызывает интерес протокол заседания комиссии Казкрайкома ВКП(б) от 1 марта 1930 года, на котором рассматривался вопрос об окончательном утверждении «цифр по районам ликвидируемых кулацко-байских хозяйств по второй категории». Как следует из документа, всего по Казахстану было установлено 2 450 кулацких хозяйств, относимых к данной категории. Наибольшее число было «обнаружено» в Уральском округе, где раскулачиванию по второй категории подлежало 510 хозяйств[21]. Комиссия установила срок прибытия выселяемых кулацко-байских хозяйств на побережье Аральского моря и на станции Аральск не позднее 15-20 марта 1930 года.

Списки кулаков, отнесенных к первой категории, составлялись непосредственно органами ОГПУ, они немедленно брались под арест, приговаривались к расстрелу или выселялись за пределы республики. Комиссия вынесла решение такого содержания: «Все остальные подлежащие ликвидации кулацко-байские хозяйства, за исключением отнесенных к первой категории, должны быть расселены в других районах этих же округов»[22].

Наибольшее количество кулаков было «выявлено» по третьей категории. В некоторых округах республики контингент хозяйств всех трех категорий доходил до 10-11 процентов всех хозяйств района[23], вместо нормы 5-6 процентной определенной Секретной инструкцией ЦИК СССР. Например, в одном Кармакчинском районе Кызылординского округа было «раскулачено» и конфисковано 287 байских хозяйств[24], в Акбулакском районе Актюбинского округа - 150 хозяйств[25].

Раскулачиванию подвергались не только зажиточные, но и середняцкие, и даже бедняцкие слои, так называемые «подкулачники». В Таусском аулсовете Западно-Казахстанской области к примеру 20 «кулаков», среди которых оказались: Медеталиев Сейткали, имевший в 1928 году 8 десятин посевов, 9 коров, 2 лошади, 2 верблюда, 30 овец; Бияков Заки, владевший 13 десятинами, 17 коровами, 10 лошадьми, 5 верблюдами, 45 овцами [26]. Такая же участь постигла середняков Нуринского района Карагандинской области Аймагамбета Омирбекова, Айдара Омарулы.

Раскулачивание должно было продемонстрировать непреклонность властей в их стремлении подавить крестьянскую оппозицию. Угроза быть включенными в списки кулаков и баев нависла над всеми

сельчанами, что толкало их целыми селами и аулами записываться в колхозы. В ходе

коллективизации и раскулачивания органы ОГПУ параллельно активизировали свою деятельность по «разоблачению антисоветских элементов». Так, в одной из телеграмм ОГПУ из Сырдарьинского округа сообщалось: «В ходе проведения политических мер за 1929-1930 годы по линии ОГПУ привлечено к уголовной ответственности 122 хозяйства, осуждено судами 703 хозяйства. В 11 районах, охваченных сплошной коллективизацией, возбуждено уголовное дело против 827 баев и кулаков»[27].

В телеграмме окружной «тройки» посланный, в Казкрайком партии Кулсартов, Макин и Костенко, сообщалось: «Подвергнуты конфискации: в Келесском районе 250 хозяйств, Ирджарском - 180, Беловодском - 120, Караспанском - 100, Аулие-Атинском -310, Жуалинском -160, Туркестанском - 220, Каратасском - 205, Сайрамском - 150, Бадамском - 200, .Арысском - 200 хозяйств». Кроме того в районах сплошной коллективизации выявлено 1 258 баев - кулаков, еще не задетых конфискацией»[28]. Если, по данным этой «тройки», только Сырдарьинскому округу было подвергнуто конфискации 2 095 хозяйств и еще 1 258 хозяйств баев - кулаков ожидало своей участи, то весьма несложно представить всю масштабность разгрома наиболее состоятельных в экономическом отношении крестьянских хозяйств.

Работа по раскулачиванию велась не только в течение 1930 года, но и в последующий период. Только в одном 1931 году Актюбинский исполком на своем заседании 41 раз обсуждал вопрос о ликвидации баев и кулаков[29]. В местности «Саура» Мангистауского района было зарегистрировано 54 бая - кулака, из них 12 - лишены избирательных прав, остальные подвергнуты конфискации[30]. В этом районе перегибы приняли такие изощренные формы, что, например, Узакбай Матанулы попал в список зажиточных за то, что он торговал «тезеком» (навозом), хотя он был бедняком, как говорится, не имевшим ни кола ни двора[31].

Казкрайком настойчиво добивался «очистки колхозов от байско- кулацких и других антиколхозных элементов»[32]. Масштабы раскулачивания в Казахстане пока не поддаются точной оценке, но известно, что только в 1930-1931 годы численность крестьян, отправленных в ссылку за пределы Казахстана, достигла 6 765 человек[33]. По всей вероятности, подавляющее большинство из них составили хозяйства, отнесенные к первой категории.

Кампания по раскулачиванию привела к очередным перегибам, о чем уже 18 марта 1930 года Крайколхозсоюз информировал вышестоящие властные органы[34]. Раскулачиванию подверглось население районов, не входивших в список сплошной коллективизации. Из-за массового недовольства, вызванного перегибами, крайком партии вынужден был срочной телеграммой сообщить окружкомом о недоступности раскулачивания середняков, а также в районах, не охваченных сплошной коллективизацией. В телеграмме также указывалось: «В национальных районах сплошной коллективизации число байских хозяйств, в отношении которых должны быть приняты известные меры, не должно превышать по всем трем категориям двух - трех процентов по отношению ко всему количеству хозяйств этих районов»[35].

Но это предостережение осталось очередной отпиской, поскольку оно не было подкреплено никаким механизмом для исполнения и сводилось на нет другими документами, требовавшими усиления борьбы против кулаков и баев. В секретном бюллетене Наркомата юстиции КАССР от 25 ноября 1930 года указывалось: «В условиях усиливающегося сопротивления со стороны кулаков необходимо с ними вести еще более решительную борьбу». Объединенный пленум Казкрайкома партии и Краевой контрольной комиссии, состоявшийся 3-7 февраля 1931 года, потребовал принять срочные меры по чистке колхозов от кулаков, баев и других «подрывных элементов»[36]. А в декабре 1931 года в целях оказания «конкретной помощи» Казкрайком партии принял решение об установлении дополнительных признаков кулацко-байских хозяйств для обложения единым сельхозналогом. Эта директива была воспринята силовыми органами, в частности, Наркоматом юстиции республики как результат слабого выявления кулацко-байских хозяйств.

По некоторым оценкам, в Казахстане было раскулачено свыше 3 процента, в то время как этот показатель по РСФСР составлял менее 1 процентам[37]. К марту 1930 года тюрьмы Казахстана были переполнены. Число заключенных превысило 22 тысячи человек[38]. Поэтому в Казкрайком поступали просьбы «в целях разгрузки тюрем и экономии средств» отправить осужденных на камышитовые разработки, или пересмотреть некоторые дела в связи с их сомнительностью[39]. До 1 июня 1930 года из тюрем было освобождено 12 тысяч человек, в основном середняки и бедняки [40].

Раскулачивание и другие виды репрессии охватили не только все слои населения, но и хозяйственные и общественные организации крестьянства. В ходе создания новых колхозов и комбедов было широко развернут процесс их «чистки» от кулаков и других «нежелательных» элементов. Например, на общем

собрании бедняков-батраков Баутинского сельсовета Мангистауский район от 5 марта 1930 года было признано кулаками 9 человек, 11 уволено «за недобросовестное отношение к работе»[41]. 17 мая 1931 года по решению кедейкома (комбеда) 15-го аула из членства в колхозе были исключены: И Калиев, Н. Кожаметов, М. Жумаев, О. Игисинов, Н.Тлепов, Е. Айткозиев, Ж. Козыкенов[42], которые были обвинены в том, что пользовались в своем хозяйстве наемным трудом. А это считалось одним из главных «классовых» признаков со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Тысячи казахских шаруа были осуждены за убой скота. В одной из информаций Казкрайкома ВКП(б) указывалось, что «борьба со злонь: < убоем и разбазариванием скота идет, главным образом, по линии административно - судебных репрессий»[43]. В конце января 1932 года бы.-; принято известное постановление ЦИК и СНК КАСССР «О мерах - сохранению поголовья, борьбе с хищническим убоем и разбазаривание г скота», но уже задолго до него были осуждены за подобные деяния тысячи людей. Так, по данным Наркомюста КАСССР на 20 марта 1930 года, всего по Казахстану было осуждено «за злостный убой скота», 1 924 человека, возложен штрафов на общую сумму 493 211 рубль. Социальный состав осужденных выглядел следующим образом: кулаков и баев-1 271; зажиточных -172; середняков - 107; бедняков и прочих – 26[44].

В соответствии с указанным выше постановлением от 31 января 1932 года виновным за убой скота и «преступно-небрежное обращение со скотом» предусматривалось различные сроки уголовной ответственности. В частности кулаки, баи и частные скупщики «за незаконный убой и умышленное изувечение скота или иные злостные действия» подлежат уголовной ответственности по ст. 79 УК, предполагавшей лишение свободы до 2 лет[45].

Существовал и ряд других документов, в соответствии с которым крестьянина могли привлечь к административной и уголовной ответственности. Одним из них было печально знаменитое Постановление ЦИК и СНК от 7 августа 1932 года «Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и коопераций и укреплении общественной (социалистической) собственности», которое называлось в народе «законом о колосках». Оно предусматривало за хищение всех упомянутых видов собственности высшую меру наказания - расстрел с конфискацией имущества, лишь при смягчающих обстоятельствах - 10 лет лишения свободы с той же конфискацией. Для лиц, насильем и угрозами побуждающих колхозников выйти из колхоза, применялось заключение в концлагерь сроком от 5 до 10 лет. При этом на такие дела амнистия не распространялась.

Ряд постановлений ЦИК СССР, ЦИК и СНК СССР и ЦК ВКП(б), а также постановлений и разъяснений к ним Пленума Верховного Суда СССР действие закона от 7 августа вопреки его прямому смыслу распространяли на деяния, в которых усматривалось посягательство на общественную собственность: расхищение свеклы во время копки и перевозки; обман в деле учета колхозной продукции, колхозного труда и урожая; саботаж сельскохозяйственных работ, кража семян, «вредительское преуменьшение нормы высева»; «вредительская работа по пахоте и севу, ведущая к порче полей и снижению урожая»; «умышленная ломка тракторов и машин и уничтожение лошадей»; «хищение и разбазаривание кормов, предназначенных для колхозных и совхозных лошадей»; использование не по прямому назначению хлопка; злостное расхищение, разбазаривание или умышленное сокрытие подлежащего к сдаче хлопка» и т.д.

Повседневная практика применения закона от 7 августа была поистине чудовищной. По этому закону во множестве случаев суду предавались лица, совершившие мелкие хищения. Некоторые лица, например, собирали колосья с колхозного поля после уборки урожая, этого оказалось достаточно для предания их суду, хотя работа колхоза на данном поле была полностью завершена.

19 августа 1932 года Наркомат юстиции СССР на закрытом заседании коллегии, обсудив указанное постановление, принял решение «Об охране общественной (социалистической) собственности и укреплении колхозного строя» и предложил судам за кражу колхозного имущества приговорить обвиняемого к высшей мере наказания - расстрелу, а «подкулачников», под которыми имелось в виду рядовые

колхозники и шаруа, к лишению свободы на срок до 10 лет [46].

Голощекин, опираясь на этот Закон, все неурядицы и провалы в республике пытался свалить на кулаков и баев, которые, по его словам, чтобы навредить социализму, становились «бригадирами, машинистами, кладовщиками, счетоводами, сторожами,... пастухами» [47].

Сталинский закон от 7 августа 1932 года, решения ноябрьского (1932 года) Пленума ЦК ВКП(б), декабрьского Пленума Казкрайкома партии стали директивной основой для еще большего нажима на крестьянство аула и деревни. Те слои, которые сопротивлялись политике коллективизации, были

объявлены антисоветскими элементами, со всеми вытекающими последствиями. Отсюда резкое увеличение масштабов репрессий в первой половине 1933 года, хотя 21 января 1933 года решением Политбюро ЦК ВКП(б) Ф. Голощекин был снят с поста первого секретаря, а на его место назначен Л. И. Мирзоян. За январь-июнь 1933 года органы ОГПУ Казахстана арестовали 13160 человек, т.е. почти столько, сколько они репрессировали за весь 1931 год. В целом за первый год действия Закона от 7 августа 1932 года было осуждено 33 345 человек [48]. В большинстве случаев судьбы этих людей решались «тройками». За пять лет, с 1929 по 1933 годы, «тройкой» ОГПУ в Казахстане, по неполным данным, было принято решение в отношении 23 963 лиц, из них к высшей мере наказания - расстрелу было приговорено 3 386 человек, заключено в концлагеря на срок от 3 до 10 лет -13 151 человек [49]. Однако эти сведения следует считать слишком заниженными. Ведь на 7-й Всеказахстанской конференции сам Голощекин говорил, что за 1928-1930 годы в ходе хлебозаготовок и посевных кампаний было подвергнуто репрессиям всего 56 498 крестьян, из которых осуждено 34 121 [50].

По имеющимся данным, общая численность раскулаченных крестьян по Казахстану в 1930 году составила свыше 165 тысяч человек [51]. Если учесть, что раскулачивание и чистка колхозов от «антисоветских» элементов продолжались в течение всего периода 1931-1933 годы, то общее число подвергнутых репрессиям было гораздо большим. И лишь после июльского (VI) Пленума Казкрайкома, вынужденно осудившего грубые ошибки и извращения в национальной политике, машина репрессий начала несколько сбавлять обороты. Однако выступление Сталина 11 января 1933 года, в котором говорилось, что кулаки все еще не уничтожены, что они затаились и «замаскировались», вызвало новую волну кампании по выявлению антисоветских элементов в лице бригадиров, кладовщиков, счетоводов и даже председателей колхозов. 29 августа 1933 года прокурор республики дал указание областным прокураторам усилить борьбу в связи с массовыми кражами зерна, «организованными кулаками и баями»[52]. В связи с этим «растет число» фактов «группового уголовного бандитизма», «симуляции ограбления», «мошенничества», «преступной халатности», «злоупотребления служебным положением», «растраты и подлога», «хищения и кражи», [53] и т. д. Виновные в совершении подобных действий и даже за «намерение» совершить то или иное «преступление» подвергались строгим судебным преследованиям. Кража полмешка лука с колхозного поля квалифицировалась как групповой уголовный бандитизм [54]. В спецсводке Актюбинского областного отдела ОГПУ от 15 ноября 1933 года отмечалось, например, что «хищение хлеба и хищнический убой скота носят массовый характер»[55]. Объектом репрессий становятся председатели колхозов, агрономы и зоотехники. Любые неурядицы, падеж скота от болезни, кража скота или нескольких колосьев пшеницы приписывались к антисоветским действиям баев и кулаков. В указанной сводке Актюбинского ОГПУ говорилось: «Наличие всех отмеченных выше ненормальностей в колхозах, способствует засоренности последних чуждым кулацко-байским и преступным элементом, пролезшим в руководящие звенья колхозов»[56]. В числе таких чуждых элементов называются, например Нурушев Балгимбай (колхоз «Октябрь» Аральского района), Балмагамбетов и Оспанов (колхоз «1 мая» Акбулакского района), Жусупов (колхоз «Кумсайский» Аральского района), которые работали председателями и секретарями колхозов, но ранее были баями и подвергнуты судебным преследованиям [57]. В результате донесений ОГПУ такие люди подвергались немедленным арестам. Массовая чистка колхозов продолжалась и в последующие годы.

Репрессиям подвергались целые аулы. Так, в конце февраля 1934 года Актюбинским областным отделом ОГПУ была выявлена «байско- хищническая группировка» в ауле № 9 Хобдинского района, а летом того же года раскрыта им «опасная антисоветская группировка» в 12-м аулсовете Темирского района. В первом случае группе «баев» в лице Жаманкулова Ж., председателя аульного совета, Утемуратова Д., секретаря колхоза, Султанова Г., секретаря колхоза, Жармишева А., председателя колхоза, Аймурзаева Н., бригадира колхоза, а также рядовых членов колхоза Сарынова Ш., Суиншалиева А., Ракова Б., были предъявлены обвинения: а) в массовом убое скота; б) расхищении колхозного хлеба; в) хищении продовольственной помощи путем составления фиктивных списков [58]. Начальник областного отдела ОГПУ Адамович и начальник ОПО облотдела Духович дали указание райотделу ОГПУ «группу ликвидировать, арестовать, привлечь к уголовной ответственности, с оформлением дела на тройку»[59].

По 12 аулсовету Адамович и Духович привлекли к уголовной ответственности сразу 29 человек [60]. Ими были: Туребеков И., председатель аулсовета №12, он же - «руководитель группы, выходец из байско-торгашеской семьи»; Жалекешев У., двоюродный брат Туребекова, «аткаминер», парторг колхоза «Кумсай»; Мекежанов Доскаир, «бай, брат матери отца Туребекова», колхозник; Жалекешев К., родной брат Жалекешева У., «аткаминер», завхоз колхоза «Кумсай»; Клышев М., «аткаминер», председатель

аулсовета № 16; Жарылгасов Боранбай, сват Туребекова, заместитель председателя аулсовета № 12; Мирманов М., мулла и т.д. Обвинения была сформулированы следующим образом: «Следственными материалами по делу 12-го аулсовета установлено, что в ауле № 12 и входящих в него колхозах «Копы», «Кумсай», «Карасу» на протяжении ряда лет, начиная с 1931- 1932 года существовала организованная из лжеактивистов, уголовного и байско- аткаминеровского элемента группировка, которая, пользуясь связями с районными руководящими работниками и получая от последних поддержку, заняла все руководящие и хозяйственные участки в ауле и колхозах систематически вела хозяйство аулов и колхозов к экономическому упадку путем организации массового хищения хлеба, скота, кражи семян и недосевок на протяжении ряда последних лет и т.д.» [61]

Таким образом, становится ясным, что цель сталинского закона от 2 сентября 1932 года заключалась в попытке свалить вину за массовый голод и экономическую катастрофу на низовой партийно-хозяйственный и советский аппарат в лице председателей колхозов, бригадиров, кладовщиков, партторгов, завхозов и т.д. Применительно к казахскому аулу, следственные органы называли всех их в совокупности «аткаминерами», дав этому социальному понятию антисоветское толкование.

Подобная целевая установка в условиях массового голода, демографической катастрофы и хозяйственной разрухи определила масштабы и размах жестоких расправ и репрессий в казахском ауле. На преследования и репрессии крестьяне ответили массовым сопротивлением, включавшим в себя как обыденные, так и открытые формы.

В литературе о политических противоречиях того периода преобладают описания и анализ открытых политических действий, но такой подход является слишком узким и не может дать адекватного представления об отношении народных масс к политике властных структур поскольку, исследование, не принимающее во внимание обыденные формы сопротивления шаруа, существенно искажает действительность. К ним, в частности, можно отнести такие виды скрытого протеста, как: распространение слухов, злословие, притворное согласие, нерадение при выполнении работ, симуляция, уклонение, саботажи, поджоги, анонимные угрозы, потворничество лицам, проявляющим нелояльность к власти и т.д. Подобные прозаические, на первый взгляд, средства борьбы крестьянства имели повсеместный характер, поскольку открытое неповиновение было чревато прямыми репрессиями.

1. ЦГА РК, ф. 1145, оп.5, д.517, л.196-197.
2. ЦГА РК, ф.247, оп.1, д.207, л.43-44.
3. Собрание законов. 1929. № 12. Ст.102,103.
4. Омарбеков Т.О. Политическая репрессия против крестьянства // Вестник КазГУ. Серия ист., 1998, № 8, с.35.
5. ЦГА РК, ф.1380, оп.1, д.243, л. 1.
6. Там же, л.5.
7. Собрание узаконений и распоряжений КАССР, 1930г. № 6. С. 110-112.
8. ЦГА РК, ф.1380, оп.1, д.243, л.87.
9. ЦГА РК, ф.1380, оп.1, д.243, л.59.
10. Там же.
11. Архив Президента РК, ф.141, оп.1, д.2969, л.4,14-17.
12. Архив Президента РК, ф.141, оп.1, д.2969, л.14-17.
13. Там же, л.4
14. Госархив Актыбинской области, ф. 13, оп.1, д.339, л.48.
15. Народ не безмолствует. А.,.
16. Госархив Актыбинской обл., ф.13, оп.3, д.339, л.50,52.
17. Там же.
18. Архив Президента РК, ф.141, оп.1, д.2969, л.4.
19. Дахшлейгер Г.Ф., Нурпеисов К.Н. История крестьянства советского Казахстана. А-А., 1985, т. 1, с.207.
20. Турсунбаев А.Б. Победа колхозного строя в Казахстане. С.131.
21. ЦГА РК, ф.1145, оп.2, д.526, л.19.
22. Госархив Актыбинской области, ф.9, оп.1, д.447, л.13.
23. ЦГА РК, ф.1145, оп.2, д.526, л.18.
24. Госархив Кызылординской обл., ф.5, оп.2, д.33 1, л. 1.
25. ЦГА РК, ф. 1145, оп. 2, д. 526, л. 21.

26. Турсунбаев А.Б. Указ. соч., с.77; История советского крестьянства М., 1986, т. 2, с.22.
27. Госархив Южно-Казахстанской обл., ф.29, оп.1, д.604, л.7. 27
28. Там же.
29. Госархив Актюбинской области, ф.30, оп.1, д.19, л.1390.
30. Госархив Мангистауской обл., ф.244, оп.1, д.20, л.99.
31. Там же, л. 162.
32. История Казахстана с древнейших времен до наших дней // Колл. авторов А-А., 1993, с. 314.
33. ЦГА РК, ф.1145, оп. 2, д. 527, л. 81.
34. Госархив Кызылординской обл., ф.5, оп.2, д.326, л.46.
35. Коммунистическая партия Казахстана в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов (1928-1937гг.).-А-А.,1981,т. 2, с. 127.
36. ЦГА РК, ф.5, оп.210, д.61, л.58.
37. ЦГА РК, ф.1380, оп.2, д.384., л.27.
38. Госархив Актюбинской обл., ф.9, оп.1, д.446, л.2.
39. Омарбеков Т. Мегашк иелері қапай жойылды? // Ақиқат. 1993. № 9, 67 бет.
40. Госархив Мангыстауской обл., ф.17, оп.1, д. 40, л. 19.
41. Там же, д.37, л.10-11, 32.
42. ЦГА РК, ф.30, оп. 6, д. 55, л.118.
43. Там же, ф.1145, оп.2, д. 527, л.193.
44. Коллективизация сельского хозяйства Казахстана. 4.1, с.495-496.
45. См. Коллективизация сельского хозяйства Казахстана. Важнейшие постановления (1927-1935 гг.).- М., 1957, с. 423-424.
46. ЦГА РК, ф.1380, оп. 1, д. 268. л. 57.
47. Коллективизация сельского хозяйства Казахстана. 4.1, с. 546-547.
48. Егемен Қазақстан, 1992,22 декабрь.
49. История Казахстана с древнейших времен до наших дней.- А.-А., 1993, с.308; ЦГА РК, ф.1380, оп. 2, д. 413. л.9.
50. 7-я Всеказахстанская конференция ВКП(б). Стенографический отчет.- А-А, 1930, с. 84.
51. Там же.
52. ЦГА РК, ф.1380, оп. 1, д. 271. л.120,
53. Госархив Актюбинской обл., ф.13, оп.1, д.399, л.14-22.
54. Там же, л. 16.
55. Там же, д.339, л.3.
56. Там же, л.9.
57. Там же, л. 10.
58. Там же, оп.3, 385, л.42-43.
59. Там же, л.45.
60. Там же, д.395, л.45.
61. Там же.

**ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
УДК 324(574)**

**ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ КОНТЕКСТІНДЕ АУЫЛДЫБАСҚАРУ
ИНСТИТУТТАРЫ МЕН САЙЛАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ МАҢЫЗЫ**

Ж.К. Кәрімова - «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, орынбасары, әлеуметтанушы
PhD;

Е.Ә. Жұмашев - «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының бас сарапшысы, Л.Н. Гумилев атындағы
ЕҰУ-нің саясаттану мамандығы бойынша PhD докторанты

Ауыл жастарының объективті және субъективті себептерге байланысты қоғамдық-саяси өмірге белсенді араласудан шет қалуы өзекті мәселе. Жастардың азаматтық қоғам мен саяси институттардың қызметіне араласудан оқшаулануының бірқатар теріс салдары бар. Сондықтан мемлекеттік органдар ауыл жастарының елдің қоғамдық-саяси өміріне белсенді араласуына жағдай жасайтын тетіктер

калыптастыруды ойластыруу керек. Мақалада, ауыл жастарының қоғамдық-саяси үрдістерге қатыстыру үшін жергілікті басқару институттарын дамыту мен сайлау жүйесін жетілдірудің маңызы қарастырылған.

Тірек сөздер: ауыл жастары; ауылды басқару; мемлекеттік жастар саясаты; жастардың саяси белсенділігі.

Пассивное участие сельской молодежи в общественной и политической жизни страны по причине объективных и субъективных обстоятельств является проблемным вопросом. Подобная пассивность имеет следствием возникновение многочисленных рисков. Ввиду этого целесообразными представляются разработка и внедрение ответственными государственными органами механизмов вовлечения сельской молодежи в общественно-политическую жизнь страны. В данной статье рассматривается актуальность развития органов местного самоуправления и избирательной системы в контексте участия молодежи в политических процессах.

Ключевые слова: сельская молодежь; сельское управление; государственная молодежная политика; политическая активность молодежи.

The isolation of rural youth from the participation of public and political life of the country, for objective and subjective reasons, is a problematic issue. Because youth isolation has some negative consequences. Therefore, the responsible government authorities should develop mechanisms to involve rural youth active participation in public and political life of the country. This article discusses the relevance of local government and the electoral system in the context of youth participation in political processes.

Key words: rural youth; local self-government; youth policy; political activity of youth.

Жастар әрқашан қоғам мен мемлекеттің назарында болуы тиіс әлеуметтік топ категориясына жатады. Жастардың қоғамдық-саяси белсенділігі мен әлеуметтік-экономикалық ахуалы мемлекеттің дамуының болашағын анықтайтын факторлардың бірі. Қоғамдағы ең белсенді әлеуметтік топ ретінде жастардың өз құқығын қорғай алуы мен саяси үдерістерге қатысу тетіктерінің болуы маңызды. Өйткені жастардың мұндай тетіктерге қол жеткізу мүмкіндігінің төмендігі, олардың өздерінің талаптарын орындатудың альтернативті жолдарын іздейтініне бірқатар шетелдерде орын алған үрдістер дәлел бола алады. Осыны ескерген Қазақстан билігі жастар саясатын дамытуға мемлекеттік деңгейде көңіл бөліп, оны жетілдіру мен жастардың құқығын кеңейту жұмыстарын жүргізуде. Осы бағытта жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде соңғы жылдары жастар саясатының институционалдық құрылымы дамыды. Сондай-ақ нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру мәселесі қарастырылуда. Жастар туралы жаңа заңның жобасын Мәжіліс депутаттары мен басқа да жауапты органдар талқылап жатыр. Бұл өзгерістердің барлығы мемлекеттік жастар саясатын іске асыруға серпін берді. Өйтсе де жастардың өз ішіндегі кейбір топ өкілдеріне бағытталған саясат жүргізу мәселесін әлі де жетілдіре түсу қажет. Түрлі факторлардың әсерінен қоғамдық-саяси үрдістерге қатысудан оқшауланған жастар топтарына мән беру керек. Сондай топтардың біріне ауыл жастары жатады. Ауыл жастарын қоғамдық-саяси үрдістер мен шешім қабылдау үдерісіне кең араласуына мүмкіндік беру мәселесі өзекті. Өйткені бірқатар объективті және субъективті мәселелер ауыл жастарының саяси үрдістерге белсене араласуына кедергі келтіруде. Осы кедергіні жою мақсатында ауылды басқару институттары мен сайлау жүйесін жетілдірудің маңызы зор.

Қазақстан жастарының 44,7% немесе 2 082,4 мыңы ауылдық елді мекендерде тұрады [1, 8-бет]. Бұл ауыл жастарының үлкен демографиялық көрсеткішке ие екендігінің көрінісі. Осындай демографиялық маңызы бар ауыл жастарының түйткілдері ретінде алғашқы кезекте әлеуметтік (жұмыссыздық, материалдық қиындықтар), мәдени (бос уақыт өткізу орындарының жеткіліксіздігі) және сапалы білімге қол жеткізудің қиындығы сияқты мәселелер айтылады. Ал, ауыл жастарының саясат пен азаматтық қоғамға араласу, құқығын қорғау тетіктерін кеңейту сияқты тақырыптарға жеткілікті көңіл бөлінбейді. Алайда бұл мәселелер де өте өзекті, себебі ауыл жастары қоғамдық-саяси үрдістерге толық қатысудан бірқатар себептерге байланысты оқшауланып келеді.

Ауыл жастарының қоғамдық-саяси қызметке белсене араласуына объективті және субъективті факторлардың кедергі келтіріп отырғандығы жоғарыда айтылды. Бұл топқа кіретін жастардың қоғамдық-саяси қызметке араласуына кедергі келтіріп отырған объективті фактордың біріншісіне географиялық алшақтық жатады. Ауылдық елді мекендердің шешім қабылдау орталықтары мен саяси өмір белсенді ортадан алыс орналасуы, тек Қазақстан ғана емес шет елдерде де жастардың саясатқа араласуына кедергісін келтіруде. Бұл, мәселе географиясы кең, елді мекендер арасы алшақ орналасқан Қазақстан үшін тіпті өткір.

Қазақстан ауыл жастарының саясатқа белсене араласуына кедергі келтіріп отырған басқа бір фактор – жергілікті басқару органдары басшыларының тағайындалуы және сайлау құқығындағы жасқа байланысты қойылатын ценздер.

Географиялық шалғай елді мекендерде тұратын жастардың қоғамдық-саясатқа кең араласуына кедергісін келтіретін тағы бір себеп аталған әкімшілік-аумақтардың халқымен жұмыс істейтін азаматтық институттардың, әсіресе жастар ұйымдарының әлсіздігі. Мысалы, республикалық деңгейдегі жастар ұйымдарының ішінде ауыл жастарымен жұмыс жасайтын бірде-бір бірлестік жоқ. Мұндай жағдай ауыл жастарының қоғам үшін маңызды көптеген мәселелерге араласуына шет қалу себептерінің бірі.

Ауылдық жастардың қоғамдық мәселелер мен жергілікті саясатқа араласуына кедергі келтіретін ең басты субъективті фактор – консерваторлық тәрбие. Шағын елді мекенде, бірін-бірі танытын ортада өскен жастардың өзінен жасы үлкен таныстары отырған жиындаалға шығып сөйлеуден қысылатыны анық. Бұл олардың жергілікті жиналыстар мен басқосударда пассивті рөл алуына себеп болады.

Қазақстан ауыл жастарының саяси өмірге толығымен ықпалдасуына осындай объективті және субъективті факторлар кедергі келтіруде. Қоғамдық-саяси үрдістерге араласу мүмкіндігінің әлсіздігі жастардың саяси үдерістерге ықпалдасудан шет қалуына себеп болады. Сондықтан жастардың саяси әлеуметтенуі өзекті мәселелердің бірі. Сарапшылар ауыл жастарының арасында қала жастарымен салыстырған саясатқа қызығушылықтың төменірек екендігін айтады [2]. Жастардың саяси оқшаулануы салдарының көптеген қауіптері бар. Өйткені бұл жастардың бойында абсентизм, аполитизм сияқты саясатқа немқұрайлы қарау, самарқаулық таныту түйткіліне айналады. Олардың бойында саясатқа самарқаулық таныту ғана емес, сондай-ақ саяси шешім қабылдаушыларға күмәнмен қарау, оларға деген сенімінің төмендеуіне себеп болуы ықтимал. Сол себепті жастардың саяси үрдістерден тыс қалмауына мән беру керек.

Ауыл жастарының қоғамдық-саяси үрдістерге белсенді араласуын қамтамасыз ету үшін бірқатар маңызды өзгерістер жасау қажет. Жастардың саяси белсенділігін көтеретін кешенді тетіктерді дамытуға көңіл бөлінуі тиіс. Бұл кешенді шаралар: ауылдық деңгейдегі сайланбалы басқару органдарын дамыту, азаматтық және жастар ұйымдарының ауыл жастарына бет бұруын ынталандыру, сайлау құқығындағы жас цензін төмендету, ауыл жастарына арналған семинар-тренингтер өткізу және т.б.

«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы «Қазақстан жастары – 2014» Ұлттық баяндамасын жасау мақсатында Қазақстан жастарымен жаппай сауалнама жүргізді. Осы сауалнаманың қорытындысында ауыл және қала қимасында ауыл жастарының 64%-ның саясатқа қызығатынын анықтады.

Респонденттердің «Қазақстанның жалпы саяси өміріне қызығушылық танытасыз ба?» сұрағына жауаптарының бөлінуі, %

Елдімекен	<i>Иә</i>	<i>Жоқ</i>	<i>Жауап беруге қиналамын</i>
Қала	64,4	29,6	6,0
Ауыл	64,0	29,0	7,0

Бұл жақсы көрсеткіш. Алайда жоғарыда айтылып кеткен себептерге байланысты ауыл жастарының саяси өмірге араласу мүмкіндігі шектеулі. Аталған кемшіліктерді жою үшін ауылдық деңгейде өкілетті немесе тиімді жұмыс жасайтын өзін-өзі басқару органын құрудың және оның мүшелерін сайлау арқылы анықтаудың маңызы зор. Мұндай органның құрылуы ауылдағы саяси өмірді жандандырады. Өз кезегінде бұл бірқатар мәселелерге оң ықпалын тигізеді. Соның бірі жастардың саясатқа араласуына жол ашуы. Сол себепті жауапты органдар ауылдық деңгейде облыстық және аудандық сияқты ауылдық округтік мәслихат немесе тиімді жұмыс жасайтын өзін-өзі басқару органын құруға мән беруі керек.

Ауыл жастарының саяси белсенділігін арттыру мен олардың жергілікті проблемаларды шешуге кең араласуына мүмкіндік берудің бір жолы жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту болып табылады. Өйткені жергілікті өзін-өзі басқару институттарын сайлаумен баланысты саяси үрдістер жастардың қоғамдық мәселелерге қатысуына мүмкіндік береді. Оған дәлел ретінде 2013 жылғы ауылдық округ, кент және аудандық маңыздағы қала әкімі сайлауының нәтижесінде келтіруге болады.

Бұл кестеде ауылдық деңгейде 74 әкім сайланған. Мұны жақсы көрсеткіш ретінде бағалауға болады. Өйткені ауыл әкімі болуға үміткердің жасы ең кемі 25–ге болуы туралы талап қойылғандықтан жастардың бір бөлігінің сайлауға үміткер ретінде қатысу құқығы болмады.

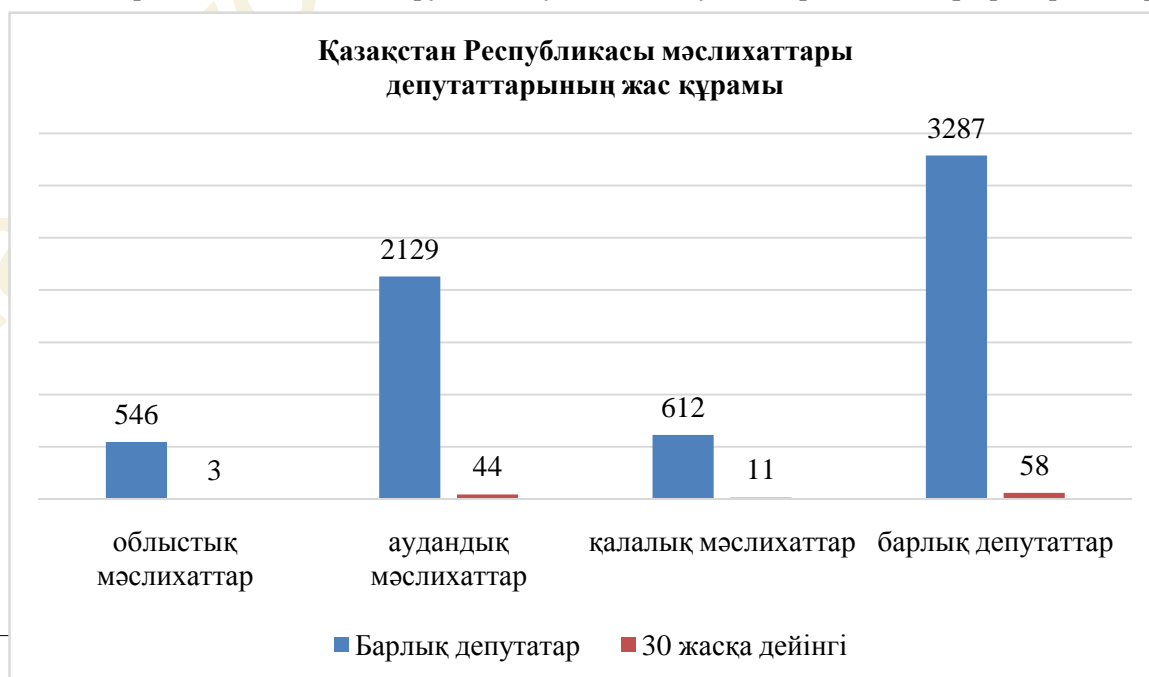
Дегенмен ауыл әкімі сайлауы жастардың саяси белсенділігін бұдан да әрі арттыруы мүмкін. Ол үшін әкімді тұрғындар тікелей сайлауы керек. 2013 жылы әкімді аудандық мәслихат депутаттары сайлады.



Егер ауыл әкімін тұрғындар тікелей сайлайтын болса, онда жастардың бұл саяси үрдіске қатысуы артады. Себебі жастар ауыл тұрғындары арасында жүргізілетін үгіт-насихат жұмыстарының жиындарына қатысады, ол жерде үміткерлердің бағдарламаларымен танысады, сауалдарын қояды, саяси пікірталастарға араласады. Ондай пікірталастарға қатысқан жастар, алғашқы саяси тәжірибесін биліктің ең төменгі сатысы ауылдық деңгейде бастауға жақсы мүмкіндік алады.

Жергілікті сайлаудың ауыл жастарының саяси белсенділігін көтеруге мүмкіндік беретінін соңғы мәслихат депутаттарындағы жастардың үлес салмағы да көрсетеді. Қазіргі таңда облыстық және аудандық мәслихаттарда жасы отызға дейінгі 58 депутат бар.

Бұл көрсеткіштер сайлаудың жастардың саяси белсенділігін артыруға мүмкіндік беретіндігінің дәлелі. Сондықтан жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамыту жастарды саяси үдерістерге, жергілікті



мәселелердің шешіміне араластырудың бір жолы. Дегенмен сайлауларда жастардың белсенділігіне кедергі келтіретін фактор, жоғарыда аталған жас цензі. Қазақстанда сайлаудың пассив құқығы мемлекеттік органның мәртебесіне қарай өзгереді. Мысалы, мәслихат депутаттығынан үміткерлерден 20, ал ауылдық округ әкімдігіне үміткерлерден 25 жасқа толу талап етіледі. Жастардың саяси белсенділігін арттыру үшін аталған жас көрсеткішін төмендеткен дұрыс. Әсіресе ауыл әкімінен үміткерлердің жасына қойылатын талап жоғары, оны мәслихат депутаттарына қойылатын жас цензімен теңестірген жөн.

Дамыған көптеген елдерде сайлаудың активті және пассивті құқығы 18 жастан басталады: Австрия, Финляндия, Швеция, Дания, Германия, Испания, Нидерланды, Люксембург, Португалия [3]. Сондықтан Қазақстан да жас цензінің мөлшерін төмендеткені дұрыс. Бұл жастардың жергілікті сайлауларға қатысып, мемлекеттік органдардың қызметіне араласып және жергілікті дәрежедегі өзекті мәселелердің шешілуінде рөл ойнау арқылы тәжірибе жинауына мүмкіндік береді. Соның арқасында жастар өз ортасында ойын ашық айтып, пікір алмасуды үйренеді. Жастардың саясатқа белсенді араласуы, олардың мемлекеттік органдарға сенімінің артуына және өзекті мәселелердің алдағы уақытта оң шешілетіндігіне сенімін оятып, болашаққа оптимистік көзқарас қалыптастырады. Оған мысал ретінде жастар саясатын зерттеумен айналысатын Одақтас елдердегі жастардың даму индексі ұйымының «Жастардың даму индексі бойынша жаһан елдерінің рейтингі» баяндамасын келтіруге болады.

Білім, денсаулық сақтау, жұмыспен қамтамасыз етілу, саяси қатысу және әлеуметтік қатысу индикаторлары бойынша әлем елдерінің рейтингінде Ресей Федерациясы 88, ал Қырғызстан 19 орында орналасқан [4]. Егер екі мемлекеттің жастар саясатын іске асыруға бөлінген қаржысын салыстырсақ: Ресей жылына 671,8 млн., Қырғызстан болса 1,1 млн. АҚШ долларын бөледі [5]. Бұған қарамастан Қырғызстанның тізімде жоғары орналасуы парадоксті жағдай болып көрінуі мүмкін. Алайда халықаралық сарапшылар мұны қырғыз жастарының саясат пен әлеуметтік қатысуға мүмкіндігінің кең болуымен байланыстырады.

Аталған тізімдегі 170 елдің ішінде Қазақстан 27 орында орналасқан. Бұл салыстырмалы түрде жақсы көрсеткіш, дегенмен жастардың саясат пен шешім қабылдауға және азаматтық қоғамға араласу көрсеткішін арттыру арқылы бұл позицияны бұдан да жоғарылатуға мүмкіндік бар.

Жастардың жергілікті билікке, оның ішінде ауылды басқару үрдісіне көбірек араласуы тек халықаралық имидж контекстінде ғана маңызды емес, сонымен бірге ауылдық елді мекендерді дамытудағы алатын рөліде үлкен. Жастар қоғамның трансформациялануына жол ашады. Өйткені жаңа технологиялар мен құралдарды тез игеретін әлеуметтік категория ретінде жастар қызмет орнында соңғы жаңалықтарды қолдануға тырысады. Яғни, жастар ауылға технология мен құралдарды әкелуге тырысады. Бұл ауылдың трансформациялануына көмектесетін үлкен фактор. Сондықтан жастар ауылды өзгерту мен көркейтуге сүбелі үлес қоса алады.

Жастардың қоғамдық-саяси және азаматтық қатысуының ұлғаюы адам ресурсын дамыту тұрғысынан да пайдалы. Қазіргі таңда адам ресурсын дамытқан қоғамның алда болатындығы анық. Адам ресурсын дамыту мәселесі Қазақстан үшін де өзекті. Бұл контексте жастарды дамытудың рөлі үлкен. Жастардың ресурсын дамыту мен оларды саяси тәжірибені ауылдан бастап жинауына мүмкіндік беру ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен бірге болашақта мемлекеттік органдарға жергілікті билікте ысылған, халықпен тікелей жұмыс істеу тәжірибесі бар буынның келеуіне септігін тигізеді.

Жастардың ауылдағы саяси үрдістерге белсенді араласуының тағы бір оң қыры жастардың ауылды елді мекендерге тартылуына ықпал ету мүмкіндігі. Білім алған жастардың ауылдық елді мекендерге баруға қиналуының бір себебі карьера мен саяси тәжірибе жинау мүмкіндігінің шектеулілігі. Ауылға бару арқылы саяси өмірге араласудан шет қалуды қаламайтын жастардың бар екенін жоққа шығаруға болмайды. Егер ауылдық елді мекендер жастарға саяси карьерасының алғашқы адымын жасауға мүмкіндік ашса, бұл алаңда тәжірибе беруге ықпал етсе, саяси өмірге араласуға қызығатын жастардың ауылға барудан бас тартпайтынын болжауға болады.

Жастардың шешім қабылдаудан, саяси үрдістерге араласудан тыс қалуының теріс ықпалдары болатыны жоғарыда айтылып өтті. Қоғамдық-саяси үдерістерге өз ықпалын тигізе алатындығынан күдерін үзген жастардың бойында наразылық көңіл-күй артады. Дегенмен «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы жүргізген әлеуметтік сауалнамаға қатысқан ауыл жастарының басым бөлігі өз өңірінде саяси себеппен қандай да бір наразылықтың шығу ықтималдылығына сенбейді.

Респонденттердің «Сіздің ойыңызша, қалаңызда/ауылыңызда жастар арасында кикілжінді ахуал (наразылық) орын алуы мүмкін бе?» сұрағына жауаптарының бөлінуі, %

Елдімекен	Келіспеймін	Келіспейтін шығармын	Келісетін шығармын	Келісемін	Жауап беруге қиналамын
Қала	35,0	25,8	19,6	6,0	13,7
Ауыл	45,8	24,8	13,9	7,4	8,1

Бұл ауыл жастарының мемлекет жүргізген қазіргі саясатқа қанағаттанатының белгісі. Әйтсе де, мемлекет бір орында тұрып қалмай, жастарға бағытталған шараларды кеңейтуді жалғастыруы керек. Өйткені қоғам әрдайым дамып отырады, соған сәйкес жастардың да талап-тілегі өзгереді. Дамыған Еуропаелдерінің жастардың саяси үрдістерге қатысуға мүмкіндігін кеңейтіп жатқандығы жоғарыда келтірілді. Демек, Қазақстан да бұл мәселені көтеруі тиіс. Бұл жергілікті демократияның дамуы мен ауыл жастарының қоғамдық-саяси үрдістерге кеңірек араласуына серпін береді.

1. Боқанова Ж.Қ. және басқалар. «Қазақстан жастары – 2013» Ұлттық баяндамасы.
2. Калетаев Д.А. Ценности молодежи Казахстана как фактор участия в молодежных объединениях. -Казахстан-Спектр. 2003, -№1 (23).-С. 84-89.
3. Voting rights in Europe. FORUM Factsheet. June 2012. [Электронды ресурс]. – оқу режимі: www.forum.nl.
4. Youth Development Index: Results Report. September 2013.[Электронды ресурс]. – оқу режимі: www.youthdevelopmentindex.org
5. [Электронды ресурс]. – оқу режимі: www.youthpolicy.org

УДК 323.1 (574)

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ: ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ

А.Ж.Мукажанова-доктор политических наук, доцент кафедры политологии и СФДКазНПУ им.Абая.

Вданной статье рассматриваются актуальные вопросы воспитания культуры межэтнического общения на современном этапе развития казахстанского общества. Уделено внимание основным целям и задачам воспитания культуры межэтнического общения, подробно изучены факторы влияющие на воспитательную деятельность.

Ключевые слова: воспитание, культура, этнос, нация, межэтническое общение, личность, общество, национальное, общечеловеческое.

Бұл мақалада Қазақстан қоғамының қазіргі кездегі даму кезеңіндегі этникааралық мәдениет тәрбиесінің өзекті мәселелері қарастырылады. Этникааралық мәдениет тәрбиесінің негізгі мақсаттары мен міндеттеріне көңіл бөлінген және тәрбие беру әрекетіне ықпал ететін факторлар зерттелінген.

Тірек сөздер: тәрбие беру, мәдениет, этнос, ұлт, этникааралық қарым-қатынас, тұлға, қоғам, ұлттық, жалпыадамзаттық.

In this article topical issues of education of culture of interethnic communication at the present stage of development of the Kazakhstan society are considered. The attention to main objectives and problems of education of culture of interethnic communication is paid, the factors influencing educational activity are in detail studied.

Keywords: education, culture, ethnos, nation, interethnic communication, personality, society, national, universal.

На современном этапе социально-экономического и культурно-политического развития страны одной из основных задач политической науки является воспитание культуры межэтнического общения у населения Казахстана.

Раскрытие потенциальных возможностей многонационального общества, использование его преимуществ в позитивных, благих целях предусматривается стороны государственных органов, политических партий, общественно-политических движений и объединений уделение особого внимания проблемам межнациональных отношений, требует осуществления целенаправленных работ по созданию экономических, социальных, политических, духовных предпосылок функционирования интернационального, воспитания казахстанцев межнациональному и межконфессиональному согласию.

Современная воспитательная деятельность – не внедрение, не усвоение определенной модели воспитания, а создание педагогических условий для самосовершенствования личности. Основные задачи воспитания – формирования у человека гражданской ответственности и правового, политического сознания, инициативности и деятельных навыков, способностей для успешной политической социализации в обществе.

Анализ современных концепции педагогической деятельности в рамках политологии показывает их глубокую заинтересованность в каждом человеческом индивидуе. Цели воспитания, как обычно, выражены в идеальных целях: всестороннее развитие личности; воспитание человека культуры; способствование наиболее полному совершенствованию человека как личности; формирование гармонично развитой личности, способного и готового для полноценного выполнения социальных ролей. А.П.Бондарь определяет цели воспитания следующим образом: всестороннее развитие всех существенных сил личности, его полноценное физическое, интеллектуальное и духовно-нравственное самоуправление и на этой основе безграничное совершенствование человека и общества... [1]. В результате воспитания осуществляется всестороннее развитие и самосовершенствование человека, формируется его политическая социализация. Расширение поля самосовершенствования выполняет активную роль в процессе изменения человеком самого себя, реализации социально-политических потребностей, раскрытия, обогащения духовного потенциала, естественно-физиологического, телесного, психического, социального развития.

Раскрывая существенную роль воспитания в становлении и развитии личности Б.Н.Алексюк отмечает, что он верит безграничному величию воспитания. Он отмечал, что если человек плохо воспитан, то в этом виноваты воспитатели и окружающая среда, а если человек хороший, то он за это обязан воспитанию, воспитателю и своему детству [2].

Таким образом, процесс воспитания в Казахстане – двухсторонний процесс организации и управления личностью, также предусматривающий собственную активность. В этом процессе ведущая роль принадлежит воспитателю, который разрабатывает воспитательную программу, определяет основные формы и технологии воспитательной деятельности и применяет их на деле.

Цель воспитания индивида как человека культуры – это рассмотрение его в центре культуры, признание его у качестве высокодуховной, социально-политической ценности, подготовке его к жизни в культурном пространстве. При определении целей воспитания также учитываются такие субъективные цели как понимание смысла жизни, формирование культурных, социально-политических потребностей, нравственных идеалов, совершенствование творческих способностей, осознание себя гражданином Казахстана.

В нашем обществе воспитательная деятельность осуществляется по следующим основным направлениям: идейно-политическое, нравственно-гуманистическое, эстетическое, физическое, экологическое, трудовое. Если признать воспитание высоким искусством, то воспитание культуры межэтнического общения – это важный вид такого искусства. Эффективность воспитания культуры межэтнического общения определяется трансформацией принципов и норм общечеловеческих ценностей в необходимый элемент индивидуального сознания и в составную часть жизнедеятельности человека. Воспитание культуры межэтнического общения охватывает общественную, групповую, а также индивидуально-личностную мораль. Культура межэтнического общения и воспитательная деятельность культуры межэтнического общения в Казахстане проявляются в культуре общения личности, в межнациональном диалоге и в целенаправленной идейно-воспитательной работе, которые, в свою очередь, формируются под влиянием господствующих в обществе отношений.

Воспитание культуры межэтнического общения характеризуется как один из важнейших направлений стабилизации межнациональных отношений в обществе. Культура общения народов Казахстана формируется на основе объективных, подлинных взаимоотношений наций и народностей, взаимодействия общечеловеческого и национального в культуре.

В связи с этим, можно сказать, что воспитание культуры межэтнического общения в Казахстане формируется на основе общечеловеческих и национальных факторов общественного развития. В свою

очередь, воспитание культуры межэтнического общения влияет развитию общечеловеческого в национальном. Общность интересов способствует развитию взаимоуважения и взаимного сотрудничества между народами, чувства сопричасности и взаимного доверия, дружественной взаимопомощи.

Культура общения народов и воспитание культуры межэтнического общения способствуют созданию благоприятных условия для обеспечения единства общечеловеческого и национального в развитии нашей страны.

В свою очередь, соответствие общечеловеческих и национальных интересов создает благоприятные условия для развития культуры общения и воспитания культуры межэтнического общения.

Успех и эффективность деятельности по воспитанию культуры межэтнического общения во многом зависят от социально-экономической политики, реализуемой государством на данном этапе развития общества.

Процесс воспитания культуры межэтнического общения у казахстанцев должен проходить методом классификации. В соответствии с этим методом возникает необходимость учета особенностей психологии и жизнедеятельности, быта, характера трудовой деятельности, уровня культуры людей, поскольку каждый человек воспринимает реалии жизни через призму своих интересов, в которых отражены национальное своеобразие, общечеловеческие связи и интересы.

Самой плодотворной, успешной средой для воспитания культуры межэтнического общения являются трудовые и учебные коллективы, особенно коллективы с многонациональным составом. Именно эти коллективы, в первую очередь, способствуют развитию, укреплению культуры межэтнического общения становлению ее характерной чертой жизнедеятельности каждого индивида, вне зависимости от их национальности. Конечно развитие этого процесса идет одновременно с развитием сотрудничества и взаимопомощи внутри коллектива, с ростом чувства коллективизма и интернационализма. В трудовом коллективе, в процессе участия в общем деле, в первую очередь, формируются самые лучшие отношения, которые дают возможность проявлению у представителей различных этносов чувства взаимопонимания и доверия. Многонациональные трудовые коллективы несут в себе огромный социальный, моральный и социально-психологический потенциал, который необходим для формирования общечеловеческих принципов. Для того чтобы этот потенциал проявил себя наиболее полно, необходимо в большом и малом четко придерживаться социальной, политической справедливости, единодушно отрицать, критиковать тех людей, кто считают свою нацию особенным и пренебрежением относятся к языку, культуре других народов. Общественное мнение основанное на общечеловеческих ценностях формирует благоприятные условия для воспитания культуры межэтнических отношений. Обеспечение представительства всех национальностей в управленческом аппарате организаций и общественных объединений самоуправления, принимать во внимание национальные интересы работников также способствует развитию культуры межэтнического общения в Казахстане.

В производственных объединениях и сельском хозяйстве совместный труд представителей различных народов играет важную роль в воспитании культуры межэтнического общения. В трудовом коллективе, в процессе совместного выполнения производственных задач работники-члены трудового коллектива руководствуются коллективными, общественными интересами, таким образом, происходит сочетание производственных интересов общечеловеческими интересами.

Развивающиеся, расширяющиеся в последние время межгосударственные экономические и культурные связи являются важнейшими факторами развития и воспитания культуры межэтнического общения на республиканском, а также коллективном, личностном уровне. Рост материально-технической базы, повышения уровня знаний и общей культуры также является существенным условием развития общей культуры трудового коллектива, в том числе, развития взаимоотношений представителей разных национальностей.

Развитие и укрепление культуры межэтнического общения в ученических, студенческих, молодежных коллективах – сложный, противоречивый процесс, так как в этой среде мнения и оценки пока неоднозначны, практика культуры общения недостаточна, межэтнические отношения неустойчивы. Однако, любой учебный коллектив, даже при самых благоприятных, выгодных условиях, в одночасье не становится интернациональным. Подлинная культура межэтнического общения устанавливается и развивается благодаря постоянной заботы со стороны администрации и общественных организаций. Успешное решение этой актуальной задачи зависит от совместной реализации идейно-воспитательной и организационно-практической работы.

Содержание самой культуры межэтнического общения должно быть направлено на решение конкретных практических задач по совершенствованию межнациональных отношений. Обучение

человека культуры общения, раскрытие его способностей духовного взросления, тем самым духовного совершенствования, в целом, являются важнейшей задачей политико-нравственной культуры, в том числе, воспитания культуры межэтнического общения.

По нашему мнению, в процессе воспитания культуры межэтнического общения у населения существенную роль выполняет национальное воспитание. В научной литературе достаточно изучены проблемы единства общечеловеческого и национального, диалектики соотношения национального и интернационального, а также интернационального воспитания. Однако, проблемы национального, особенно национального воспитания, чаще всего остаются за пределами научных изысканий. Национальное воспитание было, есть и будет пока существуют нации и народности. Оно формируется на основе национального менталитета, языка, бытия, культуры, традиций и обычаев в каждой семье [3].

Национальное воспитание, формируемое на принципах и идеях гуманизма, интернационализма и патриотизма безусловно оздоравливает межнациональные отношения. В связи с этим, можно отметить, что формы и содержание национального воспитания очень разнообразны. Обращение к национальным корням и дальнейшее их обогащение являются важным условием национального и социального прогресса. Нельзя недооценивать их значение.

В национальном воспитании существенную роль выполняют прогрессивные национальные традиции, обычаи. Они по своей природе носят народный, гуманистический, значимый и общечеловеческий характер. Древние народные обычаи как взаимопомощь, гостеприимство, уважение старших и т.д. являются важными признаками жизнедеятельности людей разных национальностей.

На сегодняшний день многие традиционные формы обычаев прошлого приобрели новое содержание и гармонично соответствуют современности. Например: праздник «Масленицы» в России, «Проводы зимы» в Белоруссии, «Праздник весны» на Украине, «Наурыз» в Казахстане и т.д.

Национальные традиции празднования «Наурыза», «Курбан айта», «Рождества» и т.д. способствуют укреплению взаимопонимания между народами Казахстана и развитию общенационального воспитания. Национальные традиции – особый фактор, незаметно влияющий на эмоции, чувства, мысли и сознание. Обучение и воспитание молодежи должно исходить из того материала, что унаследовано нами из прошлого. Необходимо обратить внимание на исторические корни развития народных традиций и обычаев, обрядов [4]. Пренебрежительное отношение к традициям, обычаям, обрядам других народов чаще всего происходит от незнания их нравственных, общечеловеческих ценностей. В таких случаях человек лишается возможности участвовать в разговоре, делиться чувством радости от общения, способности подлинно сопереживать во время проведения обычаев, обрядов. Нужно обратить внимание на то, что людям участвующим в межэтническом общении характерны различная степень национальной чувствительности. Это надо учитывать и в процессе воспитания культуры межэтнического общения у казахстанцев. В отдельных случаях роль прогрессивных национальных традиций и ценностей не оценивается на должном уровне, что может привести к снижению эффективности общенационального воспитания, к ее отделению от реальных социальных условий общественной жизни. В то же время не редки случаи усиленного обращения к национальному, когда национальные особенности приукрашиваются, утрируются, что, в свою очередь, приводят к перегибам. Такое размежевание национального и общенационального, противопоставление друг другу могут оживить, дать толчок пережиткам национализма.

Образовательная деятельность как теоретическая система – неотъемлемая часть воспитания культуры межнационального общения. Именно благодаря образовательной системе обогащается духовный мир и культура межэтнического общения людей, расширяется их кругозор, усваиваются навыки деятельности, творчества в сфере межнационального общения. На самом деле безобширного, общего для всех знаний процесс нравственного, социально-политического осмысления ежедневных экономических, правовых, психологических, межличностных и межэтнических отношений не может быть полноценным. Один из самых основных, существенных признаков воспитания всесторонне и гармонично развитой личности – это усиление интеллектуального начала в человеке. Вся система образования и воспитания в Казахстане служит одним из средств интеллектуализации членов общества.

Для студенческой молодежи учебный (производственный) коллектив в значительной степени является основной средой, где происходит всестороннее межличностное, в том числе, межэтническое общение [5]. Это объясняется тем, что интеллектуальный, духовный потенциал в соответствии с задачами обучения, чаще всего, формируется в условиях студенческого коллектива.

С другой стороны, может ли каждый студенческий коллектив, имеющий собственные возможности и

потенциал стать основной средой формирования у личности студента общечеловеческих ценностей, в том числе, культуры межэтнического общения?

Возникновение вопроса о непосредственном влиянии коллектива на отдельную личность закономерно, так как сам коллектив состоит из отдельных личностей, по разному воспринимающие внешний мир и окружающую среду.

Получение любого нового знания личностью сложный, противоречивый процесс, в рамках которого происходит отрицание старого в сознании личности.

Взаимосвязь и взаимодействие личности и коллектива- это проявление взаимоотношений личности и общества.

Не только усвоением теоретических положений по проблемам национальных отношений во время лекции и семинаров воспитывается, развивается уважительное отношение к представителям других нации. У студентов такое отношение формируется под влиянием жизненных ситуаций, средств массовой коммуникации, студенческих газет, где материалы по данной проблеме появляются редко, общественных организаций, а также деканата, который проявляет интерес к условиям адаптации студентов в общежитиях. Может и нет необходимости в осознанном выделении этой работы в отдельную главу, но в больших (в рамках факультета) и малых (в отдельных группах) студенческих коллективах нужно планомерно, целенаправленно осуществлять воспитание культуры межэтнического общения.

Средства массовой коммуникации – периодическая печать, радио и телевидение, в также электронные ресурсы выполняют важную роль в воспитании культуры межэтнического общения у казахстанцев. Массовая коммуникация является мощнейшим фактором влияющий на все сферы общества. На сегодняшний день резко растет, с одной стороны, значение уровня организации работы печати, телевидения и радио, с другой стороны, качественных характеристик содержания и текстовых свойств публикаций и объявлений. Основная функция средств массовой коммуникации в сфере межнациональных отношений – это формирование общественного мнения по той или иной проблеме. Массовая коммуникация – главное направление в воспитании культуры межэтнического общения, которое дает информацию читателям, зрителям и слушателям, касающиеся жизни других народов и независимых государств, об их экономике и культуре, о науке и искусстве, о выдающихся представителях других наций и народностей для расширения кругозора, формирования собственного мнения.

Широкое освещение и своевременное информирование населения о всех действиях и решениях на пути демократизации нашего общества имеет огромное значение. Полная, своевременная и открытая информация укрепляет веру людей, народов, способствует уважению их мыслей и чувств [6]. На страницах периодической печати регулярно публикуются специальные теоретические статьи о межнациональном согласии, о развитии наций, о решении национальных проблем, а также статьи о реальных, жизненных проблемах этносов, об отношении к народным традициям, о развитии национальных языков и двуязычия, о важности развития полиязычия и т.д. По сравнению с прежними временами республиканские газеты и журналы, радио и телевидение более открыто, смелее, объективно освещают сложные проблемы национальных и межнациональных отношений. Однако, большинство материалов носят информационный характер, более проблемные, конфликтные аспекты национальных отношений недостаточно глубоко рассматриваются.

В информационной системе большое место занимает работа списками, обращениями граждан к вышестоящим органам, редакциям газет, радио и телевидения. Очень важны затронутые в них личные и общественные проблемы. Из этих писем видно возможности и желание, стремление граждан решать социально-экономические, национальные проблемы. В связи с этим, можно отметить, что естественной и постоянной основой гармонизации национального взаимодействия является демократия нового уровня. Как показывает практика, в том числе практика в конституционной сфере, касающиеся жизненных интересов той или иной группы населения СНГ, все что относится к национальной политике и национальному вопросу не определяются демократией большинства, не демократией меньшинства. В новых условиях межэтнического общения задача демократии заключается в реализации консенсуса – всеобщих принципов согласия. Какими бы не были возникающие проблемы, только плодотворный и всесторонний поиск решения дает необходимый политический результат.

Согласие – это психологическая предпосылка единства действия, исходящая из реального или воображаемого соответствия интересов. Согласие целенаправленно формируется со стороны субъектов управления и проявляется как ответ объекта управления указаним субъекта. На основе согласия создаются условия для выполнения воли субъекта объектом управления, а также

обеспечивается координированное действие отдельных личностей как результат управленческой деятельности.

По мнению специалистов, в настоящее время, наличие результатов координирования актуальных интересов в демократическом, правовом, цивилизованном контексте, может изменить или видоизменить этнический консенсус общества.

А строгое соблюдение прежнего консенсуса в интенсивно изменяющихся условиях общественно-политической жизни приводит к обострению противоречий. Поэтому, в первую очередь, необходимо, чтобы властные структуры имели постоянно действующий механизм для учета новых обстоятельств, новых требований в национальных отношениях, позволяющий своевременно увидеть и устранить различные инциденты в сфере межэтнического общения. Такую роль могут выполнять депутатские комиссии всех уровней, Ассамблея народа Казахстана, авторитетные информационные средства, деятели науки и культуры.

Важнейшим условием совершенствования воспитания культуры межэтнического общения является повышение общего уровня политической и нравственной культуры казахстанцев. Система политического и экономического образования направлена на решения этой задачи. Необходимо изучение социально-политической литературы, усвоение навыков поиска ответов в них на актуальные вопросы. Потребность изучения социально-политической литературы нужно воспитать с большим терпением.

Подводя итоги, можно выделить следующие задачи воспитания культуры межэтнического общения: для успешного решения задач по формированию и развитию культуры межэтнического общения необходимо направить все усилия на учет национальных и региональных особенностей всех наций и народностей, национальных и этнических групп, проживающих в разных регионах страны; на изучение реальных экономических, духовных потребностей и интересов каждого народа и его отдельных групп; на целенаправленную пропаганду практики поиска альтернативных способов и путей воспитательной работы, основанные на активном использовании прогрессивных, исторических традиции различных этносов. В этом проявляется созвучие национального и общечеловеческого в воспитании культуры межэтнического общения в Казахстане.

1 Бондарь А.П. Педагогика и ее проблемы. – Киев, 1991. – С.173.

2 Алексюк Б.Н. Познание и воспитание. – Киев, 1988. – С.36.

3 Смолян А.Г. Общественно-политическая жизнь общества. – Красноярск, 2007. – С.87.

4 См.: Шаймуратов С.П. Обычаи и традиций в Центральной Азии. – Ташкент, 2005. – 127 с.

5 См.: Абсаттаров Р.Б., Садыков Т.С. Воспитание культуры межнационального общения: теория и практика. – Алматы, 1999.

6 Бекмурзаев М.А. Информационная политика в Киргизии и Казахстане: сравнительный анализ. – Бишкек, 2008. – С.23.

ӘОЖ 32.019.5

КЕҢЕС БЕРУ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

М.Ө. Насимов - саяси ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» университетінің тәрбие жұмысы және халықаралық байланыстар жөніндегі проректоры;

Б.Ж. Паридинова - философия магистрі, «Болашақ» университетінің аға оқытушысы

Кеңес беру немесе қазіргі заманда консалтинг деп аталып жүрген түсінік әлеуметтік, саяси, мәдени өмір мен қоғам құрылымында ерекше орынға ие. Адамның әрбір күні түрлі ұйымдастырушылық, психологиялық, моральдық және өзге де қиыншылықтардан тұрады. Сондықтан заманауи адамзат өмірі өте күрделі және көптеген факторлармен тығыз байланысты. Берілген зерттеу жұмысында тәрбие беру процесіндегі кеңес берудің рөлі мен мағынасы ашылады.

Кілт сөздер: гуманизм, құндылықтар, педагогика, пампедия, тәрбие парадигмалары.

Консультирование, или, как его называют в современном мире, консалтинг, занимает особое положение в социальной, политической, культурной жизни структуре общества. Каждый день человека сопряжен с преодолением различных организационных, психологических, моральных и других трудностей. Поэтому

жизнь современного человечества зависит от множества факторов и является совсем не простой. В данной статье раскрываются роль и значение консультирования в процессе воспитания.

Ключевые слова: гуманизм, ценности, педагогика, пампедия, паридигмы воспитания

Counseling, or as we like to call it in today's society Consulting occupies a special position in the social, political, and cultural and social structure. Every day a person is associated with overcoming a variety of organizational, psychological, moral, and other diffi culties. Therefore, the life of modern humanity depends on many factors and is not at all simple. In the article it is revealed the role and importance of the consultation in the course of education.

Keywords: humanism, values, pedagogics, pampedia, paradigm of educations

Кеңес беру орын алған мәселелер міндеттерін шешуге бағытталған, ақыл беру арқылы жәрдемдесудің бір түрі. Ақылы түрде жүргізілетін кеңес беру экономикалық жағынан мол қаржыны қажет ететін, қарқындылығы және мерзімі жөнінен уақытшалығымен ерекшеленеді. Ақысызкеңес беру жолдары күнделікті тұрмыстық өмір-салтында ауызекі түрде жүргізіледі.

Консалтинг (ағыл. consulting) ұғымының аудармасы кеңес беру, ақылы кеңес беру дегенді білдіреді. Жалпы бұл кез келген құбылыстың ұйымдастырушылық дамуы мен басқару салаларының күрделі мәселелерін шешуге бағытталған интеллектуалды шара. Сонымен қатар, кеңес берушілік және тәжірибелік қызметтердің кең дәрежелікешені, сараптамалық, техникалық және экономикалық мәселелер бойынша арнайы кеңес беру қызметі. Көптеген жағдайда кеңес беру мекемелері нарықты зерттеу мен болжау қызметімен (тауарлар, қимылдар, лицензиялар, ноу-хау); кез келген операцияларды қамтамасыз етуге тауарлық-саяси шарттарды бағалаумен; түрлі маркетингтік бағдарламаларды дайындау және өткізумен айналысады.

Кеңес беру келесі бағыттар бойынша жүргізіледі: сараптамалық қызмет; болжам; клиент қызметін тексеру; клиент қызметінің жұмыстарына қатысу (стратегиялық жоспарлар, мәселелер жиынтығын шешу, ақпараттық жүйелерді дайындау және енгізу т.б.)

Сондықтан кеңес беру қызметінің мынадай кең тараған түрлері бар:

- салық салу мен заң қызметі салалары бойынша кеңес беру;
- аудит, бухгалтерлік есеп, тексеру қызметі;
- басқару саласындағы кеңес беру;
- IT – консалтинг;
- саяси консалтинг.

Қазақстан Республикасындағы консалтинг нарығының негізгі басымдығы ретінде қоғамдық процестер мазмұнын терең талдау, азаматтар мінез-құлқы мен қимылдарын модельдеу мүмкіндігі, оқиғаның дамуын болжау болып табылады. Мақала авторлары осы уақытқа дейін консалтинг мәселесі мен Қазақстанда даму ерекшеліктерін тереңірек зерттеді. Зерттеу жұмыстары «Life Science Journal», «Молодой ученый», «Социосфера» журналдарында және бірнеше халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда жарық көрді.

Саяси кеңес берудің негізгі қырлары саяси жарнаманың рөлі мен мемлекет пен қала имиджін қалыптастыру арқылы анықталатындығын айқындаумен бірге, пайда болуының тарихи тамырларын анықтаған зерттеулер де жүргізілді. Сонымен қатар, кеңес берудегі кинематография мен театрдың, музыканың басымдықтары анықталған ғылыми мақалалар жарық көрді. Қоғамдық өмірде саяси жағдайды зерттеудің орны ерекше екендігіне байланысты, берілген жұмыстар құнды деп есептейміз [1, 47 б.].

Жалпы кеңес берудің барлық түрлері әлеуметтік-саяси, рухани-мәдени, қоғамдық құндылықтарды бағалауға тәрбиелейді. Әумесерлік мінез-құлық пен жаман қылықтарға үйір болмай, әдептілік жолымен жүруді үндейді.

Жалпы тәрбие көмегі арқылы қоғамға қажетті адами құндылықтар қалыптасады. *Біріншіден*, адамның сөйлеу мүмкіндігі; *екіншіден*, қоршаған ортаның өзгерісіне бағытталған мінез-құлық белсенділігі; *үшіншіден*, өндіріс құралдары арқылы қоршаған орта элементтері өзгерістерінің байланыс қызметі.

Грек философы Аристотель (Aristotle, б.з.д. 384 — б.з.д. 322 жж.) тәрбиенің 3 түрін бөліп көрсеткен: *дене, адамгершілік және ақыл* тәрбиесі. Өзінің «Саясат» (Politica) атты еңбегінде басшы жастарды тәрбиелеуге баса назар аударғанын айта келе, саясаткерлер адамгершілігі мол тұрғындарға қарағанда, азаматтарды қайырымдылыққа тәрбиелеу керектігін айтады [2, 376-644 бб.].

Тәрбие мәселесін зерттеушілер арасынан әлемге әйгілі ойшыл, философ, әлеуметтанушы, математик,

физик, астроном, ботаник, лингвист, музыка зерттеушісі Әбу Насыр әл-Фарабидің (870-950) орны ерекше. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» трактатында тәрбие туралы нақты ғылыми анықтама берді: *тәрбиелеу дегеніміз - халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз; тәрбиелеу кезінде халықтар мен қала тұрғындарына білімге негізделген қасиеттерден тұратын іс-әрекеттер дағдысы сіңіріледі; этикалық ізгіліктерді – білім, тәрбие арқылы дарыту керек, сол арқылы адам игілікті істерге талпынады*. Аталмыш еңбекте елдің басшысы өз бойында туа біткен 12 қасиетті ұштастырса көптеген жетістіктерді бағындыратындығы жайында баяндайды: 1) ... адамның мүшелері мүлде мінсіз болуға тиіс, бұл мүшелерінің күші өздері атқаруға тиісті қызметті аяқтап шығу үшін мейлінше жақсы бейімделген болуы керек, сонда егер адам әлдебір мүшесінің жәрдемімен әлденедей бір іс істемек болса, ол мұны оп-оңай атқаратын болады; жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек; 2) өзі түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, бұлардан ешнәрсені ұмытпайтын болуы керек; 3) әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкелетіндей алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болу шарт; өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан-анық айтып бере алатын тілмар болу шарт; өнер-білімге құштар болу, оқып-үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек; 4) тағамға, ішімдік ішуге, сыр-сұхбат құруға келгенде қанағатшыл болу керек, жаратылысынан сауыққұмарлықтан аулақ болып, бұдан алатын ләззатқа жирене қарауы шарт; 5) шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көру керек; 6) жаны асқақ және ар намысын ардақтайтын болуы шарт; жаны жаратылысынан пасық істердің бәрінен жоғары болып жаратылысынан игі істерге ынтазар болуы тиіс; 7) жаман атауға, жалған дүниенің басқа да белгілеріне жирене қарау керек; 8) жаратылысынан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп әділетсіздік пен озбырлықты және осылардың иелерін жек көру керек; 9) жақындарына да, жат адамдарға да әділ болып жұртты әділеттілікке баулып, әділетсіздіктен зардап шеккендердің залалын өтеп, жұрттың бәріне де өз білгенінше жақсылық пен ізгілік көрсетіп отыруы қажет; 10) әділ болу керек, бірақ қыңыр болмау керек; 11) әдептілік; 12) өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанда шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек... [3, 165 б.]. Сонымен бірге, әлемнің екінші ұстазы әл-Фараби айтқан «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деген тұжырымы барлық дәуірдің өзекті тақырыбы екендігін танытады. Сондықтан, ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың дәстүрлері мен тағылымдарын үйрету арқылы жастарды ізгілік пен парасаттылыққа баулимыз.

Чех елінің белгілі ойшылы, педагог Ян Амос Коменский (Jan Amos Komenský, 1592-1670) ғылымға «*пампедия*» жаңа терминін енгізді. Ұғым бойынша «пампедия – бүкіл адамзаттың әмбебап тәрбиесі... Басты мәселе бәрі, барлығына, жан-жақты үйренуі тиіс» [4, 107 б.].

Эмпиризм мен либерализмнің өкілі ретінде саналатын ағылшын философы Джон Локктың (John Locke, 1632-1704) 1693 жылы жарық көрген «Тәрбие туралы ойлар» («*Some Thoughts Concerning Education*») атты трактатында тәлімгер өмірлік жағдайлар мысалында тәрбие нәтижелерін айқындайтындығын дәлелдейді. Білім беру үрдісі төмендегідей үш әдіс арқылы жүретіндігі туралы айтады; «дені сау тәннің дамуы, қайырымдылық қасиетін қалыптастыру және өзіне қажетті білім беру бағдарламасын таңдау» [5, 125 б.].

Француз ойшылы Жан-Жак Руссо (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778) кейінірек жаратылыс тәрбиесі технологиясы түсінігін енгізді. Ол, бұл ойын мынадай үш идеямен айшықтайды:

1. Нәресте – бұл кішкентай ересек адам емес. Тәрбие сәбидің жаратылысы кезендерін ескере отырып, әрбір кезеңде түрлі міндеттерді шешуі қажет. Орындалуы тиіс міндеттер мен оны шешу тәсілдері ересектермен сәйкес келмейді. Балалық шақ мәселесін зерттеуші көптеген ғалымдар Руссоның балалық шақтың көптеген құпияларын ашты деп көрсетеді.

2. Нәресте тәрбиесіне үш фактор ықпал жасайды. Олар: табиғат, адамдар, қоғам. Әрқайсысының атқаратын өз міндеті бар, тәлімгер оның тек үйлесімділігін айқындайды.

3. Тәлімгер табиғатқа көмек беруде нәрестеге қатысты мәселелерде жасампаздыққа салынбағанын қадағалағаны абзал. Санадағы бүкіл білім мен адамгершілік нұсқауларын нәресте өзі қалыптастыру қажет [6, 141 б.].

Қарап отырсақ, тәрбие мәселесі қоғам мен адамзат үшін ерекше мәнге ие. Оның көмегі бойынша мыналар қалыптасады: *біріншіден*, адамның сөйлеу мүмкіндігі; *екіншіден*, қоршаған ортаның өзгерісіне бағытталған мінез-құлық белсенділігі; *үшіншіден*, қоршаған орта элементтерінің өзгерістеріне байланыс қызметі (өндіріс құралдары).

Міне, осы ерекшеліктерге байланысты адамзат популяциясы бейгенетикалық сипаттамалық құрылымға ие мәдени және этникалық дәстүрлерді қалыптастырды. Бүгінгі күндегі адамзат популяциясының феномені қоғамда өмір сүретін ақпараттарды ұжымдық қайта өңдеу және индивидтердің жоғары жылдамдықпен қабылдауында жатыр. Сондықтан, қажетті тәрбиенің жоқтығы ақыл-ой дамуын кідіртті, адамзат қоғам өмірі рөліндегі әлеуметтік қалыптасу жолдары бұрмаланады. Бұл қоғамдық дамудың кейбір сатыларына кедергі келтіруі әбден мүмкін.

Тәрбие жеті негізгі факторлардан тұратын құралдар арқылы жүзеге асады: *тәрбиелеуші тұлғасы*; білім беру процесінің *мазмұны*; оқу-тәрбие процесінің *ұйымдастырылуы*; білім беру орындарындағы *тәрбие жұмысының арнайы бағдарламасы*; сабақтан тыс *қосымша* білім; *өзін-өзі басқару және тәжірибелік (қоғамдық) жұмыс*. Аталған факторлардың қатысу деңгейі және тәрбиелік ықпалы тәрбиенің жалпы стратегиясында қарастырылады [7, 72 б.].

Адам тәрбиесінің келесі түрлері ерекше бөлініп көрсетіледі:

Тәрбие мазмұнына қарай: 1) *ақыл-ой тәрбиесі*; 2) *еңбек тәрбиесі*; 3) *дене тәрбиесі*; 4) *адамгершілік тәрбиесі*; 5) *эстетикалық тәрбие*; 6) *құқықтық тәрбие*; 7) *жыныстық және жынысаралық тәрбие*; 8) *экономикалық тәрбие*; 9) *экологиялық тәрбие* және т.б.

Институтталған сипат бойынша: 1) *отбасылық тәрбие*; 2) *діни тәрбие*; 3) *әлеуметтік тәрбие*; 4) *бейәлеуметтік тәрбие*; 5) *түзетілген тәрбие*.

Үстемдік ету принциптері мен қатынас стильдері байланысты: 1) *авторитарлық тәрбие*; 2) *еркін тәрбие*; 3) *демократиялық тәрбие* [8, 166-168 бб.].

Ақыл-ой тәрбиесі тұлғаның жан-жақты дамуына маңызды шарттардың бірі болғандықтан, адамзаттың интеллектуалды дамуына бағытталады және дүниені тануға қызығушылық туындатады. Еңбек – қоғамның материалды және рухани байлықтарының негізгі қайнар көзі, адамның әлеуметтік мәртебесіндегі негізгі өлшемі ретінде бағаланады. Әлемнің әміршісі – еңбек. Тек еңбекпен ғана жеміс өнеді, тек еңбек қана бар қиындықты жеңеді. Елбасы, Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев баршамызды ел игілігі жолындағы еңбекке шақырғаны да баршамызға мәлім [9]. Дене тәрбиесі адам ағзасын жақсарту жолында атқарылатын қызмет түрі ретінде санаймыз. Оның негізгі сапалық белгілері спорттық ойындар арқылы қалыптасады. Өз кезегінде спорт маңызды әлеуметтік феномен ретінде қоғамдық өмірдің барлық салаларында жоғары бағаланған, қоғамның тіршілік әрекеттеріне зор ықпал жасайтын физикалық және интеллектуалды мүмкіншіліктерді үйлестіретін дене мәдениетінің құрамдас бөлігі. Бүгінгі күнде, ол ұлттық қатынастар, іскерлік өмір, қоғамдық тұрмыс, сән үлгілері, адамгершілік құндылықтары мен адамдардың өмір салтын қалыптастыруға мол әсер ететіні анық. Намыс, міндет, сенім, патриотизм секілді адамгершілік сезімдері құндылықтар көмегімен қалыптасса, шыдамдылық, мейірімділік, жуастық сынды адамгершілік бейнесі табиғи болмыс пен қоршаған ортаның талабына бейімделу салдарынан болатын процесс. Сондықтан, Отан алдындағы борышын орындау және халқына қызмет ету сынды адамгершілік мінез-құлқын біріктіретін тәрбиенің қоғам үшін маңызы зор. Адамзаттың материалды және рухани мәдениетіндегі эстетикалық тәрбиенің де көрінісін байыптау көптеген зерттеулерді қажет етеді. Құқықтық мәдениеттің негізгі элементі саналатын құқықтық тәрбие заңнамалық құжаттардың реттеу жолдарын танытуымен қатар, адамзат құндылықтарын құрметтеуге үндейді. Адамзат ағзасының жынысаралық мәселелерін медициналық тұрғыдан мәдениетін ұғындыратын тәрбие беру жолдарының да маңыздылығы жоғары. Қаржы мәселелері төңірегіндегі ойларымызды қалыптастыратын бүгінгі күндегі банк жүйесіндегі мәселелерді айқындайтын экономикалық тәрбиенің де мәртебесі жоғары.

Ресей ғалымының жоғарыда аталған тәрбие беру жүйелерінің қатарына, әсіресе, институтталған сипаттамалық белгілеріне саяси тәрбиені қосқан дұрыс секілді. Саяси кеңес берудің негізгі құндылықтарын жеткізуде саяси тәрбиенің де қосатын өз үлесі бар.

Тәрбие теориясын парадигмалық көзқараспен қарастыру үлкен қызығушылықты туындатады. Томас Сэмюэл Кунның (Thomas Samuel Kuhn, 1922-1996) пікірінше, ғылымның дамуы ғылыми парадигмалардың ауысуымен тікелей байланысты.

Тәрбие парадигмаларының түрлері бірнеше теориялар және тұжырымдамалармен өзара байланысты. Әрқайсысын жеке қарастырып көрелік.

Авторитарлық тәрбие парадигмасы. Дәстүрлі қоғам тәрбиесінің сипаттамалық белгісін көрсететін ескі парадигма. Ең негізгі белгісі тәлімгер мен тәрбиеленуші арасындағы бір жақты байланыс, біріншісі, әрдайым шыншыл, екіншісі, оған сенуі тиіс және оның ізімен жүргені абзал. Бұл тәрбиелеу моделінің маңызды қызметі білім, әлеуметтік құндылықтар мен өмір тәжірибесінің ұрпақтан ұрпаққа берілуінде жатыр.

Аталмыш парадигманың ойлары неміс философы және педагогы Иоганн Фридрих Герbart (Johann

Friedrich Herbart, 1776-1841) еңбектері арқылы көрініс табады. Оның пікіріндегі тәрбиенің басты мақсаты этикалық ойлар тұрғысындағы ерік үндестігі мен көпқырлы мүдде дағдылануында жатыр.

Табиғатқа ұқсаушылық тәрбие парадигмасы. Бұл дәстүрлі педагогика ретінде саналатын авторитарлық тәрбиеге қарама-қайшы алғашқы жауап. Мұның негізгі идеялары Я.А. Коменскийдің төмендегі пікірлерімен өзара байланысты: *біріншіден*, тәрбие әмбебап және ол қауымдық тосқауылдармен анықталмайды; *екіншіден*, тәрбие адамзат табиғатымен сәйкес келуі тиіс «табиғат күрделі және тәрбиелеуді қиындатады»; *үшіншіден*, әмбебап тәрбие үшін әмбебап мұғалімдер қажет (әрбір адамды жетілдіру үшін, шебер басшылық керек).

XX ғасырдың басында аталмыш парадигма жанданып, швед жазушысы және педагогы Эллиен Каролина Софья Кей (Ellen Karolina Sofia Key, 1849-1926) еркіндікте тәрбиелеу тұжырымдамасын айқындады. «Нәресте ғасыры» (Век ребенка», 1905, 326 б., «Barnets århundrade») кітабында балалар еркіндікте даму құқығын иеленуі жөнінде баяндалады.

Замандастар ұжымындағы тәрбие парадигмасы. Ұжым – тәрбиенің кеңестік ресми жүйесіне қажетті ұғым ретінде қалыптасқандықтан өзінің ғылыми мағынасын жоғалтып, тек идеология құралы саналды. Коммунизм идеологиясы түсінігінде ұжым социализмге апаратын кемел болашақтың бағдары болса, индивидуализм – капитализмнің адамзатқа жасалған қатері есептелді. Осындай жұтаң ұстанымдар деңгейінде көптеген елдердің ресми педагогикасы құрылды. Өйткені, социалистік мемлекеттер құндылықтары тоталдық бақылауға ұшырап, оның ықпалдастығы ұжым түсінігімен ұштасты. Бірақ, ұжым ұғымы социализм идеясымен бірге келді деу қате пікір. Капиталистік қоғам берілген парадигма бойынша ұжымдық тәрбие жүргізу қызметін «скаутинг» (Scouting) арқылы ұйымдастыруы түсініктің капиталистік құндылықтарға жат еместігін көрсетеді.

Ұсынылып отырған мәселе төңірегіндегі тәжірибелі жұмыс нәтижелерін поляк педагогы Януш Корчак (Janusz Korczak, 1878-1942) және орыс педагогы Антон Макаренко (1888-1939) көрсете білді. Бүгінде көптеген ғалымдар А.С. Макаренконың тоталитарлық қоғам азаматтарын тәрбиелеуге бағытталған жүйені қалыптастырды және оның жүйесінде еркін адам жоқ деген пікір білдіреді. Бүгінде ғалым еңбектеріне Ресей көрсете алмаған құрметті Германия танытты. Германияның әлеуметтік педагогтары мен әлеуметтік жұмысшылары арасында еңбектері кең тараған. А.С. Макаренконың барлық еңбектері неміс тіліндегі кеңейтілген түсіндірмелері жарық көрді. Оның құрған тәрбие моделі тәжірибеде өз жемісін де беріп жатыр. Бір бағытта қызмет атқаратын ұжымға сүйеніш тәрбиенің көптеген міндеттері мәселелерін шешті. Бұл жүйе жаңа шарттарға оңай дағдыланады. Бұл парадигма идеясы барысында балалардың өмірлік әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру мүмкіндігі туралы да айтуға болады.

Қатерлі қоғамдағы жеке өмір сүру парадигмасы. Бұл парадигма әлі толықтай қалыптасып үлгермеуімен қатар, оның нақты сипаттамалық анықтамасы жоқ. Десек те, қазіргі жаһандық процестер, оның артықшылықтары мен қатерлері өзара байланысты адамзаттың жаңа кезеңдегі өмірінің көрінісін айшықтайтындығын болжауға болады. Оның теориялық негіздемесінің дайындығына постмодернизм ықпал ететіндігі де анық.

Қатерлі қоғам тұжырымдамасының сипаттамалық белгілерін танымал Еуропалық әлеуметтанушылар Ульрих Бек (Ulrich Beck, 1944) және Энтони Гидденс (Anthony Giddens, 1938) еңбектерінен көруге болады. У. Бектің пікірінше, қатерлі қоғам дәстүрлі қоғам аяқталғанда дәстүрдің реттеу рөлі жоғалғанда басталады.

Неміс философы және әлеуметтанушысы Юрген Хабермас (Jürgen Habermas, 1929) төмендегідей пікір ұсынады: «қоғамда моральды-саяси автономия санасы дамуда. Бұл біздің дәстүрге, дінге, көсем беделіне сүйене алмайтындығымызды көрсетеді және дұрыс пен бұрыс айырмашылығын өзіміз анықтауы қажеттілігін танытады. Бұл үшін бізде тек жеке өлшемдері ғана бар. Адам осы өзгерісі мол шындықта өзін-өзі сақтау үшін «толық жеке өмірлік жоспарын» құрады. Демек, бұл парадигманың негізгі мазмұны бүгінгі күнде ата-ана, тәлімгерлер, әлде, «үйдің үлкені» (ағасы) тәрбиесі арқылы орын алатындығын анықтауда жатқан секілді.

Осы жаңа тәрбие тұжырымдамасының негізгі және бірінші жорамалы – қатерлі қоғам мен жаһандануда тірек тек өзінде, өмір сүру кез келген бағада. Екіншіден, өмір бұл ойын. Өмірдің ойындық негізі жаңа пішіндер иеленіп келеді. Кез келген құмар ойындары қоғамдық санаға сіңісіп, адамдардың күнделікті өмір-салтындағы мінез-құлық саналды. Үшіншіден, өмірді жоспарлаудың еш мағынасы жоқ, тұрақсыз әрі қатерлі қоғамда оның құндылығы жоқ. Бүгінгі күнмен ғана өмір сүріп, өмірлік жолдың кезекті кезеңдеріне дайындалудың қажеттілігі шамалы [6, 139-151 бб.].

Тәрбиенің негізгі міндеттерін қабылдау және жүзеге асыру төмендегі құндылықтар арқылы жүзеге асады деген пікірдеміз: *тұрмыстық* (өмір, отбасы, салт-дәстүр, қаржы жағдайы, болмыс, жасампаздық);

адамгершілік (ар-ұят, жақсылық, еркіндік, сенім, сұлулық); рухани (абырой, міндет, жауапкершілік, төзімділік). Міне, адамды тәрбиелеудің негізгі қағидаларын қалыптастыру осы үш құрамдас бөліктің жиынтығы арқылы ғана мүмкін деген шешім қабылдаймыз.

Қорыта айтқанда, алдын ала жоспарланған немесе арнайы ұйымдастырылған тәрбие тиімді болмайтынын ұмытпауымыз қажет. Тұлға ізденісіне еркіндік және жеке таңдау құқығы берілгенде ғана тәрбие дамиды. Тәрбиені стандарттау тұлғаның даму мүмкіндіктерін шектейді. Жалпы тәрбие беру процесінде кеңес берудің маңыздылығы өте жоғары. Әсіресе, өзінің құндылық ориентацияларын қалыптастырған қоғам мүшелері үшін өз қажеттілігін туындатып отыр. Себебі, заманауи азаматтардың рухани белсенділігі стандартты емес ойлау қабілетімен ұштасады.

1. Насимов М.О., Паридинова Б.Ж. Кеңес берудің саяси ғылымдардағы орны // Молодой ученый. – 2014. - №1.2.
2. Аристотель. Сочинения. - М., 1983. – Том 4.
3. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы, 1975.
4. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. – М., 1988.
5. Локк Дж. Сочинения в трёх томах. – М., 1988. - Том 3.
6. Луков Вал.А. Парадигмы воспитания // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2005. - №3.
7. Зимняя И.А. Стратегия воспитания: возможности и реальность // Интеграция науки и высшего образования. – 2006. - № 1.
8. Мудрик А.В. Воспитание. - М., 1993. - Том 2.
9. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам // Егемен Қазақстан. – 2012. - 10 шілде.

УДК 316 334.3 (574)

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПЕНСИОННЫХ СИСТЕМ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

*Базарбаева Г. А. - доктор политических наук, и.о. профессора
АТУ, г. Алматы*

Өз елінің азаматтарының қартайюын қамсыздандыру әр бір мемлекеттің міндеті, себебі зейнеақымен қамсыздандыру көптеген елді мекендердегі ең төменгі халықтың әлеуметтік өмір сүру көзі болып келеді. Даму тәжірибесі бойынша зейнетақы жүйесі әр елде әртүрлі мысалға: бір елде мемлекет тарапынан зейнетақымен қаржыландырса, ал екінші бір елде әр бір азамат өз зейнетақысының негізін өзі жинайды. Зейнетақы жүйесінің даму тәжірибесі мына мемлекеттермен қарастырылады ол Германия, Франция, Ұлыбритания. Дамыған мемлекеттердің зейнетақы жүйесін қарастыра отырып, біздің Қазақстан мемлекеті мынандай өзгерістер жолын көрсетті:

1. Әйел адамның зейнетке шығу жас мөлшерін ұлғайтты;
2. Жеңілдік арқылы зейнетақыны алуді қысқартты;
3. Мемлекеттік жинақтау қорын ашты;
4. Әлеуметтік зейнетақыға көшу, кемтарларға арналған зейнетақы сияқты, қамқоршысын жоғалту және т.б. жәрдемақы мәртебесі секілді, зейнетақы жүйесінен бөлек қаржыландырады.

Барлық мемлекеттің негізгі міндеті қарт адамдарды жақсы зейнетақымен қамсыздандыру. Ал ол үшін олар негізгі реформаларды қабылдау қажет, онда олар зейнетақы жүйесін теңдей бөле білу және толықтай қаржыландыра білу қажет. Табыс көзі жоғарлаған сайын, салық жинау жақсарыды және ішкі сезімі дамыған мемлекеттер зейнетақы жүйесінің жаңа ең тиімдісімен қамсыздандырады.

Ақырында, бүкіл елдің мәселесі бұл зейнетақы қорын тұрақты және жасампаз ету болып табылады, сондай-ақ әлеуметке қажетті табыс көзі мен халықтың аз қамтылған қабаттарына зиянын тигізбеу.

Кілт сөздер: зейнетақымен қамсыздандыру, зейнетақы жүйесі, зейнетақы қоры, қарт адамдар, зейнетақы табысы.

Достойное обеспечение старости своих граждан является одной из основных

задача каждого государства, при этом пенсионное обеспечение является в большинстве стран мира главным источником существования социально уязвимых слоев населения. Опыт развития пенсионных систем в различных странах показывает, что в одних основной упор направлен на государственное финансирование пенсионной системы, в других – основу составляют пенсионные накопления самих граждан. Рассмотрим опыт развития пенсионных систем в Германии, во Франции, в Великобритании.

Рассматривая опыт развития пенсионных систем в развитых странах, Казахстан тоже пошел по пути реформирования пенсионной системы по основным направлениям:

1. Повышения возраста выхода на пенсию женщин.
2. Радикальное сокращение по льготному пенсионному обеспечению.
3. Создание государственного накопительного фонда.
4. Переход социальных пенсий, таких как пенсия по инвалидности, по потере кормильца и т.д., в статус пособий, финансируемых вне пенсионной системы.

Основная задача всех государств – обеспечить пожилых людей достойной пенсией. А для этого они должны осуществить основные реформы, чтобы подвести под свои распределительные системы пенсионное обеспечение более прочное финансовое основание. С повышением заработной платы, улучшением сбора налогов и развитием институциональных возможностей страны могут переходить к наиболее эффективной системе пенсионного обеспечения.

Таким образом, для всех стран основная проблема состояла и состоит в том, как сделать пенсионную систему более устойчивой и жизнеспособной, не подрывая при этом социально необходимой задачи обеспечения адекватного дохода пенсионеров и малообеспеченных слоев населения.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная система, пенсионные накопления, пожилые люди, доходы пенсионеров.

Worthy for retirement of its citizens is one of the main objectives of each state, with pensions is in most countries the main source of livelihood of socially vulnerable groups . Experience in the development of pension systems in different countries shows that some emphasis is directed to state funding of the pension system , in others - the foundation of retirement savings account for the citizens themselves. Consider the experience of the development of pension systems in Germany, France, UK.

Considering the experience of the development of pension systems in developed countries, Kazakhstan , too, followed the path of reforming the pension system in key areas :

1. Raising the retirement age of women.
2. Radical reduction at a reduced pension .
3. Creation of a state savings fund .
4. Transition social pensions , such as disability pension , survivor , etc. , to the status of benefits funded out of the pension system .

The main objective of all states - provide the elderly decent pension. And for this they need to implement major reforms to bring under their distribution systems pensions more solid financial base . With higher wages , improved tax collection and the development of the institutional capacity of the country can move on to the most effective pension system.

Thus, all countries, the problem - how to make the pension system more sustainable and viable , without undermining the social tasks necessary to ensure adequate income pensioners and the poor

Key words: pension, ensuring, pension system, retirement savings, elders, pensioners' incomes

Достойное обеспечение старости своих граждан является одной из основных задач каждого государства, при этом пенсионное обеспечение является в большинстве стран мира главным источником существования социально уязвимых слоев населения. Опыт развития пенсионных систем в различных странах показывает, что в одних основной упор направлен на государственное финансирование пенсионной системы, в других – основу составляют пенсионные накопления самих граждан. Рассмотрим опыт развития пенсионных систем в Германии, во Франции, в Великобритании.

Основателем первой в мире государственной системы пенсий в Германии по возрасту для трудящихся, базирующейся на солидарной схеме, являлся канцлер Германии Отто фон Бисмарк (1889 год). Эту модель в начале XX века стали копировать разные страны в Европе, и она получила название «континентальной» (ее иногда называют «бисмаркской»).

Государственная пенсионная система Германии до сих пор одна из самых консервативных. Пенсионный возраст в Германии общий для мужчин и женщин - 65 лет (с 2012 до 2030 гг. будет 67 лет).

Пенсия имеет распределительный характер и зависит от уровня зарплаты и трудового стажа. Работник и работодатель отчисляют в государственный пенсионный фонд одинаковый процент, который в сумме составляет 19,4% от фонда оплаты труда.

Те, кто работал на крупных предприятиях, получают еще и производственную пенсию. Производственную пенсию получает примерно половина немецких пенсионеров. Все государственные служащие имеют дополнительную пенсию, которая равна пенсии по старости.

Часть работающих участвует в добровольных профессиональных пенсионных системах и личных планах. Добровольное пенсионное страхование в Германии в страховых компаниях или Пенсионных кассах – оставлено на усмотрение самих граждан, государство лишь готово их стимулировать налоговыми льготами [1].

Во Франции основы современной системы пенсионного обеспечения были заложены после Второй мировой войны. В первые 40 лет своего существования, система совершенствовалась в сторону распространения социальной защиты на все слои населения и повышения уровня выплачиваемых пособий. С конца 80-х годов, после резкого снижения темпов роста экономики, правительство заговорило о необходимости реформировать дорогостоящую на его взгляд систему.

После нескольких более менее успешных попыток, последняя крупная реформа существующей системы пенсионного обеспечения была проведена в середине 2003 года (закон Фийона). Она была направлена на постепенное выравнивание и ужесточение требований, предъявляемых при выходе на пенсию к работникам различных секторов.

Так в настоящее время официальный минимальный возраст для выхода на пенсию составляет 60 лет, однако по закону Фийона для получения полной пенсии необходимо иметь общий трудовой стаж не менее 160 кварталов (40 лет). Если трудового стажа не достаточно, то размер пенсии уменьшается на 1,25% за недостающий квартал стажа или количества лет, недостающих до 65 (выбирается наименьшее значение недостающих кварталов). Этот «штрафной коэффициент» не может превышать 25%. В 65 лет получения полной трудовой пенсии, возможно вне зависимости от продолжительности трудового стажа. Новый закон предусматривает также надбавку при продолжении трудовой деятельности после достижения 160 кварталов стажа или 65 лет в размере 3% за каждый год работы в пределах 15%.

Закон также окончательно зафиксировал принцип индексации пенсии не по уровню роста средней заработной платы, а по темпам роста цен, которые, не учитывая темпов роста производительности труда, отстают от первых.

По своей сути пенсионная система Франции является распределительной, то есть выплаты пенсионерам производятся из доходов, формируемых за счет взносов активного населения. Она состоит из значительного числа режимов и является достаточно сложной: в среднем, пенсионер получает пенсии из трех касс, а в случае многопрофильной карьеры их число может легко превысить пять. Управление режимами осуществляется на паритетных началах «социальными партнерами», то есть представителями профсоюзов или ассоциаций как работников, так и работодателей, под контролем государства. Участие в базовом и дополнительном страховании является обязательным, пенсионные взносы распределены между наемным работником и работодателем.

Многообразие режимов позволяет охватить практически все категории работающего населения с учетом их пожеланий в области пенсионного обеспечения. Так, совокупный уровень замещения трудовых доходов наемных работников (как в частном, так и в госсекторе) достаточно высок: в среднем первая пенсия составляет 55% - 70% последней заработной платы без учета разницы в налогообложении; учет этой разницы увеличивает коэффициент замещения приблизительно на 10 пунктов. Заметим, что чем уровень заработной платы ниже, тем выше коэффициент замещения, что связано с ограничением размера заработной платы, с которой платятся пенсионные взносы.

Инвалиды, участники войны, бывшие узники концлагерей могут выйти на пенсию в 60 лет вне зависимости от трудового стажа с правом получения полной пенсии. Для людей, рано начавших работать, предусмотрена возможность выхода на пенсию с 56 лет, но также при условии значительного трудового стажа (168 кварталов для начавших работать в 16 лет) [2].

Пенсионная система Великобритании - одна из старейших систем социального страхования в мире (с 1908 года) и одна из самых сложных по организации, регулированию и набору возможностей, предоставленных будущим пенсионерам. Два раза (по итогам доклада комиссии лорда Уильяма Бевериджа в 1944 году и реформ 1982-86 гг.) система подвергалась глобальной перестройке. Тип модели системы назван «англо-саксонским» (иногда такие системы называют системами Бевериджа).

В британской системе, пенсионеры могут получать выплаты из трех источников: базовой

социальной пенсии и трудовой пенсии («второй» государственной, зависящей от заработка и стажа) из национальной страховой схемы, профессиональной пенсионной схемы и добровольных накоплений.

Основным элементом Базового уровня является базовая государственная пенсия (Basic State Pension, BSP). Ее получают мужчины старше 65 лет и женщины старше 60 лет, выплачивавшие необходимое число лет страховые взносы. Если доход работника выше установленной величины, он выплачивает эти взносы и таким образом зарабатывает специальный страховой стаж. В зависимости от этого стажа и определяется размер базовой пенсии. Базовая пенсия не может быть выше определенного уровня. Долгое время размер базовой государственной пенсии индексировался в соответствии с ростом цен, что привело к уменьшению ее доли в совокупных пенсионных выплатах.

Второй обязательный уровень также является распределительным и финансируется за счет взносов работника. В отличие от пенсии, выплачиваемой на базовом уровне, здесь существует прямая связь между размером пенсии и размером уплачиваемых взносов.

В Великобритании существует множество различных способов накопления частных пенсий. Наибольшее распространение получили профессиональные пенсионные системы. Работники заключают коллективный договор с работодателем, на основании которого он отчисляет взносы на пенсионное обеспечение и формирует пенсионные выплаты. Большинство профессиональных пенсий используют механизм установленных выплат, т. е. размер выплат соответствует определенной доле последней заработной платы. Но также используются схемы с установленным размером взносов — в них уровень пособий становится известным только при фактическом оформлении пенсии и зависит от размера взносов, инвестиционного дохода, возраста выхода на пенсию и т. д.

Дополнительное пенсионное обеспечение существенно дифференцирует пенсии: суммарный коэффициент замещения по обязательной и добровольной схемам для самых богатых пенсионеров составляет 87%, а для самых бедных — лишь 21% [3].

Нидерланды имеют одну из самых развитых систем пенсионного обеспечения в Европе. Официальной датой ее рождения можно считать 1919 год, когда в стране впервые были сформированы базовые принципы государственной пенсионной системы.

В настоящее время в стране сформировалась и успешно действует в течение десятилетий трехуровневая пенсионная система - государственное пенсионное обеспечение, являющееся базовым (пенсии AOW и ANW), профессиональное пенсионное обеспечение, которое носит обязательный характер, и индивидуальное пенсионное обеспечение. При этом профессиональные пенсии охватывают более 90% населения и обеспечивают примерно 30% от общего размера пенсии голландского пенсионера.

Пенсионный возраст в Голландии составляет 65 лет, причем как для мужчин, так и для женщин. По достижении этого возраста любой гражданин приобретает право на получение базовой государственной пенсии. Размер этой пенсии, не зависит ни от продолжительности трудового стажа, ни от суммы уплаченных в государственный пенсионный фонд в течение всего периода трудовой деятельности взносов. В итоге на государственную пенсию в Голландии может рассчитывать любой гражданин страны, достигший пенсионного возраста, даже домохозяйка. Такой единообразный подход позволяет охватить пенсионным обеспечением всех пенсионеров страны. Дифференциация размеров государственных пенсий осуществляется лишь по одному признаку: одинокие пенсионеры получают более высокие пенсии по сравнению с супружескими парами. Например, если выплаты одинокому пенсионеру составляют около 70% от заработной платы, которую он получал в течение трудовой деятельности, то каждый из супругов может рассчитывать только лишь на 50%.

Фундамент профессиональных пенсионных систем - отраслевые пенсионные фонды. Таких фондов в Голландии насчитывается несколько сотен. Среди наиболее известных и крупных отраслевых фондов - пенсионный фонд государственного сектора АВР и пенсионный фонд металлургической промышленности ВРМТ.

Пенсионный фонд в Голландии является самостоятельной экономической единицей, осуществляющей свою деятельность независимо от компаний – плательщиков пенсионных взносов. Как правило, свои средства фонды инвестируют или в государственные ценные бумаги или в акции голландских компаний. Контроль за пенсионными фондами и страховыми компаниями возложен на страховое управление, куда каждый из фондов обязан предоставлять подробную информацию о выплатах пособий и о своей инвестиционной деятельности. В обязанности страхового управления входит также и разработка дополнительных директив, касающихся масштабов финансирования и размеров активов фондов.

В системе негосударственного пенсионного обеспечения действует ряд налоговых льгот: так,

освобождены от налогов взносы в пенсионные фонды, а также инвестиционные доходы пенсионных фондов. Налогообложению подлежат лишь сами пенсии как один из видов дохода гражданина, однако ставка подоходного налога в этом случае невысока.

В Финляндии основную роль играет распределительная система. Распределительный элемент делится на базовую и страховую часть. Базовая часть гарантирует минимальный размер национальной (государственной) пенсии. Страховая часть трудовой пенсии децентрализована и формируется за счет взносов в одну из выбранных схем в страховой компании или пенсионном фонде. Схемы бывают отраслевые, отдельных предприятий, социальных групп (есть схемы моряков, фермеров и даже священнослужителей лютеранских кирх). Схемы являются частично-фондируемыми: на 3/4 имеют распределительный характер и на 1/4 накопительный. Обязательная трудовая пенсионная схема охватывает всех наемных работников в общественном и частном секторах, а также самозанятое население. Размер пенсии исчисляется исходя из трудового стажа и заработка. Максимальный размер пенсии составляет 60 процентов наивысшего заработка, который принимается за основу путем сложения всех трудовых периодов. Размер пенсии корректируется при помощи индекса, который частично отражает реальный рост зарплат. Возраст выхода на пенсию составляет 65 лет. Возможен ранний выход на пенсию - в случае потери кормильца или наступления инвалидности. Но ее размер при этом сокращается.

Управление национальной пенсионной системой строго централизовано. Занимается им министерство финансов и местные органы государственного пенсионного обеспечения. В частном секторе действуют около 70 пенсионных учреждений, включая 6 страховых компаний [4].

В Республике Казахстан пенсионная система была одной из приоритетных задач, в последние годы возведена в ранг государственных. Основной причиной такого внимания является то обстоятельство, что большинство состоявшихся пенсионеров имеют лишь один источник дохода – пенсию. От ее покупательской способности напрямую зависит благосостояние пенсионеров, продолжительность и качество его жизни [5].

После обретения независимости Республике Казахстан в наследство от Советского Союза досталась пенсионная система, основанная на полной солидарности назначения и выплаты пенсий. При ней размер пенсий устанавливается из расчета 50% заработной платы и зависит от стажа работы и заработной платы за пять лет подряд, исходя из десяти последних лет работы. Возраст выхода на пенсию был установлен для женщин - 55 лет, а для мужчин - 60 лет, а ряд категорий (военнослужащие, многодетные матери, лица проживающие в зоне Семипалатинского полигона, экологического бедствия, работающие на вредных производствах, в опасных условиях труда и др.) – еще раньше. Вместе с тем кризис перестроечного процесса, в котором Казахстан оказался в середине 90-х годов XX в., поставил все социальные достижения, в том числе и пенсионную систему, на грань катастрофы. Это проявилось в падении жизненного уровня значительной части населения Казахстана, прежде всего пенсионеров и инвалидов, размеры пенсий, которых стали мизерными и не покрывали даже минимальной потребности [6].

Необходима была модернизация всей пенсионной системы и активное решение этой проблемы пенсионного обеспечения в Казахстане особенно ярко проявилось в проведении пенсионной реформы, которая с 1 января 1998 г. переводила рельс солидарной пенсионной системы на накопительную всех работающих вступающих в трудоспособный возраст граждан. При этом была использована чилийская модель пенсионной системы. Казахстан стал лидером среди стран СНГ, первым и в короткие сроки запустившим пенсионную реформу и радикальным образом поменявшим систему назначения и выплаты пенсий.

В результате реформы в Казахстане действует три пенсионные системы, а именно:

- полностью солидарная система – для состоявшихся на 1 января 1998 г. пенсионеров;
- смешанная система – для пенсионеров, которым пенсий были назначены после вышеуказанной даты и назначаются в настоящее время;
- накопительная система – для тех, кто не имел (или имел менее чем полугодовой) стаж работы на 1 января 1998 г. [7].

По мере старения населения первые две системы будут идти на убыль, полностью уступая место накопительной системе.

Рассматривая опыт развития пенсионных систем в развитых странах, Казахстан тоже пошел по пути реформирования пенсионной системы по основным направлениям:

1. Повышения возраста выхода на пенсию женщины – 63 года, мужчины - 63; (в Германии общий

для мужчин и женщин - 65 лет (с 2012 до 2030 гг. будет 67 лет); пенсионный возраст в Голландии составляет 65 лет (для мужчин и женщин); в Великобритании возраст выхода на пенсию составляют мужчины старше 65 лет и женщины старше 60 лет).

2. Радикальное сокращение по льготному пенсионному обеспечению.

3. Создание государственного накопительного фонда.

4. Переход социальных пенсий, таких как пенсия по инвалидности, по потере кормильца и т.д., в статус пособий, финансируемых вне пенсионной системы.

Основная задача всех государств – обеспечить пожилых людей достойной пенсией. А для этого они должны осуществить основные реформы, чтобы подвести под свои распределительные системы пенсионное обеспечение более прочное финансовое основание. С повышением заработной платы, улучшением сбора налогов и развитием институциональных возможностей страны могут переходить к наиболее эффективной системе пенсионного обеспечения.

Таким образом, для всех стран основная проблема состояла и состоит в том, как сделать пенсионную систему более устойчивой и жизнеспособной, не подрывая при этом социально необходимой задачи обеспечения адекватного дохода пенсионеров и малообеспеченных слоев населения.

1. Stein L., The state of pension system of Germany. Stuttgart, 2005 - P. 215.

2. Brown H., Bases of the modern pension system are in France. Oxford, 2003 - P. 42 .

3. Miller St., Pension system of Great Britain. New York, 2008- P . 61.

4. Stryker R., The development and formation of pension system in Netherlands. Hull, 2007 - P.1-49.

5. Базарбаева Г.А. Пенсионное обеспечение как неотъемлемая часть социальной защиты населения. Вестник. КазНПУ им.Абая. № 1(37). С.53.

6. Программа развития ООН. Национальный отчет о человеческом развитии за 2005 г. Старшее поколение взгляд в будущее.- Алматы.2005. С. 39.

7. Базарбаева Г.А. Пенсионное обеспечение как неотъемлемая часть социальной защиты населения. Вестник. КазНПУ им.Абая. № 1(37). С.53-54.

УДК94 (574).075.2

СОСЛОВНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX- НАЧАЛА XX ВВ.)

Ф.М.Султанова – к.и.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая

В конце XIX в. в Казахстане в социальной структуре казахского общества произошли крупные изменения. От политической власти были отстранены султаны, феодально - аристократически слой казахов рассматривался по родовому происхождению. Кочевые казахские племена как основное население Казахстана приравнялось к оседлым сельским жителям.

Ключевые слова: сословие, устав, реформа, аристократия, мещане, торговцы

Қазақстанда XIX ғ. аяғында қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымында ірі өзгерістер болды. Саяси өкіметтен сұлтандар алынып, қазақтардың феодалдық-аристократиялық тобы тек қана рулық шығу тегіне байланысты қаралды. Қазақстанның негізгі тұрғындары – қазақ көшпенділері ауылдық тұрғындарға теңестірілді.

Тірек сөздер: сословие, ереже, реформа, аристократия, мещандар, саудагерлер

At the end of XIX century in Kazakhstan there were considerable modifications in social frame of the Kazakh society. The sultans were completely discharged from a political authority, Kazakh feudal aristocracy was shown from only tribe's origin. Nomad Kazakh tribes as the main population of Kazakhstan was equated to settled villagers.

Keywords: estate, charter, reform, aristocracy, petty bourgeois, dealers

Сословная структура населения Казахстана в результате миграций, происходивших в конце XIX - начале XX века, претерпела определенные изменения. До середины XIX в., когда была проведена реформа управления в Казахстане, в соответствии с «Уставом о сибирских киргизах» управление в Степи

находилось в руках султанов. Во главе каждого округа на востоке был поставлен старший султан, а на западе - султан-правитель. Султаны по «Уставу» обладали большими привилегиями, как в материальном плане, так и в плане социального статуса. Так, после 9 лет службы они приобретали звание потомственного дворянства и даже получали в свое распоряжение казачий отряд численностью не менее 200 человек. Однако, царскую администрацию не устраивало такое положение дел, она опасалась усиления влияния феодальной казахской знати и предпочла пойти на новые реформы управления. В 1868 г. было издано «Положение об управлении в степных областях», преследовавшее несколько целей, в том числе ослабления влияния степной аристократии. Согласно «Положения» султаны были лишены всех прежних привилегий и были поставлены в равные условия с баями. Муллы также потеряли свой центр религиозного управления. Такое решение не могло не вызвать противодействия со стороны потерявших свои привилегии султанов и мулл, однако выступления в Западной части Казахстана были быстро подавлены царским правительством. Часть султанов была вынуждена бежать за пределы Казахстана.

«Временное положение» узаконило принципы военно-колониального режима в Казахстане. Если прежде можно было говорить об относительной самостоятельности управления и система управления и налогообложения населения мало чем отличалась от традиционной казахской, то теперь царская администрация уже не стеснялась вводить прямое колониальное управление и налогообложение. При этом этой реформе придавалось значение едва ли не демократического характера. Согласно положению формально право быть избранным волостным управителем предоставлялось каждому налогоплательщику в степи. На самом деле это право предоставлялось лишь самым богатым скотовладельцам, для других же это право являлось только пустой формальностью. Главная цель подобного права заключалась в том, чтобы ослабить влияние аристократической верхушки, а также устранить значение патриархально-родовой единицы и родовое построение волости и аула.

Падение авторитета аристократической верхушки отмечалось в отчетах царской администрации в Казахстане. Так в отчете генерал-губернатора Степного края отмечалось: «С нашим выводом, что в новейшее время сословные привилегии султанов утратили среди киргизского народа реальное значение, решающее же значение для приобретения влияния и власти приобрело богатство, независимо от его принадлежности представителю "черной" или "белой" кости, согласуются и все показания исследователей быта киргиз Харузинь, напр., говорит: Главными причинами падения значения султанов и ходжей, как дворянского сословия, послужили два обстоятельства: во-первых, обеднение и, во-вторых, уничтожение их власти, вместе с упразднением их прав". Даже проявление тех внешних знаков почета, которые до сих пор еще сохраняются среди киргиз по отношению к "белой кости" зависит от того, богат - ли ее представитель. Богатому султану говорят "таксыр", т.е. господин, при встрече приветствуют словом "алдияр" вместо обычного "салямалик" (или селямяликюмь"), но бедный султан лишен этих почестей (Харузинь)». Констатация фактов падения влияния и престижа султанов заканчивается выводом: «Думаем, что приведенных цитат, вместе со всем вышеизложенным, достаточно, чтобы признать доказанным положение: власть родовой аристократии, поскольку она имела место среди киргизского народа, заменилась властью нарождающейся новой аристократии - денежной» [1].

Е. Федоров отмечал, что «Правительство заботилось в этом случае о том, чтобы ослабить значение родовых связей и влияние султанов и родовой аристократии - баев и старшин, - так как, по мнению царских чиновников, «соединение многочисленного рода под властью одного родоначальника могло затруднить поддержание спокойствия в степи» [2]. В результате султаны постепенно утратили свое политическое, а затем и экономическое влияние. Уже к 1896 г., когда переселенческими органами было проведено статистическое обследование казахских хозяйств султаны и их потомки практически не выделялись из общей массы и полностью лишились своих прав родовой аристократии. Вместе с утратой политического и экономического могущества султанов исчезло и сословие туленгутов, служилых людей при султанском дворе.

Итогом реформы стало то, что волостные и аульные старшины получили почти неограниченные и бесконтрольные права и власть над населением своих волостей и аулов.

Одной из важнейших характеристик колониальной политики царской администрации являлась социальная структура Российской империи согласно которой коренное население Казахстана относилось к так называемым инородцам. По Всеобщей переписи 1897 г. сословный состав империи представляли дворяне потомственные, личные и чиновные, лица духовного звания, почетные граждане, мещане, крестьяне, казаки, инородцы и иностранные подданные. Перепись относит казаков, более половины мещан и практически всех инородцев к крестьянам на основании того, что все эти сословия получали доходы для существования от занятий сельскохозяйственной деятельностью. В итоге эти суммированные

группы населения были отнесены к сельскому и численность его была определена более чем в 90 % всего населения империи.

Попытаемся охарактеризовать сословные группы в Казахстане на основе принятого в Российской империи сословного деления.

К податному сословию инородцев причислялось, как уже указывалось, все казахское население. В сословной иерархии Российской империи они занимали самое последнее место, не пользовались почти никакими правами и находились в сильной зависимости как от царских чиновников, так и местной администрации из числа казахов. Численность казахов по Всеобщей переписи 1897 г. на территории, близкой к современной определялась в 33927 тыс., т.е. 81,7% от общей численности населения. Практически все это население было причислено к инородцам, количество и удельный вес лиц, приписанным к другим сословиям были незначительными.

Следующей по численности категорией населения Казахстана являлись казаки. По данным Н. Алексеенко численность казаков только на территории Степного Казахстана составляла 104266 чел. обоого пола сибирских казаков и 114166 чел. - уральских. Если приплюсовать к этим данным цифры по Южному Казахстану, где расположились Семиреченское казачье войско, составлявшее по переписи 3,1 % от населения области, то получится довольно солидная цифра. На территории Казахстана близкой к современной, к 1897 г. численность казаков обоого пола составила 246 164 чел., при этом численность мужчин и женщин была примерно на одном уровне (125282 - мужчин и 120882 - женщин) [3].

В конце XIXв.- начале XX в. отдельные казачьи станицы, основанные в Семиречье ещё в 50-х гг. XIX г заняли лучшие, наиболее плодородные места области, расположились на путях сообщения и у истоков рек, способствуя превращению Семиречья в «русскую область». Семиреченское казачье войско как военная сила могла использоваться: 1) в целях завоевательных, 2) для охраны границ уже присоединенных областей, 3) для усмирения восстаний покоренного населения во вновь присоединенных владениях России. Для наделения землей казачьих станиц, производилась экспроприация земли у казахов. Для нужд колонизации производились неоднократные изъятия земель, как пахотных, так и пастбищных.

Семиреченское казачество обрабатывало менее половины своих земель. Большую часть земель из войскового запаса Войсковое правление сдавало в аренду крестьянам-переселенцам и казахам, в районах, где у казахов было отнято особенно много земли под наделы станиц. Казачество было привилегированным сословием, но внутри сословия наблюдалось имущественное расслоение.

Основная масса станичных земель была сосредоточена в руках кулачества и казачьих офицеров.

Большую часть населения в Казахстане занимало крестьянство. Первое место по численности крестьян занимала Акмолинская область, за ней следовала Уральская и далее Семиреченская область. Размещение крестьянского населения полностью совпадало с направлением крупнейших миграционных потоков.

Первые крестьянские поселения появились в Семиреченской области в 70-х гг. XIX в. До конца XIX в. крестьянская колонизация области не имела большого размаха. Во второй половине XIX в. переселение крестьян из Европейской России на окраины было затруднено. В начале XX в. усилившийся аграрный кризис в Европейской России, неурожай и голод способствовали росту переселенческого движения. Общее число переселенцев в Сибирь и Туркестан (в том числе и в Семиреченскую область) резко возросло. Основную массу переселенцев, прибывших, сюда составляли выходцы из следующих губерний: Курской, Воронежской, Харьковской, Полтавской и Черниговской, а также Томской и Омской. В 1908- 1909гг. появляются в области переселенцы из охваченного неурожаем Поволжья. По данным Семиреченского Статистического Комитета на 1 января 1914 года русских было 290 тыс. душ или 21,8%. Они делились на 6 основных групп: интеллигенция, торговцы, казаки, мещане, старожилы крестьяне и крестьяне новоселы [4].

Революция 1905-1907гг. показала царизму рост политической активности крестьянства, что привело к повороту всей земельной политики царизма увидевшего, что мира у него с разоренным крестьянством быть не может. Данное обстоятельство побудило царизм стать на путь столыпинских аграрных реформ. В Семиреченской области с 1906 года энергично действовала Семиреченская переселенческая организация, создающая земельный фонд для русских переселенцев и подготавливающая открытие области для переселения. В связи с этим царское правительство добилось с 1906 г. по 1910 г. резкого возрастания переселений.

Следующую группу населения Казахстана представляли мещане. По переписи 1897 г. мещане составляли 3,3 % всего населения края.

Казахское население, приписанное к мещанам составляло всего 784 чел. обоого пола или 0,9 % от общего количества мещан.

Количество остальных групп населения - дворян, почетных граждан и купцов было совсем малочисленным и его удельный вес в общей структуре населения не играл сколько-нибудь значительной роли. Однако, оговоримся, что, несмотря на право, дарованное султанам и их потомству именоваться дворянами, это не оказало большого влияния на численность дворян среди казахов. Так перепись 1897 г. указывает, что она была самой низкой в империи, особенно в сравнении с Кавказом, число дворян в котором было в 12 раз выше чем в среднеазиатских областях.

К 1897 г. в составе населения городов и уездов Казахстана насчитывалось 76% торговцев и торговых посредников от всех предпринимателей края [5].

В 60-е годы торговой деятельностью занималось в основном купечество, объединенное в гильдии в соответствии с объявленным капиталом. Для 1-й гильдии требовался капитал более 10-и тысяч руб., для 2-й более 5-и тысяч руб., 3-й более 1-й тысячи. И количество выбранных свидетельств, и суммы выплаченного налога отражают решительное преобладание в крае торгового капитала. К тому же большинство промышленных предприятий принадлежало купцам и торговым фирмам.

Число выданных документов по Семиреченской области на 1899 г. [6]

Род документов	1-й гильдии	2-й гильдии	Годовых	Полугодовых
Сословных Купеческих Свидетельств	2	82	-	-
Свидетельства на торговые предприятия	-	-	4575	586
На промышленные предприятия	-	-	322	21
На личные Промысловые занятия	-	-	670	92

Всего поступило сборов с сословных купеческих свидетельств, с документов на торговлю и промышленные предприятия, личные промысловые занятия и по взысканиям 102.093 р. 37 к.

Как показывают, источники в начале 60-х годов торговой деятельностью занимались, в основном приезжие купцы 3-й гильдии и крестьяне. Главным образом это татарские, а так же узбекские, русские купцы 3-й гильдии, остальную незначительную часть торговцев составляли мещане, казаки, служилые люди.

Рассмотрим социальный состав областей Южного Казахстана - Семиреченской и Сырдарьинской.

В целом по Казахстану наибольшее количество составляли инородцы - 3522759 чел., далее следовали лица сельского сословия 500361, почетные граждане - 105363 и дворяне - 8270 чел.

Что касается населения Семиреченской и Сырдарьинской областей, то здесь представляется более затруднительным определение численности и процентного соотношения казахского кочевого населения, поскольку проживавшие в этих областях узбеки, уйгуры также были отнесены в материалах переписи к инородцам. Как и в целом по Казахстану, инородцы составляли подавляющее большинство населения Семиреченской области (87,07 %), в отдельных уездах этот процент достигал более чем 90 %. На втором месте стояли крестьяне (6,2 %), далее следовали казаки (3,01 %), мещане (2,99 %), другие сословия вместе образовывали менее 1 % населения области [7].

Аналогичным было соотношение сословных групп в Сырдарьинской области. Так, инородцы составляли 95,9 %, крестьяне и казаки - 2,3 %, мещане (1,0%) [8]. Область отличалась самой высокой по Казахстану численностью инородцев, что объяснялось географическими и историческими особенностями региона.

В конце XIX в. наблюдались определенные изменения в социальной структуре населения Казахстана, связанные с появлением небольшого количества рабочих и отходников. Эти изменения были зафиксированы в результатах переписи 1897 г. При этом рабочие не были выделены в отдельную группу, а были объединены с прислугой в одну категорию. По данным переписи численность рабочих и прислуги из числа местных жителей составила 118,445 чел., почти в три раза ниже было количество рабочих и прислуги из уроженцев других губерний

Наибольшее число рабочих и прислуги имелось в Сырдарьинской и Семипалатинской областях. Такое положение было связано с уровнем экономического развития области, количеством городов и историческими традициями.

Отметим, что внутри существовавшей сословной градации происходила еще большая стратификация общественных групп.

На место сошедших со сцены султанов пришли феодалы нового типа - байство «черной кости», однако и они под нажимом колонизаторской политики Российской империи уже в начале XX века стали утрачивать свои позиции. Этот процесс сопровождался усилением имущественного расслоения казахского общества и формирования национальной буржуазии, которая начинала играть определенную роль в обществе. Возможно, через несколько десятилетий при удачном стечении обстоятельств национальная буржуазия приобрела бы значительный вес в обществе, который естественным путем привел бы к концентрации политической власти в их руках. Однако, этот логический ход социального развития был насильственно прерван Октябрьской революцией 1917 года.

К концу XIX в. в Казахстане произошли значительные изменения в социальной структуре казахского общества. Полностью были отстранены от политической власти султаны, роль казахской феодальной аристократии была сведена к чисто генеалогическому представительству в родословной. Основное население Казахстана - казахские кочевники были приравнены к сельским обывателям, но даже в официальных документах именовались инородцами и обладали значительно меньшими правами даже по сравнению с крестьянами. Началось расслоение внутри казахского общества, выразившееся в рождении национальной буржуазии.

Таким образом, политические и экономические процессы конца XIX - начала XX века привели к полному разрушению традиционного казахского общества и формированию чрезвычайно сложной и пестрой социальной структуры в Казахстане. При этом коренному населению Казахстана отводилось в созданной Российской империей иерархии последнее место.

1. Переселенцы-самовольцы и аграрный вопрос в Семиреченской области", отчет Шкапского. С.57-59.
2. Федоров Е. К истории Казахстана конца XIX и начала XX века. // Большевик Казахстана. 1939. № 11. - С.63.
3. Таблицы (сводная и состав наличного населения обоего пола; наличное население и постоянное население 81, 82, 83, 84, 85, 86 и 87 томов. Первой всеобщей переписи- населения 1897 г.
4. ЦГАРК Ф.239. Оп.1. Д. 10. Л.2, 5.
5. Общий свод по империи результатов переписи, произведенным 28 января 1897г. - СПб.,1905, - Т.2. - С.235.
6. Составлена по обзору за соответствующий год). (3) (Обзор Семиреченской обл. за 1899г. Верный, 1900. - С.24-25).
7. Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897 г. Семиреченская область, Л. VIII.
8. Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897 г. Сырдарьинская область, Л. VII.

УДК 297(574)

РЕЛИГИЯ И ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА

Г.Қ. Жапекова - к.и.н., доцент

факультета истории и права Павлодарского государственного университета имени С. Торайғырова, Казахстан, gulfairusk@mail.ru

В статье описывается взаимодействие религиозных идей в традиционной культуре. Автор рассматривает религию как неотъемлемую часть общественной жизни, в том числе и в традиционной культуре, безусловно внесшая свой неповторимый вклад в историю страны.

Ключевые слова: Казахстан, традиционная культура, религия, Тенгри, Зороастризм, Ислам.

Мақалада дәстүрлі мәдениеттегі діни идеялардың әрекеттестігі суреттелген. Автор дінді қоғам өмірінің ажыратылмайтын бөлігі ретінде көреді, және дәстүрлі мәдениетте. Әрине, өзінің тарихында бірегей үлес қосты.

Кілтті сөздер: Қазақстан, дәстүрлі мәдениет, дін, Тәңір, Зороастризм, Ислам.

The article describes the interaction of religious ideas in the traditional culture. Author considers religion as an integral part of public life, including in traditional culture, of course, has made its unique original contribution throughout its history

Key words: Kazakhstan, traditional culture, religion, Tengri, Zoroastrianism, Islam.

В настоящее время наблюдаемая религиозная активность практически в каждом регионе сопровождается эскалацией нетерпимости, что приводит к существованию напряжённых отношений в нашем многоликом мире. Основной причиной возникающих противоречий, как считает Уилбер, является конфликт парадигм: «война парадигм – это битва за обладание эксклюзивным правом на то, как следует видеть мир» [1]. Религия является, с одной стороны, индикатором изменений, происходящих в различных областях социальной жизни и, с другой стороны, сама влияет на общество. По мнению М. И. Гаськовой, религия в некотором роде является и способом адаптации к изменяющейся реальности, поиском некоей опоры, значимых ценностей [2].

Каким образом происходит взаимодействие или же столкновение между новыми интерпретациями религиозных идей и традиционной культурой. Так, социолог А. Свидлер в статье «Культура в действии: символы и стратегии» доказывает тезис о том, что если в стабильном общественном строе культура принимается как нечто само собой разумеющееся, и религия зачастую играет роль поддержания традиции, то изменяющиеся общества более чувствительны к культуре» [3]. В традиционном понятии культура рассматривается как однородная и интегральная совокупность ценностей и норм, «детерминирующих» поведение индивидов и групп. А. Свидлер попыталась реинтегрировать культурные формы в действие. С этой целью она предложила собственное определение культуры как своего рода «ящика для инструментов» (tool kit) с символами, историями, ритуалами, традициями и мировоззрениями, которые люди могут использовать в различных конфигурациях для решения «разного рода проблем» в качестве «культурных компонентов» конструирования «стратегий действия» [4].

Общепринято в методологии гуманитарного знания под «традиционной культурой» понимать устойчивую иммобильную и неподверженную изменениям, систему. Данная система формировалась различными способами жизнедеятельности, внешними воздействиями (природными, климатическими, экономическими, военными и др.). Кроме того, иммобильность традиционной культуры кочевых народов, конкретнее её базовой части, т.е. системы жизнеобеспечения, обеспечивалась статичными в целом, природно-климатическими условиями региона Центральной Азии [5]. По мнению исследователей, «гипотетически можно предполагать, что многие черты хозяйства, социальной организации, быта и возможно менталитета кочевников степей были детерминированы специфической экологией обитания подвижных скотоводов аридных зон и в своей основе мало изменились со времени глубокой древности вплоть до рубежа нового времени» [6, с. 161].

Таким образом, если рассматривать культуру как некий «набор инструментальных средств» – то зачастую наблюдается огромный интерес к опыту прошлого, имеющийся в обществе, через обращение к которому возможны усилия для разрешения новых возникающих проблем настоящего. И это культура, которая хранит в себе уникальный опыт выживания, самых сложных условиях, сумевшая передать бесценный дар живущим ныне потомкам.

Способность ориентироваться в пространстве у кочевых культур являлась жизненной необходимостью, поскольку род хозяйственной деятельности требовал постоянных перемещений в границах обширных кочевых территорий. Ядром традиционного мировоззрения кочевых народов является модель мира, основная структура которой проявляется во всем многообразии явлений и объектов окружающей среды. Несущим каркасом традиционного мировоззрения, по мнению авторов монографии «Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири», в духовной культуре народа является Человек [7].

Религия как составной элемент общественной жизни, в том числе и в традиционной культуре казахского общества, безусловно, внесла свою неповторимую своеобразную лепту на протяжении всей ее истории. Имманентные формы духовности, выступающие содержанием культуры казахского народа, по мнению М. С. Орынбекова: «отмечены непреходящим влиянием тенгрианства и зороастризма, что заметно и в наше время» [8, с. 97].

Обширная полемика в вопросе о духовно-культурных основаниях казахов, в том числе и в сфере религии вызывает неоднозначную ситуацию, в которой различными авторами предлагаются альтернативные решения, в зависимости от мировоззренческой позиции, философского направления, и

духовно-интеллектуальных усилий исследователей. Рассмотрим основы традиционной культуры казахского народа, корнями уходящий в историю древних насельников, проживающие на данной территории начиная с архаического периода.

В первую очередь мы обращаемся к огромному пласту различных религиозных верований сформировавшихся на протяжении длительного времени, начиная со II – начало I тыс. до н.э., когда племена андроновской общности определяли многие стороны жизнедеятельности населения не только степной части Евразии, но и сопредельных регионов. Кроме этого исследователями отмечается, что данная культура имела влияние на динамику культурных стереотипов последующих периодов, нашедших свое отражение в элементах материальной и духовной культуры современного Казахстана.

Как отмечает О. Сегизбаев у андроновцев в качестве божества, выступали космические силы и явления природы. Особым этапом в развитии мировоззрения людей предоставляет эпоха поздней бронзы. На территории Казахстана она была представлена бегазы-дандыбаевской культурой, в которой традиции олицетворения сил природы не только сохранились, но и были дополнены новыми идеями, в частности формирования культа умерших предков. «Обожествление духа умерших предков носило настолько устойчивый характер у древних, что ни одно последующее поколение людей не только не выражало никакого сомнения в нем, а еще более закрепляло его. Переходя из века в век, эта идея стала традиционной для многих кочевых народов. Пережив многие метаморфозы и модификации, через столетия она всецело овладела и духом казахской народности, став едва ли не одним из важных духовных признаков этнической идентификации казаха» [9, с. 36].

Большое значение в религиозных традициях казахов имел шаманизм. «Все шаманские обряды, понятия, легенды, столь тесно соединенный с бытом кочевым, сохранились у киргиз в совершенной целостности» отмечал в свое работе Ч. Валиханов [10, с.69-70].

По мнению М. С. Орынбекова, анализ древних верований в Казахстане открыл их преемственную природу. Начиная с тенгрианства и шаманизма, через культ Митры к зороастризму, они все предстают как проявление единой сущности - религиозной идеологии кочевого общества, которая во многих своих проявлениях продолжает сохраняться и поныне. В религиозной структуре казахского мировоззрения реликты и рудименты тенгрианства и шаманизма, в меньшей степени - митраизма и зороастризма, продолжают функционировать в обрядах и обычаях, ценностях и нормах общения. Тенгри, Жер-Су, Умай по сей день присутствуют в общественном сознании казахов, это касается и зороастризма как обоснования оптимизма степняков [8, с. 185].

Исторический экскурс, позволяющий осознать величайшее наследие наших предков, особенно величественно проявляется в духовной и материальной культуре сакских племен. Известная царица массагетов Томирис, о которой сообщает нам Геродот, обращается к «солнцу, владыке массагетов» [11, с. 53]. Тем самым подтверждая, что существовал культ верховного божества с ярко выраженной солярной окраской. «Возможно, это был Ахура-Мазда или Митра, или, быть может, Митра-Ахура, причём у разных сакских племён могли выступать на передний план разные ипостаси этого божества» [12].

М. С. Орынбеков подчеркивает, что зороастризм был идеологией кочевников, в основе которой лежали идеи свободы и самостоятельности, ставшие неотъемлемой частью их менталитета. Он проник в области норм и обычаев, ценностей и форм поведения, в целом в культуру кочевников и определенным образом отразился на специфике духовной жизни степняков, на качественной определенности общества. «Духовные установки зороастризма стали идеологическим нравственным основанием казахского этноса. Зороастризм с его идеями эндогенности, обостренным чувством отечества и патриотизма стал религией насельников Казахстана. Это позволяет оценить и представить всю историю казахского общества единой цивилизацией, имеющей общие дальние и ближние корни, провести диалог культур различного времени и пространства у одного и того же народа, исследовать преемственность между прошлым и настоящим в жизни казахского народа. Становится возможным провести исторические и смысловые параллели в культуре народа разных эпох, вычленив качественную определенность, составляющую основу этноса» [8, с. 81].

Зороастризм придерживается дуалистических взглядов, видя мир, полем битвы между противоположными принципами добра и зла. Первое, в конце концов одержит триумфальную победу. [13, с. 362]. Так М. А. Нугаев полагает, что зороастризм некогда исповедовало население значительной части огромного региона расселения ираноязычных племён и народов, где данная религия хотя и не была единственной, но доминирующей религией в течение полутора тысячелетий. «Важнейшие доктрины зороастризма были заимствованы, в большей или меньшей степени, всеми монотеистическими религиями мира: иудаизмом, буддизмом, христианством, исламом, а также гностическими группами. Трудно

переоценить то огромное влияние, которое оказывал зороастризм на развитие религиозной мысли человечества. Можно много спорить о том, почему зороастризм сам не стал мировой религией? Во-первых, он не распространялся и не насаждался силой оружия, как христианство и ислам, будучи сугубо «мирной» религией, зороастризм обращал внимание, главным образом, на нравственное очищение общества, на здоровый образ жизни, не ставя каких-либо политических и иных целей» [14].

«Огромное значение имел Великий Шелковый путь, связывавший Византию и Китай, в той разнообразной палитры религиозных конфессий, мирно сосуществовавших на нашей территории на протяжении многих веков. Это и буддийские монастыри, и зороастрийские общины, и христианское течение несторианского толка, мусульманские мечети и суфийские ордена, причудливо сочетавшие свои проповеди с традиционным представлением тюрков - тенгрианством (культ Неба и других природных стихий). Все это впоследствии в синкретическом виде оказало влияние на мировоззренческий облик казахского народа» [15].

По мнению казахстанского историка Асылбека Бисенбаева проблема религиозных предпочтений стояла перед народами Центральной Азии достаточно серьезно. И этот выбор уже осуществлялся на различных этапах истории. В Центральной Азии в самые различные периоды соседствовали и тенгрианство, и буддизм, и христианство, и иудаизм [16].

Тем не менее, эта этноконфессиональная целостность тенгрианской культуры не была разрушена и с приходом буддизма, который внес дополнительную смысловую нагрузку, сохраняя при этом ее структурную целостность и первоначальную культовую семантику. Результатом взаимодействия традиционных верований было появление шаманско-буддийского синкретизма со своими структурами и функциями [17, с. 41].

«Великая степь была местом, где соприкоснулись различные верования - тенгрианство, шаманизм, зороастризм, затем сюда пришли буддизм, христианство, манихейство и ислам. Этнографические исследования свидетельствуют, что в формировании мировоззрения кочевников Центральной Азии ведущая роль принадлежала домусульманским верованиям – тенгрианству, шаманизму и зороастризму. Другие конфессии, за исключением ислама, отмечает Орынбеков М., не оказали значительного воздействия на религиозную атмосферу региона. Особенно важно, что именно здесь наблюдается взаимодействие религий, их сосуществование, т. е. явление синкретизма возникло на территории современного Казахстана еще в древние времена [8, с. 100].

О том, что ислам распространялся в Казахстане неравномерно, и сила его влияния на традиционный образ жизни казахов была далеко не одинаковой в разных районах Казахстана, подтверждает А. К. Омаров. «Вначале мусульманство проникло в южные районы Казахстана. Уже концу X века ислам утвердился среди оседлого населения в Семиречье и на Сырдарье. В X веке отдельные группы кочевников обратились в ислам, но в целом степняки оставались верны доисламским традициям. В северных же районах Казахстана ислам завоевал свои позиции лишь в XIX веке» [18, с. 13].

И, тем не менее, исследовательское сообщество едино во мнении, «что уже в конце XIX века северные районы Казахстана полностью находились в сфере влияния ислама. Казахи были знакомы с основами мусульманского вероучения, следовали его предписаниям, обучали детей в мусульманских школах, посещали мечети. Равнодушие к религиозным вопросам сохранялось в казахе только до той поры, пока он не приходил в соприкосновение с другой культурой, цивилизацией, т.е. пока на него не действовали внешние обстоятельства. Вот почему в простом народе и в родах, кочующих среди степи, встречалось менее следов фанатизма, нежели между султанами и жителями пограничными» [43, с. 17].

Центральная Азия в последние годы, по мнению Асылбека Бисенбаева; «рассматривается как объект воздействия самых различных сил. Здесь проходила большая игра Великобритании и России, здесь был опорный пункт влияния Советского Союза на страны третьего мира, здесь столкнулись интересы Турции и Ирана в борьбе за светский или фундаментальный путь развития государств региона. Сегодня Великая шахматная игра продолжается. Но разве можно забывать о том, что Центральная Азия сама по себе являлась активным участником мировой истории. На этой территории зарождались истоки мировых религий, начинались великие переселения народов, создавались огромные империи, действовали известные мыслители и воины. Регион сам по себе является не только местом встречи цивилизаций, но и оригинальной цивилизацией, имеющей собственную историю, традиции, и, надеюсь, свое будущее...» [16].

Таким образом, взаимодействие разных культурных традиций неизбежно порождало синкретизм, характерный для всего доисламского культурного слоя. Причем, внутри этого слоя наиболее жизнеспособными оказались древнетюркские верования. Именно они, соединившись с исламом,

составили впоследствии культурную основу традиционного уклада жизни казахского общества.

Современная ситуация достаточно сложна, возможности задействовать все рычаги воздействия по дестабилизации любого общественного устройства в эпоху постиндустриализма, кажутся достаточно легкими. Тем не менее, данный регион имеет свой уникальный опыт выживания в самых сложнейших условиях, где человек, имеющий в своем интеллектуальном багаже основополагающие ценности, такие как, любовь к Родине, уважение к себе и окружающим, добра и справедливости, гармоничного сосуществования с окружающей средой, с постоянным стремлением познания и образования может и дальше успешно жить и передавать свое наследие потомкам.

1 Wilber K. The Spirit of Evolution. Boston & London: 2000.

2 Гаськова М. И. Интегральный подход в изучении религии: опыт использования новой парадигмы знания движений : дис... на соискание уч. степени канд. соц. наук. – Новосибирск, 2007. – 190 с.

3 Ann Swidler "Culture in Action: Symbols and Strategies, American Sociological Review 51 (April): 273-286

4 Новые социологии – <http://www.univer5.ru>

5 Крадин Н.Н. Империя хунну. – М.: Логос, 2002. – 311 с.

6 Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

7 Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Знак и ритуал / Э. Л. Львова, И. В. Октябрьская, А. М. Сагалаев, М. С. Усманова. – Новосибирск: Наука, 1990. – 208 с.

8 Орынбеков М. С. Генезис религиозности в Казахстане. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы : ИФПР КН МОН РК, 2013. – 204 с.

9 Сегизбаев О.А. История казахской философии: от первых архаических представлений древних до философии развитых форм первой половины XX столетия – Алматы.: Ғылым, 2001. – 456 с.

10 Уәлиханов Ш. Ш. Қазақтардың этнографиялық мұрасы. – Павлодар : «ЭКО» ҒОФ, 2005– 292 б.

11 Геродот. История в девяти книгах. Ленинград : Изд-во «Наука», 1972 – Т. I, – 212 с. – <http://ancientrome.ru/antlitr>

12 Литвинский Б. А. Кангюйско-сарматский фарн (к историко-культурным связям племён южной России и Средней Азии). // Душанбе: «Дониш», 1968. – 120 с. – <http://kronk.spb.ru/library/litvinsky-ba-1968-2.htm>

13 Религии мира. / перевод с франц. Е. В. Нетесовой. – М.: ООО ТД «Мир книги», 2008. – 384 с.

14 Нугаев М. А. История изучения зороастризма в российско-советской историографии : Вторая половина XIX века - начало 1990-х годов. : дис... на соискание уч. степени канд. соц. наук. – Махачкала, 2005. – 181 с.

15 Краткий экскурс в историю Казахстана // www.heritagenet.unesco

16 Бисенбаев А. К. Другая Центральная Азия. – <http://www.centrasia.ru/>

17 Кокумбаева Б. Д. Культурология тенгрианского искусства : Учебное пособие. – Павлодар : Научно-издательский центр ПГПИ, 2012 – 156 с.

18 Омаров А. К. Исламский фактор в Казахстане : методическое пособие. – Астана : Научно-исследовательский и аналитический центр по вопросам религии, 2011 – 72 с.

УДК 141.7

РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ В ГОРОДЕ АЛМАТЫ

*Иванов В.А. – кандидат философских наук,
Советник Акима г. Алматы по религиозным вопросам*

Эта статья содержит характеристику религиозной ситуации в городе Алматы. освещены основные проблемы и обозначены перспективные направления изучения.

Ключевые слова: верующий, религиозная конфессия, религиозное объединение, религиозная ситуация, община, протезитизм.

Бұл мақалада Алматы қаласындағы діни жағдай қарастырылған, негізгі мәселелері және келешектегі зерттеу бағыттары айқындалған.

Тірек сөздер: діндер, діни конфессия, діни бірлестік, діни жағдай, қауым, прозелитизм.

This article is containing characteristic of the religious situation in almaty city. Main problems are demonstrated and perspective directiones of future studies are indicated.

Keywords: believer, religious faith, religious association, religious situation, community, proselytism.

Во время посещения 20 апреля Алматы Президент Республики Нурсултан Абишевич Назарбаев отметил, что в нашей стране все религии равны и мы все вместе отмечаем Пасху и Рождество, Наурыз и Курбан-айт. Он также отметил, что религии являются объединяющим фактором для всего нашего казахстанского народа. Они вселяют уверенность в будущее, дают спокойствие и согласие. И все главы мировых религий приезжают в Казахстан отслеживать этот опыт.

Значение этой темы постоянно возрастает. Это объяснимо, ведь те изменения, которые произошли в общественно-политической жизни в мире в течение последних пятнадцати-двадцати лет, обусловлены едва ли не в первую очередь кардинальными переменами в сфере человеческого сознания, сфере движения духа. В силу их нематериального характера, эти изменения далеко выходят за рамки сугубо географические и имеют воистину эпохальное значение.

Продолжается переосмысление многих идейных ценностей, прилагаются усилия по выстраиванию конструктивных взаимоотношений между государством и конфессиями. Так, руководители крупнейших религиозных объединений входят в состав республиканской и малых Ассамблей народа Казахстана, Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан, Советов по связям с религиозными объединениями при Правительстве РК и акиматов областей, городов и районов.

Рассмотрение религиозной ситуации в крупнейшем мегаполисе страны Алматы привлекает большое внимание отмеченными в последние годы особенностями развития. Количество зарегистрированных религиозных объединений сократилось практически вдвое. При этом число объединений традиционных конфессий не изменилось, а количество потенциальных верующих возросло на 10-15 процентов в связи изменением границ города и уменьшением количества религиозных формирований.

Возможен вывод об укрупнении существующих общин или же возникновении каких-то иных форм организации религиозной деятельности. В связи с этим следует упомянуть, что в городе имеются все крупные религиозные центры (кроме римско-католической церкви) и самый большой потенциал подготовки священнослужителей и кадровый.

На этом крупнейшем поле конфессиональной и межконфессиональной деятельности возрастают разнообразные формы активности, далеко небесспорные. Указанные формы не всегда фиксируются организационно, нередко имеют общее сходство с индивидуальным бытовым отправлением религиозного культа или обрядов, как следствие, их далеко не всегда удается зафиксировать и проинтерпретировать, как изменения в религиозной практике.

Таким образом, невозможно глубокое изучение таких форм проявления религиозности.

Косвенное подтверждение дает анализ данных Агентства по делам религий о количестве конфессий в РК – с 43 их число уменьшилось до 18. В полном соответствии с действующими правилами не прошли перерегистрацию и были сняты с учета такие объединения, как Христианская Наука, Вишнуиты или Виссариониты, а также ряд других, которые в течение ряда лет не проявлялись в практической деятельности. Вместе с тем, Армяно-григорианскую церковь в Алматы включена в перечень объединений Русской Православной Церкви. Отсутствуют шиитские объединения и др.

Можно сделать вывод о необходимости каких-то иных форм учета.

Также хотелось обратить внимание на то, что нужен учет и тех вполне подготовленных кадров священнослужителей (из ликвидированных религиозных объединений), вопрос о практике которых остается открытым.

Таким образом, можно высказать предположение о возникновении обширной стыковочной сферы, полурелигиозной-полудуховной, которая послужит питательной средой для возникновения различных секты ересей, паразитирующих вокруг и за счет традиционных религий. Также возможно предполагать и какие-то формы нелегальной деятельности.

Все это может происходить под знаком разных духовных движений, внутренние закономерности развития таких микроколлективов выводит к руководству наиболее фанатичные элементы. Практика, история религий это подтверждают.

Численность религиозных объединений в Казахстане увеличилась с 671 религиозных общин на 1 января 1989 г. до 3449 в в апреле 2014 года. Указанные данные не представляются бесспорными, т.к. они учитывают только прошедшие перерегистрацию религиозные объединения и общины. Вне данного учета остались некоторые конфессиональные группы и общины, по тем или иным причинам не прошедшие перерегистрацию.

Так, например, статистика начала-середины 90-х годов показывала только мусульманских общин (мечетей, мест для молитвы, намаз-хана и т.п.) около 5, 5 тысяч (по данным ДУМК). Упорядочение структур (слияние мелких групп и создание на их основе объединений), прошедшая в 2012 г. перерегистрация позволили усовершенствовать систему учета, оптимизировать местные мусульманские организации и совершенствовать управление ими. Вместе с тем, уменьшение почти вдвое оставляет обширное монорелигиозное поле деятельности. При этом уместно заметить, что позиции суннитского Ислама в Казахстане реально не характеризуются количеством мечетей, как основной традиционной религии, они должны характеризоваться численностью последователей. Это миллионы традиционных верующих.

Можно отметить, что отсутствует сколько-нибудь системный анализ и неоднозначных явлений в околорелигиозной сфере. Отнесение её целиком к духовной (нерелигиозной) оставляет без внимания как каналы создания, воссоздания и пополнения неорелигиозных формирований, которые эпизодический появлялись и исчезали в религиозном поле страны.

Рассматривая явление духовности, как стыковочную околорелигиозную зону, можно с определенной степенью достоверности говорить о большой сфере деятельности различных прямых и не очень наследников мадам Блаватской, рерихиан и др.

Сейчас, с господством Интернета, исчезла необходимость провоза экзотической эзотерической и иной литературы, по которой ранее и отслеживалась, в основном, их деятельность. Они не признаются (на деле и не являются) религиозными объединениями и остаются вне сферы контроля. Как правило, отсутствует контроль. Вместе с тем, наблюдаются факты проведения эпизодических мероприятий – разного рода конференций, семинаров, консультаций, курсов, обычно платных. Их объявления размещаются, кроме Интернета, в самых неожиданных местах - на столбах и дверях подъездов. Снимаются залы, обычно недешевые, нередко на существенные сроки. Привлекаются сотрудники по договорам. Самозванные заезжие гуру вещают чуть ли не с экранов телевидения и в не самых плохих залах дают высокооплачиваемые консультации для вполне интеллигентной аудитории.

Можно отметить и наиболее оживленно обсуждаемый в СМИ и околорелигиозной среде вопрос миссионеров. Уменьшение числа Религиозных Объединений и Центров означает сокращение количества официальных ходатайств об их регистрации или перерегистрации. Последствия пока явно не видны, но очевидно, количество миссионеров в Алматы уменьшилось ненамного.

При этом по-прежнему остро стоит вопрос прозелитизма. Все стороны межконфессионального диалога в Казахстане подчеркивают, что для его успеха следует отказаться от активных форм агитации перехода верующих из одной конфессии в другую. Это единственно верный акцент диалога между конфессиями. Не практикуют его практически традиционные и национальные религии, например, Иудаизм. Нет прозелитизма в имеющей характер национальной религии буддизме, нет его в лютеранстве.

Вместе с тем, так называемые «нетрадиционные» конфессии, возникшие после 90-х годов, не считают такую деятельность предосудительной, более того, они, как правило, и привлекают своих адептов как раз из числа бывших приверженцев «традиционных» религий. Можно отметить такую практику, как существенную проблему межконфессиональных отношений.

Виду указанных выше особенностей религиозной ситуации разрешение этой проблемы затруднено.

Но эти и другие вопросы религиозной ситуации, несомненно, есть и будут предметом пристального изучения.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
УДК: 947.8/7

БЫТИЕ ЧЕЛОВЕКА В МИРОПОНИМАНИИ Ю.БАЛАСАГУНИ

Г.С. Токоева – кандидат философских наук, доцент Жалал-Абадского государственного

университета, декан социально-гуманитарного факультета, Кыргызстан

Макалада караханидтер кезеңінің ойшылы – Жүсіп Баласағұн туралы қарастырылады. Автор Ж.Баласағұн поэмаларын зерттеу бойынша үш орталық қалыптасқан деп есептейді: батысеуропалық орталық, түрік орталығы және орыс орталығы (кеңестік). Қазіргі заманғы кеңестік дәуірден кейінгі кеңестікте, біздің көзқарасымыз бойынша, Ж.Баласағұнның көзқарастарын зерттеудің төртінші, яғни орталықазиялық мектебі қалыптасқан. Автор адам, әлем, білім мен таным, адам өмірінің мәні және т.б. проблемалар туралы қарастырған ғалымның философиясы жөнінде жазады.

Түйін сөздер: адам, әлем, білім мен таным, адам өмірінің мәні.

В статье говорится о Юсуфе Баласагуни – мыслителе караханидского периода. Автор считает, что сложилось три центра по исследованию поэмы Ю.Баласагуни: западноевропейский, турецкий и русский (советский). В современном постсоветском пространстве сложился, по нашему мнению, четвертый центральноазиатский центр изучения миропонимания Ю.Баласагуни. Автор пишет о философии ученого по таким вопросам, проблема человека, мир, первопричина мироздания, знание и познание, смысл человеческой жизни и другие.

Ключевые слова: человек, мир, первопричина мироздания, знание и познание, смысл человеческой жизни.

The article says Yusuf Balasaguni – thinker Karakhanid period. The author believes that had the three centers on the study of the poem Yusuf Balasaguni: Western European, Turkish and Russian (Soviet).in today's post-soviet space has developed, in our opinion ,thefourt Central Asian Center for the Study of the poem “Kutadgu bilig.” T he author writes about the philosophy of the scientist's takm issues such as the problem of man ,the world, the ultimate cause of the universe, youth, maturity, knowledge and the knowledge of the meaning of human life at work, and others.

Key words: people, the world, the first cause of the universe, knowledge and cognition, the meaning of human life.

В средние века были широко известны такие имена, как автор гениальной поэмы «Шахнаме» Абулькасым Фирдоуси (ок. 935 – ок. 1020), ученый-энциклопедист Абу Рейхан Беруни (973-1048), ученый, врач и поэт Абу Али Ибн Сина (980-1037), математик, астроном и поэт-философ Омар Хайям (ок. 1048 – после 1122)0, автор поэмы «Благодатное знание» Юсуф Баласагуни, знаменитый тюрколог, энциклопедист Махмуд Кашкари и др.

Юсуф Баласагуни – мыслитель караханидского периода. Поэма Ю.Баласагуни стала известно западному миру в XVIII-XIX вв. на немецком языке было опубликовано Г.Вамбери, а в 1891-1910 гг. был введен В.В.Радловым в научный оборот. «Изданием в С.Петербурге в 1890 г. факсимиле уйгурской рукописи «Кутатку билик», принадлежащей Венской библиотеке, В.В. Радлов положил начало русской традиции изучения этого замечательного памятника. Результатом двадцати лет упорного труда было издание текста поэмы (на основе ее венского и каирского списков) и перевод на немецкий язык»[1] на русский язык перевел С.Е.Малов. В 1971 году был осуществлен перевод И.Гребневым. В 1983 г. «Кутадгу билиг» был переведен на русский язык С.Н.Ивановым. В Кыргызстане «Кутадгу билиг» издано под названием «Куттуу билим».

Первые исследования творчества Ю.Баласагуни было осуществлено немецким ученым Отто Альбертом. По его мнению существует аналогичные взгляды Ю.Баласагуни и Ибн Сины и провел сопоставительный анализ этических взглядов Юсуфа Баласагуни и Махмуда Кашкари. Дальнейшее исследование творческого наследия Ю.Баласагуни было осуществлено В.В.Бартольдом, С.Е.Маловым, Е.Бертельсом, А.И. Самойловичем, А.И.Кононовым. Последний исследуя поэму говорил, что «выдающийся памятник уйгурской и арабской письменности караханидского периода, дидактическая поэма «Кутадгу билиг», известная теперь в трех списках – венский, каирский, наманганский (хранится в Ташкенте, в институте востоковедения АН УзССР) – написана Юсуфом Баласагунским в Кашкаре в 1069-1070 г. н.э. и преподнесена им Кашкарскому хану, полное имя – титул которого звучало: Табгач Богра-Кара-хакан Абу-Али Хасан ибн Сулейман Арслан-Кара-хакан» [2]. В Центральной Азии исследование творчества Ю.Баласагуни были посвящены ряд работ, чьи имена заслуженно стоит на первом месте, они – А.Х.Касымжанов, Д.М.Мажиденова, А.И.Нарынбаев и др.

Таким образом сложилось три центра по исследованию поэмы Ю.Баласагуни: западноевропейский,

турецкий и русский (совеский). В современном постсоветском пространстве сложился, по нашему мнению, четвертый Центральноазиатский центр изучения поэмы «Кутадгу билиг».

Западноевропейские исследования начинается с работы немецкого философа Отто Альбертса, который следовал «Кутадгу билиг» с позиции историко-философски. Он выдвинул концепцию о том, что наличествует преемственная связь между учением ибн Сины и взглядами Ю.Баласагуни, а также, сделал попытку сопоставить этические взгляды Аристотеля и Баласагуни.

Турецкий центр по исследованию творчества Ю.Баласагуни проводит философские и культурологические исследования творчества поэта. В 1947-1959 гг. были переведены на турецкий язык все три текста «Кутадгу билиг» под руководством турецкого ученого Р.Арата. Следует отметить 10-ти томное исследование Баха Этдика Огеля «Введение в туркскую культуру» (KulturTarihineGiris), где используется поэма Ю.Баласагуни в качестве источника духовной культуры тюркских народов.

В русской, затем советской литературе «Кутадгу билиг» исследовался тюркологами-лингвистами, филологами, философами. В исследовании эпохи Ю.Баласагуни первые шаги были сделаны историком-востоковедом В.Бартольдом, филологами-тюркологами Е.С.Бертельсем, И.В.Стеблевой. в историко-философском плане исследования проводились А.А.Валитовой, Ш.Ф.Мамедовым, Ю.Д.Джумабаевым, А.Уразбековым, А.Алтымышбаевым, Д.М.Мажиденовой, А.Х.Касымжановым, М.С.Орылбековым.

В постсоветской Центральной Азии мировоззрение Ю.Баласагуни изучено О.Козубаевым, А.Нарынбаевым, С.Мукасовым и другими учеными. Исследования этих философов в той или иной степени раскрывают мировоззренческие позиции мыслителя. Среди этих исследований особо следует отметить заслуга А.Нарынбаева. В ряде работ он раскрывает мировоззрение Ю.Баласагуни.

Согласно исследованиям Ю.Баласагуни жил в XI веке (некоторые исследователи отмечают, что Ю.Баласагуни жил около 1018-1086 гг.) [3] а его поэма «Кутадгу билиг» написана в 70-е годы XI века т.е. Ю.Баласагуни свою поэму сочинил в течение 18 месяцев, тогда ему было 50 лет. Об этом говорит сам мыслитель в баите 365: «А мне пятьдесят, и немолод телом. Был вороном черным – стал лебедем белым».

По историческим данным Юсуф родился в г.Баласагын. В знак благодарности свою поэму Ю.Баласагуни подарил хану караханидов, в результате чего ему пожаловал высокое звание Хас-хаджиб (главный камергер). Как свидетельствует сама поэма, Ю.Баласагуни был высокообразованным интеллигентным человеком. В его сочинении отражается его политические, философские, этические, эстетические, религиозные и естественнонаучные взгляды. Самое главное в его поэме нашли отражения социальная действительность, который жил сам мыслитель. В государстве караханидов крупными землевладельцами считались феодалы, помещики, а декхане были крепостными. Кроме этих социальных слоев в караханидском государстве в социальный состав входили ремесленники, торговцы, государственнык служащие и др.

В духовной жизни караханидов преобладающее место принадлежит представителям духовенства. Они оказали большое влияние в распространении религиозного мировоззрения. В этом аспекте поэма Ю.Баласагуни также не исключение. Сочинение начинается с восхваления Аллаха, который «велик и могуч, он – приержец главенства, творец и зиждитель, самосовершенство. Владыка всех тварей, небес и земли»

Несмотря на это поэма Ю.Баласагуни – этико-философское, социально-политическое произведение. Об этом говорится следующее: «это философское произведение, в котором анализируется смысл и значение человеческой жизни и определяются обязанности и нормы поведения в человеке» [4]. поэма Ю.Баласагуни отражает средневековой стиль мышления, миропонимание и мировосприятие, художественное освоение мира. На первое место ставится такие философские понятия как наука, знание, ум, разум, человек, добро, красота, истина и др. В «Благодатном знании» олицетворяется такие высокие человеческие представления и идеи: Справедливость (Кюнтогды), Счастье (Айтолды), Разум (Огдюльмиш), Довольство (Одгурмыш). Словом, поэма мыслителя содержит вопросы философии (онтологические, гносеологические) этики, эстетики, политики, экономики, управления государством, военного дела и др.

Социофилософские воззрения мыслителя выражается через беседы вышеназванных четырех героев друг с другом. В поэме все философские вопросы решаются через проблемы человека. Потому в миропонимании Ю.Баласагуни смысл жизни, предназначение человека является основной. Такие вопросы как, «Что такое человек?», «В чем сущность человеческой жизни?», «Какие признаки самыми существенными для человека?» волновали мыслителя. Как известно в философии средних веков господствовал теоцентризм как тип мировоззрения, бог рассматривается как центр мироздания, а человек лишь как одно из его многочисленных созданий тварное существо. Известный средневековой мыслитель

А.Августин говорил, что душа человека создается Богом и после этого существует вечно. Человек состоит из души и тела. Главное в человеке душа. А по мнению Фомы Аквинского бог – действующая и конечная причина мира. Бог – само бытие, а мир обладает бытием, реальности. Человек занимает срединное положение между духовным и материальным, соединяя в себе и духовное и материальное. Такое религиозное мировоззрение господствовало и в миропонимании представителей Восточного Ренессанса. В философских воззрениях Ибн Сины существо отличается от сущности. Существо – это конкретно, а второе – абстрактно. Так, люди – существа, а человечность – сущность. Мыслитель также различает возможное и необходимое. Бытие – необходимое – единственно, оно есть первопричина и первоначально. Это необходимое бытие – Аллах. Последний является первопричиной, чистым разумом и абсолютной истиной. Из него возникло все остальное (сущее). В гносеологических воззрениях Ибн Сины значительное место занимает учение о душе. Он различает растительную, животную и человеческую душу. Человеческой душе подчинены другие души. Согласно Ибн Сины человеческая (разумная) душа бессмертна. Следовательно, разум – субстанция, не зависит от тела. После смерти тела она (душа) ведет самостоятельную жизнь. В душе человека есть теоретический и практический разум. В антропологических воззрениях Ибн Сина основной акцент делает нравственное совершенствование человека. Он говорит, что человек должен научиться управлять самим собой. Для этого необходимо самообразование, самовоспитание, самокритика. Но, согласно ему, при самоанализе трудно быть объективным, здесь нужна помощь близких. В человеке должны формироваться эти четыре качества: воздержанность, смелость, мудрость и справедливость. Эти идеи Ибн Сины были развиты другими представителями Восточной Перипатетики. В таком аспекте можно сказать, что творчество Ю.Баласагуни продолжает традиции Восточной модели мышления.

В миропонимании Ю.Баласагуни отчетливо проявляется пантеистический взгляд на мир. Согласно ему Аллах – первоначально, он является первопричиной мироздания, который создал все земное. Он говорил, что мир возник по воле бога, в дальнейшем он развивается по своим законам. Его бог бестелесен и непосредствен. Мир развивается, он производим, мир – форма божественного бытия. В поэме мы видим следующие ступени бытия, уровни нисхождения божественного начала: семь планет, двенадцать знаков зодиака. Четыре стихии (огонь, вода, воздух, земля), человек, носитель знания и разума. Он выступает как бы опосредованным звеном между богом и миром. Но несмотря на это Ю.Баласагуни выступает как наивный материалист. По его мнению все, что окружает нас состоит из четырех материальных тел: земли, воды, воздуха и огня. Здесь он продолжает традиции древних материалистов. В то же время мыслитель придерживается стихийно-диалектических воззрений. Он полагал, что все явления, процессы, природы развиваются и изменяются: рождается, проходит молодость, взрослое состояние, наступить старость и умирает. В своих антропологических воззрениях мыслитель выдвигает идею о том, что рождение человека, его формирование как личность и его смерть – естественное явление, это закономерность природы. Согласно поэту все меняется, движется, новое стареет, старое умирает. Жизнь человека тоже меняется. Об этом он говорит:

Мимолетного тучею юность прошла,
Все развеяла жизнь, словно ветер, дотла.
Мои юные годы, как жалко мне вас, -
Уберечь вас мне жизнь моя сил не дала!

...

Где блаженство и радость моих юных лет?
Все утеряно – жизнь ничего не спасла!
Что за прок, если в старости праведен я?
Жизнь напрасно провел я в деяниях зла.
О пора моей юности, мне тебе жаль,
Жизнь взяла красоту мою – в небыль света [5].

Согласно мыслителя жизнь человека изменчива, где есть жизнь, там есть смерть, они диалектически взаимосвязаны. Молодость уступает место зрелому возрасту, а зрелость в старости:

Быстро зрелость прошла, тяжен старости гнет,
Прям оставшийся путь, вся отрада ушла.
Сколько смертных неверный сей мир обманул!
Мне ль дано не изведать подобного зла!

Ю.Баласагуни призывает всех людей помнить о смерти, так как смерть неизбежно: «И помни о смерти – без лука, непрестанно: Не дай, достословный, ест грянуть нежданно».

Таким образом можно заключить, то, что существует в мире находится в движении, развитии; они диалектически взаимосвязаны. Как и все явления человеческая жизнь также зависим от законов природы.

По предположению Хас-Хаджиба человек разумное созидающее существо, которое отличается от других своим умом, знанием. Он говорит: «Человек – тьмой окутанный дядя, даруется свет ему только – умом». А также акын уверяет, что «всем людям опора нужна в богоданном, лишь так человек спознается с желанием».

Согласно исследованиям Ю.Баласагуни «в своей теории познания он наметил основные подходы к решению таких проблем. Как примат разума в познании окружающей действительности, активная роль субъекта в возникновении знаний. В исследовании этих проблем Ю.Баласагуни примыкает к прогрессивной линии развития истории восточной философии. Подобно представителям Восточного перипатетизма, Ю.Баласагуни отводит разуму значительную роль в познании окружающей действительности» [6]. В связи с этим можно сказать, что разум человека есть основная ценность. Хас-Хаджиб ставит такие вопросы: Какова роль разума в жизни людей?, Откуда он приходит?, Как он совершенствуется (развивается)?, Куда идет? Мыслитель попытается ответить на эти вопросы. По его мнению «разум – это большая ценность. Она дарована природой. Разум человека в мозге. Он различает его от животных». Все доброе от разума, с приобретением знания человек достигает к уважению и чести. Разум – это средство познания действительности. Здесь мыслитель выступает как рационалист. Согласно поэту познание бесконечно. Он сравнивает познание с морем, которое не имеет края и без дна, оно как вода ни черпаема, оно не уйдет. В познании огромная роль принадлежит знанию. Образованный, разумный человек владеть самим собой, возвышает над всеми. Он всегда думает и действует разумно. Благодаря разуму можно познавать, мыслить и развивать свои способности. Человек своим умом достигает всему благому. Об этом он говорит следующее:

Ум издали видит дорогу ко благам,
И к нужным свершеньям идет твердым шагам.
Неясное он разъясняет тотчас,
Любые узлы он распутает враз [7]

Мыслитель ставит перед собой такие гносеологические вопросы: Где кроется ум?. Где возникнуть уму?, Как достичь силу и в чем ее сущность? И отвечает, что ум есть великая ценность, которая не дает человеку уйти от правды и блага, умом человек отличается от «скота». В то же время мыслитель размышляет, что человек отличается от животных своим познанием. Для этого требуется учение, получить образование. О сущности ума, разума и познания философ размышляет так:

Ум – светоч во тьме и глаза – для слепого,
Он телу – душа, бессловесному – слово!

...

В уме, как ни в чем, добродетельна суть;
Вседневно, всечасно правдив его путь

В становлении человека велика роль знания и познания. В результате познания тайны мироздания раскрываются человеку, в то же время в процессе познавательной деятельности человек совершенствуется как личность. Свидетельством этого служить его следующие строки:

Раба божья милость дарует почет:
Дверь знания открыв правый путь им дает.
Познание пошлет им счастливые дни:
И малый достигнет великих высот [8].

Знание имеет опытный характер, он не рождается мудрым, а становится им. Таким образом, по мнению Ю.Баласагуни мир познается силами самого человека. Здесь мы видим материалистический характер гносеологических воззрений акына. Познание – есть приобретение человеком новых знаний, а последнее – море без границ и без дна. Потому Ю.Баласагын призывает изучению естественных наук, умению управлять государством и как отнести своим подданным (простым людям, бекам, философам, везириям, всем подданным социальным слоям населения).

Согласно Ю.Баласагуни человек совершенствуется в результате долгого обучения, станет умным, деятельным социальным субъектом. В этом процессе велика роль учения. Учеба должна начинаться с юных лет. Из года в год человек пополняет свои знания. В результате в человеке формируются такие качества, как ученость, доблесть. Понятливость. По мнению мыслителя «учение – светоч во мраке ночном, от светоча знания ты светел **челом**, ученьем и знанием достигнешь высот. И два этих блага приносят почет» [9].

В жизни человека огромная роль принадлежит науке. Последняя – есть богатство человека, который хранится умом. Такое богатство человека передается через язык. По мнению акына учение – друг человека, свидетельством этого служат следующие строки:

Ученье тебе – словно преданный друг,
И верный собрат твой – познание наук.

...

Ученье ученому – верный собрат,
А неуч о знанье и слышать не рад [10].

Разумный человек различает что такое добро и что такое зло. Мыслитель призывает к тому, что умных людей всегда надо угощать и следует им честно служить, быть сдержанным в речах, смиренным в повседневной жизни, так как болтливость, развязанность для них чужды. Об этом поэт говорит: «Они как в овечьей отаре козел: Путь овцам – туда. Куда он их повел. Ты с ним общайся, по-доброму ладь – И ты в двух мирах обретешь благодать» [11].

Таким образом разум человека – высшее благо. Основным свойством человека является его разумность. Мир является «коварным, хитрым», поэтому человек должен быть разумным в этом скверном мире. Так как со своим знанием и умом человек достигнет многого. Здесь на помощь приходит наука.

В своих беитах мыслитель уверяет:
В союзе с наукой верные все дела:
Где знанья – там хороши все дела!
Не вечно мирское, и жизнь быстротечна,
Упрочивает блага, живущие вечно.
Рожденный умрет – жизнь земная жива:
О добром и злом остается малва.
Не знайся со злом, все добро оно плавит,
Лишь доброе имя след добрый оставит! [12]

В пространственно-временном отношении жизнь отдельного человека очень коротка, после него остается его деяния. Ю.Баласагуни говорит о том, что все смертны, бессмертного человека нет. Таким образом мыслитель размышляет о смерти. Смерть – естественное явление, перед смерти все равны: и бек, и раб.

Рожденные смертны, любому – свой срок,
Хоть бек ты, хоть раб, хоть возвестник- пророк.
И всех нас жестока смерть сторожит,
От казней ее нет средств, ни защит [13].

Таким образом, на наивно-материалистической основе Ю.Баласагуни анализирует сущность, предназначение человека. Проблема человека исследует во взаимосвязи с обществом, социальными нормами и ценностями. Особое место мыслитель уделяет таким общечеловеческим ценностям как добро, справедливость, воспитание человека и др. Эти положительные свойства человека анализируется в диалектической связи с такими понятиями как зло, несправедливость и др. Добро, справедливость восторжествует тогда, когда человек совершенствуется как личность, обладает высоким разумом, знанием, поэт говорит, что благодаря знаниям человек становится знаменитым, добрым, возвышает над злом. Смысл жизни человека – усвоение опыта человечества и передача его последующим поколениям. В этом случае человек бессмертен т.е.. отдельный человек не вечен, его деятельность, духовно-нравственные деяния, добрые дела бессмертны.

Как показывает анализ, поэма Ю.Баласагуни является поэтическим философствованием. Его размышления о мире, вселенной, о боге, о природе. Его взгляды о человеке, этические и эстетические воззрения вписывается в контекст средневекового восточного способа философствования. Концепцию Ю.Баласагуни о человеке можно назвать антропозитической. Ю.Баласагуни говорит: «Я назвал книгу «Благодатное знание» пусть она одарит читающего и пусть показывает ему дорогу». На вершине политики, или науки о государстве, находится высшее благо, или счастье, этому можно достичь в обучении и воспитании.

Мировоззрение Ю.Баласагуни носит практическая просветительская направленность. Рационализм, энциклопедизм мировоззренческих позиций – специфика его взглядов. Человек – венец творения, который отличается своим мышлением, умением, а также разумом. Ценность человека в его знании. Как мы знаем по содержанию поэмы умирают Айтолды и Огдурмыш – символ счастья и отрешенности. В

живых остаются Кунтюдды и Огдюльмиш. Это означает, что справедливость и разум наиболее существенные и вечные. Здесь мы видим закон диалектики борьбы между жизни и смерти, вторичности счастья и отрешенности, справедливости и разума, взаимодополняющие друг друга.

Таким образом, то, что существует в мире находится в движении, развитии, они диалектически взаимосвязаны. Смысл человеческой жизни в труде. Результаты труда делает его сознательным существом.

1. Кононов А.И. История изучения тюркских языков в России. – Л., 1982. – С. 312.
2. Кононов А.И. История изучения тюркских языков в России. – Л., 1982. – С. 313
3. Нарынбаев А.И. Из истории общественной мысли древних и средневековых уйгуров. – Бишкек, 1994. – С. 110
4. Баласагуни Ю. Благодатное знание. – С. 507.
5. Баласагуни Ю. Благодатное знание – Л, 1990 – С. 525.
6. Касымжанов А.Х., Мажиденова Д.М. Очарование знания. – Фрунзе: «Кыргызстан», 1990. – С. 85-86
7. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990– С. 197
8. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990– С. 194.
9. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990–С. 87
10. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990–С. 89
11. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990–С. 371.
12. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990 – С. 434-435.
13. Баласагуни Ю. Благодатное знание - Л., 1990— С. 507.

КАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

УДК 36.6475

К ЛОГИКЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ГРАНИЦАМ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Р.Б.Абсаттаров - член-корр.НАН РК, д.ф.н., профессор, зав.кафедрой политологии и СФД КазНПУ им.Абая

И.А.Пау –д.ф.н., профессор Академии ведущих кадров Бундесфера (Германия)

В статье рассматриваются актуальные вопросы толерантности и мультикультурализма, которые еще недостаточно изучены в научной литературе. В статье рассматриваются переход от догматизма веры к рациональному подходу, логика толерантности и границы мультикультурализма и т.д. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: догматизм, рационализм, релятивизм, культура, толерантность, религия, убеждение, идеал, равноценность культур, морально-нравственные ценности, цивилизация.

Мақалада ғылыми әдебиетте әлі де жеткілікті зерттелмеген тағаттылық пен мультикультурализмнің өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада сенім догматизмінен рационалды тәсілдемеге ауысу, тағаттылық логикасы мен мультикультурализмнің шекаралары және т.б. мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: догматизм, рационализм, релятивизм, мәдениет, тағаттылық, дін, наным, идеал, мәдениеттер тендігі, моралды-ізгілікті құндылықтар, өркениет.

In article topical issues of tolerance and multiculturalism which are still insufficiently studied in scientific literature are considered. In article the logic of tolerance and border of a multiklturizm, etc. are considered transition from dogmatism of belief to rational approach. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: dogmatism, rationalism, relativism, culture, tolerance, religion, belief, ideal, equivalence of cultures, moral values, civilization.

Есть учёные, например историк Генри Томас Бакл (Henry Thomas Buckle), которые убеждены в том, что демократический, научный и даже технико-технологический процессы в Европе опираются на британский менталитет. В своей вышедшей в 1857 году книге "История цивилизации в Англии" Бакл обозначает границу качественного изменения британского менталитета серединой 17-го столетия. Это было время, когда даже теологи перестали говорить о безошибочной вере и начали на первый выставлять доказательность и убедительность аргументов. Рациональный подход, признавали они, может быть применён при изучении и понимании природы, и человека, и общества, даже к самой религии. Разум даёт нам общезначимое знание, в то время как вера - только индивидуальное мнение, которое может разделяться другими, а может и не разделяться.

Переход от догматизма веры к рациональному подходу и есть первый шаг к политической свободе. В центре многих современных дискуссий на первом месте стоит вопрос о том, является ли иррациональность так же достойна внимания современных учёных как и рациональность? Этот вопрос можно переформулировать и так: не является ли претензия рациональности на всеобщую значимость на деле видом убеждения наряду со многими другими убеждениями. И нельзя ли её оценивать наряду с другими убеждениями, связанными с иррационализмом и фанатизмом? Такое приравнивание рационализма с прочими убеждениями многие называют "слабоумным релятивизмом" ("schwachsinniger Relativismus" /Lars Gustafsson/). Этот релятивизм позволяет, например, тех, кто верит в западную толерантность и демократические свободы, обозначать как представителей "фундаментализма Просвещения" ("Aufklärungsfundamentalismus").

В основе так обидно обозначенного релятивизма лежит представление о том, что западная рациональность тоже базируется на ряде догм (постулятов, аксиом и т.д.), которые не доказаны и принципиально не отличаются от представлений и претензий других догматических воззрений. Многие из таких воззрений господствуют в различных частях и странах мира несмотря на весь технико-технологический прогресс. И указанный выше релятивизм требует с равным правовым почтением относится к этим политическим, моральным, религиозным или псевдорелигиозным воззрениям. Этот релятивизм приводит к тому, что такую равность правовых отношений и почтений и следует обозначать как мультикультурализм.

Но можно ли к жёсткому диктатору, с одной стороны, и к демократически избранному президенту - с другой, относиться равно и толерантно. Можно ли к культуре, в которой женщина рассматривается как "друг человека", и к культуре, в которой женщину рассматривают как юридически и политически равную мужчине, относиться равно и толерантно? Для людей - прагматиков это зависит от насущных государственных интересов. Для идеалистов, т.е. для людей, для которых принципы рационализма и принципы гуманизма стоят выше насущных государственных интересов, это вопрос риторический. Нельзя относиться равно!

Но при существующих, весьма расплывчатых определениях понятия "культура" всё терпимо и всё толерантно. Эта "неопределённость определений" и позволяет ставить на одну доску догмы и рациональность. Для нас очевидно, что имеются разные виды и формы рациональности: все люди мыслят, но мыслят по-разному хотя бы потому что логика заключений и оценок в различных культурах разная. Что в одной культуре хорошо (гостеприимство), то в другой - плохо (будешь жертвой обманщиков и преступников). И получается, что то, что с точки зрения абстрактного рационализма и гуманизма несомненно хорошо (гостеприимство), нуждается в уточнении своей "хорошести" в различных культурных ситуациях. В некоторых культурах и ситуациях эта "хорошесть" может оказаться смертельной "плохостью".

Но имеется и другая сторона: конвергенция культур. Примером тому является современная Европа. Многообразные религиозные убеждения статистически весомых слоёв населения, с одной стороны, и научная рациональность (грубо выражаясь - расчётливость на основе интересов) - с другой. Эти "статистически весомые" и увеличивающиеся в своей "весомости" слои мусульманского европейского населения имеют все основания надеяться на то, что их культура и религия постепенно вытянут западноевропейскую (христианско-рационалистическую). Откуда такая уверенность? Исчезает биологическая основа наций Западной Европы: женщины в этом регионе Земли всё меньше и меньше рожают. Но при согласии сторон и это может протекать вполне мирно.

Одни и те же факты могут совершенно по-разному и непротиворечиво трактоваться представителями разных единобожных религий. Таковы, например христианские и мусульманские трактовки достижений биохимии. А дело в том, что любая религия мало что имеет с эмпирической стороной науки, со строгими экспериментами и логическими умозаключениями на основе их. Религиозные воззрения независимы и от

эмпирической стороны науки, и от научного рационализма вообще. Поэтому споры относительно правоты тех или иных религий бессмысленны. Они несоединимы и в то же время могут безболезненно существовать параллельно друг другу если они не вмешиваются в политику и в святое представителей других культур.

Выяснилось, что последовательное проведение требований шарики (права, исходящего и положений Корана) и правил общежития, установленных западной демократией, несовместимы. Несовместимы с западной демократией и требования православной церкви об уголовном наказании гомосексуальных пар как преступников против религии или как лечения гомосексуалов как больных людей (в мягком варианте - отношение к ним, как к неизлечимым больным). Подобная несовместимость - трудноразрешимая проблема для сторонников мультикультурализма. Но разрешать её надо: большинство современных государств стало или становится полиэтничными и поликультурными.

Очевидно, что быть толерантным к противоположным и непримиримым, несоединимым воззрениям вряд ли возможно. Выходом из этого положения могут быть только компромиссы на основе доброй воли, законности и права в данном государстве и общечеловеческого здравого смысла. Можно ли толерантно относиться православному человеку или мусульманину к гомосексуалисту или лесбиянке? Можно, если верующий считает, что они, эти люди - недобровольные отклонения от нормы, больны неизлечимо, но биологически незаразны. Это уж так господь или природа распорядились.

Есть, однако, более агрессивное предложение, которое некоторые называют "логикой толерантности", а следовало бы назвать "логикой интолерантности". Вот, например два таких предложения:

1. Толерантность по отношению к интолерантности ведёт к интолерантности[1].

2. Интолерантность по отношению к интолерантности ведёт к толерантности.

На деле же первое предложение, разумно применённое, ведёт к социальному миру, а второе - к социальной нетерпимости и вражде.

Уже несколько лет в интернетжурнале www.perlentaucher.de ведётся дискуссия на тему "границы толерантности". Одним из поводов для начала этой дискуссии послужила книга голландского автора Яна Бурума.

Полемику с автором этой книги начал французский философ Паскаль Брюкнер (Pascal Bruckner). Бурума пытался "понять" мотивы убийства писателя Тео ван Гога среди бела дня, прямо на оживлённой улице. Виноват, мол, сам ван Гог через свою "кошунственную" критику ислама и его основателя пророка Мухаммеда.

В этой книге, проводится тип мультикультурализма, который предстаёт как идеал общества, где все могут понять друг друга. Идеал, вряд ли достижимый в ближайшее столетие. В марте 2007 года, в *New York Times Book Review* (Книжное обозрение газеты *New York Times*) Паскаль Брюкнер (Pascal Bruckner) определяет содержание таких текстов как пропаганду "релятивизма культур" ("Kulturrelativismus") - явления весьма опасного для европейской культуры. Этот релятивизм есть, мол, предательство европейских культурных ценностей и цивилизационных достижений в пользу ислама и, что ещё тревожнее, в пользу исламского фундаментализма. Как известно, наклонностями к фундаментализму в любой сфере духовной деятельности наиболее склонны именно члены диаспор. Число же последних в Европе неуклонно увеличивается.

И поэтому, полагает П. Брюкнер, защитники европейской культуры должны поддерживать радикальных критиков фундаментализма как и любой культуры, противопоставляющей себя европейской. И он приводит пример французской правозащитницы Айян Хирзи Али (Ayman Hirsi Ali). Она утверждает, что женщины-мусульманки должны, прежде чем освободиться от социального неравенства, отказаться от ислама. Эту позицию Брюкнер не только полностью поддерживает, но и усиливает: для установления социального равенства надо переходить на атеистические позиции и не терпеть никакой религии.

Это же касается и тезисов о равноценности культур, "релятивизма культур". Европейцы не должны во имя уважения к другим культурам терпеть обрушение рук за кражу, насильственной выдачи девушек замуж, побитие камнями жён, изменивших мужу и т.д. Эти элементы чужой культуры не соответствуют европейскому праву, культурным чувствам европейцев и их морально-нравственным ценностям.

О культурных чувствах европейцев: указанные действия вызывают у европейцев не любопытство толпы наблюдателей, а ужас, отвращение и гадость.

О морально-нравственных ценностях европейцев: указанные действия вызывают не удовлетворение от исполненного наказания, а возмущение и протест против этих наказаний. О европейском праве: указанные действия прямо нарушают конституции стран Евросоюза и должны юридически

преследоваться, что в силу показной толерантности и политкорректности европейских политиков происходит далеко не всегда. И это вызывает возрастающее недоумение у местного населения, которое не понимает такой политики своих политиков: терпеть агрессивное и опасное для общественного порядка поведение не то чтобы недальновидно, но просто глупо.

Как считают некоторые исследователи, толерантность всегда связана со скрытыми конфликтами: с другими или с самим собой. Толерантность всегда несёт в себе момент отрицания: то что мы действительно ценим, считаем хорошим, не требует толерантного отношения. Одновременно толерантность есть нечто большее чем терпимость к иному. Она связана с уважением к отклонению от собственных этических норм с двух сторон: и того, кого терпят, и того, кто терпит. Толерантная личность вынуждена балансировать между доверием к собственным убеждениям и определённым сомнением в них, релятивацией их. Толерантность требует поэтому сильных личностей, и далеко не все люди таковы.

Во многих странах Евросоюза (Германия, Франция и др.) многие граждане-мусульмане живут десятилетиями, не делая никаких попыток интегрироваться в местную культуру и препятствуя в этом своим детям. Но при этом они активно пользуются всеми благами европейской культуры и цивилизации. Они как бы не замечают, что шария и кровная месть, с одной стороны, и европейское социальное страхование, "детские" деньги и "мерседес" - с другой, несовместимы. Не замечают потому, что европейцы позволяют им этого не замечать. Известен случай мусульманского проповедника в Берлине. Он двадцать лет прожил здесь на немецкую государственную социальную помощь. И все эти двадцать лет он отзывался о немцах прилюдно, во время своих проповедей, презрительно. Аллах, мол, даровал им благополучную жизнь, а они погрязают в безверии. И они не бреют подмышки и поэтому от них всегда пахнет потом. И говорил он столько лет не только это, пока его, наконец не догадались выслать из страны. Другой случай был с малолетним преступником, которому надо было совершить 96 преступлений пока, наконец, не "догадались" и его выслать из страны после достижения им совершеннолетия.

Более грамотные представители таких "неинтегрирующихся" солидаризируются с "культурными релятивистами" и говорят, что наша культура обогащает, мол, вашу, дополняет её в ней сохраняясь. Дополняет, сохраняясь и получается... лоскутное одеяло культур, которым пытаются заменить единую некогда культуру страны, имеющую глубокие исторические, ценностные, правовые и политические корни. И спрашивается, возможны ли единая страна, единый правовой порядок, единое понимание глобальных интересов страны, возможно ли стабильное и успешно развивающееся общество в условиях отсутствия объединяющей всех культуры. Этот большой и тревожный вопрос настраивает, скорее, на пессимистический ответ.

В связи с этим, важно напомнить, что трансляция культурного опыта одной нации другой – повторяющийся факт истории. Определенная часть культурного опыта каждой нации может быть передана другой или другим. Основа такой трансляции – понимание и доброжелательная интерпретация культурного опыта другой нации. Эта доброжелательность, желание понять чужое, может помочь найти аналогичного опыта в своей собственной культуре, выявлению его возможного общего смысла в жизни [2].

И чтобы не выглядеть «кровожадным» по отношению к иным культурам, но и не быть сторонником «равности», «равноценности» культур, надо напомнить древний спор о соотношении культуры и цивилизации, культурности и цивилизованности. Нередко культуру и цивилизацию рассматривают как некие отделённые друг от друга сферы жизни общества. На деле они взаимосвязаны, взаимодействуют, взаимоопределяются. Изготовление "Мерседеса" невозможно без определённого уровня развития науки и технологии. Но оно невозможно и без определённой дисциплины (технологической и трудовой), без определённой этики производственных отношений, без трудовых соглашений и определённой системы прав на его производство и пользование им.

Мораль, право, дисциплина, повседневные обычаи и верования туарегов, живущих малыми группами в полупустыне, не подходят для производства "Мерседеса". Поэтому надо адаптироваться к обществу, которое его производит или не жить в этом обществе. Чем ближе цивилизации и цивилизованность, тем ближе и культуры и тем легче адаптироваться. Это надо учитывать при приёме мигрантов, регулировать миграцию, а не принимать всех, кто сумел "прорваться". Однако снижающаяся во всём Евросоюзе рождаемость не позволяет быть особенно разборчивым в отборе мигрантов.

"Нет свободы для противников свободы!" - этот лозунг часто используется в Евросоюзе в борьбе против правого и левого экстремизма. Из опыта европейских стран видно, что некоторые противники

свободы и толерантности могут при определённом терпении и работы с ними и в определённой жизненной ситуации становится сторонниками толерантности и свободы. Это касается и большинства мигрантов. Им надо только уделять долгое и настойчивое внимание. А иначе их и приглашать не стоило.

Что же касается "бесчеловечности" некоторых культурных традиций, то вспомним хотя бы как казнили людей в процветающей христианской Португальской империи. Сначала их страшно пытали, потом дубинками перебивали им суставы, затем одну за другой отрубали конечности, а затем отрубали голову. Останки человека сжигали и пепел развевали по ветру. И происходило это исторически недавно, 13 января 1759 года, когда казнили графиню Леонор Томазия де Тавора.

1. См.: Sozialphilosophische, politische und rechtliche aspekte der modernisierung kasachstans.-Berlin: Verlag dr. Köster, 2012.-S.111-112.

2. Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Социально-политические и философские основания мультикультурализма // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки.-Алматы, 2012, №3.-С.97.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

УДК 32(100)

POLITICAL WORLD ORDER IN THE EARLY 21ST CENTURY

T. Nurlybek – student of 2nd Master's and PhD doctoral degree of KazNPU named after Abay, Department of Political Science and socio-philosophical disciplines, specialty 6M020200 - "International Relations".

The article deals with the structure, organizational and functional parameters of the global society as a complex represented numerous supersystem or subsystem. However, the article represents many interrelated, interdependent, collaborative and at the same time conflicting subsystems in the face of national states, various international intergovernmental and non-governmental organizations, multinational corporations, etc. The article examines the differences between them are determined by historical, national and cultural traditions, socio-cultural, political, cultural, religious, geopolitical and other characteristics.

Key words: world order, the international community, organization, self-organization process systemformation, the subject of international relations, international political activity, public-political structure, hierarchical structure of the military-political bloc, reform, geopolitical configuration of forces.

В статье рассматриваются структуры, организационные и функциональные параметры мирового общества представленное как сложная многочисленная сверхсистема или подсистема. Вместе с тем в статье уделено внимание множеству взаимосвязанных, взаимозависимых, сотрудничающих и в то же время конфликтующих между собой подсистем в лице национальных государств, разного рода международных межгосударственных и негосударственных организаций, многонациональных корпораций и т.д. В статье исследованы различия между ними определяются историческими, национально-культурными традициями, социокультурными, политико-культурными, конфессиональными, геополитическими и иными характеристиками.

Ключевые слова: миропорядок, мировое сообщество, организация, самоорганизация, процесс системообразования, субъект международных отношений, международно-политическая деятельность, государственно-политическая структура, иерархическая структура, военно-политический блок, реформирование, геополитическая конфигурация сил.

Мақалада құрылымдар, ұйымдастыру және күрделі асқын жүйенің мәселішікі жүйерінің де дүниелік қоғамдардың функционалды параметрлері қарастырылады. Сонымен бірге, осы мақалада өзара байланысты, өзара тәуелді, бірге қызмет ететін, сол уақытта өзара жанжалдасатын халықаралық, мемлекеттік ұйымдарға, көп ұлттық корпорацияларға зер салынды. Мақалада олар арасындағы айырмашылықтар тарихи, ұлттық-мәдени дәстүрлермен саяси-мәдени, конфессиялық, геосаясат және басқа мәніндегі мелер бойынша зерттелінген.

Тірек сөздер: халықаралық қатынастардың дүниелік бірлестігі, ұйым, әлеуметтік өзін-өзі ұйымдастыру,

өздігіненбілімалупроцесі, халықаралыққатынастар субъектсі, халықаралық-саясиқызмет, мемлекеттік-саясиқұрылым, иерархиялыққұрылым, әскери-саяси блок, реформалау, күштіңгеосаясаткескінүйлесімі.

Any system is the result of the interaction of interweaving the various factors determining the nature of its structure and self-organization. In this context, in relation to the formation and functioning of the world order is important to clarify the differences between the processes of organization and self-organization, self-management and as a global community in general and his specific subjects.

The organization refers to a set of conscious, purposeful actions of people and institutions (eg, the state) for the creation, regulation and management of those or other phenomena, processes, events for specific tasks. In other words, the organization is a result of the impact on the processes of order formation outside.

Self-organization presupposes action of a certain group of entities that interact with one another in pursuit of their goals, without any coercion from outside, anarchic, through trial and error. In this case, the process systemformation, structuring, ensuring order is carried out mainly from within yourself. This is due to the built-in system itself grouping mechanisms and coordination of these subjects during their interaction, mutual attraction and integration.

There are three different, but closely interrelated and complementary levels of organization and self-organization of the international community: the global, regional and national. Speaking of the first level, we mean the formation and functioning of the international community in its relation factors and regional and national level.

The second level includes the mechanisms, processes, particularly the interaction of different actors at national and sub-national character.

At the third level we are talking about the nature of interacting actors of the international community on a national scale, ie, nation-states as the main components of the peace community and subjects of international relations.

Every system arises and develops through trial and error, and competition experiments, during which developed norms and rules of different subjects of International political activity. Each of the subjects of international political relations does so at their own risk, in accordance with their real and potential, goals and interests. As a result, there is a boundless uncertainty confluence limitless set of wills, aspirations, principles, rules, circumstances, etc.

With this understanding of chaos or anarchy does not always need to be represented as a gaping chasm, as a purely destructive beginning. Here, without fear of repetition, it is appropriate to emphasize once again that, with regard to social systems, including the international political system, it is anarchy, not chaos. Often the fact that in a particular historical period is perceived as anarchy, disorder, there is only a manifestation of disorders, erosion familiar forms of life, perceptions, priorities, values, forms, etc. Anarchy and disorder can serve as starting points for designing new forms of order and power relations. At such times, people find the ability to question the foundations of his own existence, of the universe, beliefs, worldview systems, etc.

Any revolutionary upheavals causing breakup of the existing socio-economic, socio-cultural and public-political structures associated with anarchy, uncertainty and equilibrium. This inevitably brings to the fore the problem of overcoming them, restore or create a new order requiring some or other organizational and structural innovations. Most of the watershed in the history of the evolution of international political systems entailed the collapse of great civilizations and empires of the world powers and, accordingly, ruling in different historical periods and the emergence of forms of world order in their place new ones.

Thus, the assertion of the Westphalian system marked the end of the Holy Roman Empire, the balance of power system, the foundations of which were laid by the Congress of Vienna in 1815, was formed on the ruins of the Napoleonic Empire. Versailles-Washington system did the same with the Austro-Hungarian and Ottoman empires, while significantly cutting the Russian Empire. Two-pole world order was formed as a result of the defeat of the Third Reich and the Empire of the Rising Sun during World War II. It also led to the collapse of the great colonial empires: British, French, Dutch, Portuguese. The collapse of the bipolar world order was accompanied by the collapse of the multinational Soviet empire, constitute one of its two supporting structures.

It is important to bear in mind that relations between states are formed on the basis of mutual cooperation and interdependence, which are the flip side of the contradictions and conflicts. Consensus and conflict are two opposing and at the same time, interrelated and complementary element of the political system. Removable and penetrating each other, they provide a viable and functioning of the international community. The intensity of the conflict and the stability of the agreement depends on the situation in the world, which creates its own balance of social and political forces, economic, military, political and other factors.

The dynamics of international relations is determined by the fact that, by its very nature, the power of the state is a relative value: win a single state, if not always, then, in any case, often leads to the loss of another state. In other words, the principle of zero-sum game. Therefore, each state being concerned about the possibility of attacks and establishing the rule of another State, seeking to strengthen their own security by building up its power.

Sovereigns always guided by the principle of a Roman *sivis pacem para bellum* - if you want peace, prepare for war. And this, in turn, served as a threat to security of other states, who responded accordingly. In short, the state armed, to establish and maintain a permanent professional army to ensure their own safety. But in doing so they created a threat to the security of other states, which, in turn, also armed.

It is obvious that you can never achieve complete security in a world of States competing and competing with each other. The desire of each of them to strengthen their power and security leads to a decrease in the safety of others and pretend to compete for greater power and safety. And so on to infinity. This creates a vicious circle in which perpetuates itself a threat to security of each of the states - members of the international community. We can say that the struggle of each individual state to survive (the principle of *raison d'eta*) is an innate feature of international relations.

In the context of a bipolar world order of the Cold War and the traditional concept of balance of power, which justifies the need for military-political balance, eroded or even become a part of history. The main drivers of the behavior of both superpowers were mutual fear and concern for their safety. Accordingly, in the spotlight and on either side stood the pursuit of military buildup. As a result, formed bipolar hierarchical structure of the international community, in which the two superpowers took the top of the pyramid, for them was a group of great powers, then the country is less significant weight and influence in world affairs.

Originally regarding the postwar international order hatched very optimistic hopes. Thus, the Atlantic Charter proclaimed Roosevelt and Winston Churchill in August 1941, contained a number of "general principles" on which the two founded the figure "their hopes for a better future for the world." Provides that "after the final destruction of the Nazi tyranny" free nations renounce the use of force and to impose a permanent disarmament of aggressive nation.

And there shall be two categories of countries: "aggressor countries "(particularly Germany, Japan and Italy), which will force disarmed for an indefinite term, and "peace-loving country ", which will be allowed to keep the armed forces, but they hoped to" significantly abbreviated form. "The principle of national self-determination was to serve as "the cornerstone of the new world order."

When you create all aspects of the UN also guided noble aspirations of creating a just world order based on the principle of the sovereign equality of all member states of the organization. However, as we know, everything turned out exactly the opposite. As a result of the Second World War, the world was divided into two opposing socio-political systems - capitalism and socialism. The bipolar structure of international relations in the form of a confrontation between the two military-political blocs, NATO and the Warsaw Pact led by the US and the USSR, respectively.

Europe and the world as a whole were split into rival socio-political systems, two military-political bloc, led by the US and the USSR. Unfolded on this basis, the Cold War between the Soviet Union and the United States, East and West had a profound impact on the main processes, institutions and intergovernmental relations.

In essence, the Cold War came to its natural end in Nome realities that made obsolete the fundamental conditions, its breed, when changed geopolitical configuration of forces realized the impossibility to act according to the rules and imperatives of the Cold War. Therefore, it would not be entirely correct to argue that the Soviet Union surrendered to his opponent as a result of its military deterrence.

As R. Tarthof mentioned, the Cold War was won not taken Reagan arms buildup, do not put forward their doctrine is believed by some. Victory "came to the West, when a new generation of Soviet leaders realized how bad their internal system and that their foreign policy is a failure."

The Soviet Union, in fact, committed suicide due to an internal failure of the empire. As a correspondent of the newspaper "Le Monde" mentioned, the fall of the Berlin Wall is a "part-time victory of capitalism over communism." It is part-time, since it is unknown how many more forces and recourses would be required, if the leaders of the Soviet Union, who embarked on the path of reform, have not signed its death warrant.

All the great powers and empires disintegrated not only and not so much because of pressure from the outside, but in the strength of growth of their internal inconsistency. Here it is especially important that the Cold War came to its natural end in the reality that made obsolete the fundamental conditions, its breed, when changed geopolitical configuration of forces realized the impossibility to act according to the rules and imperatives of the Cold War.

It is symptomatic that no one foresaw such a turn of events. In fact, we can say that self-destruction was

exhausted its possibilities of the system, and there is no need to look for the wiles of whether external or internal enemies. Although they both contributed to it and once the shaft, but they are not the main cause.

Feature of any more or less viable socio-political system is its essential unity. It is a set of ordinal not only similar to each other elements of its constituent individuals, social groups, relationships, attitudes, but also their differences, diversity, pluralism.

Each specific socio-historical reality has its own social and political reality and its system of determination, priorities, and preferences. Being a variable degree or values, they are in a constant state of change and renewal. In the real social being, they interact with each other in constant contradictions and conflicts and penetrate each other. Thus becomes unthinkable isolated from each other by their existence.

The result is a fan of the possible directions of socio-historical development. They certainly can not be represented as an autonomous straight lines, each able to move independently and in isolation in their own way. Here, the principle of a kind of subsidiarity, according to which there are different lines and lines of development that seemed to complement and stimulate each other (eg under the scheme: do not be idealism, there would be no materialism, etc.).

In this sense, we can talk about the probability of a stochastic process. This point is of particular importance in the modern era, when the manifold opportunities offered by scientific and technological progress, erases a clear distinction between the real, probable and possible. The role of probability, its own principles, dynamism and instability, irreversibility and indeterminism increases.

In this formulation of the problem in human history could be considered as a history of clashes and select different alternatives. With this understanding of history is a space where the sum tradeoff between violence and sacrifice, between organizing and disorganizing principles, between order and disorder.

As a result, the world order is always in some state of transition. This fully applies to the modern world is rapidly transformed, acquiring new contours controlled anarchy. The main color of the specifics of this process and give the latest trends in the development and transformation of the modern world. This is primarily globalization, internationalization major spheres of social life, an unprecedented acceleration of time compression and "closing" ecumenical space, a significant predominance of the dynamics of static, etc.

1Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демакратизм. М., 1995. С. 124-129.

2Смит А. Исследование о природе и причине богатств народов. М., 1962. С. 3-683.

3Яценец К. Указ.соч. С. 30.

4Gilpin R. War and Change in World Politics. Cambridge, 1981. P. 9.

5Treitschke H. Von. Politik. Leipzig, 1897. S. 43.

6См.:Waltz K. Theory of world politics. Reading (Mass.), 1979. P. 94.

7Арон П. Мир и война между народами. М. 2000. С. 709.

8См.: Англо-Американская Декларация (Атлантическая хартия) от 14.08.1941. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1167579>.

9Киссинджер Г. Дипломатия. М., 1997. С. 351.

10Цит. по: Мунтян М. Международные отношения в координатах общественного развития // Обозреватель-Observer, 1993. № 29. С. 105.

УДК: 327.7

ӘЙЕЛДЕРДІҢ САЯСИ ҚҰҚЫҒЫН ДАМУ ТEOPIЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

И.С. Осимбаева – *әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы*

Мақалада әйелдердің саяси құқығының дамуы саясаттанудың теориялық-әдіснамалық мәселесі ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: халықаралық қауымдастық, гендер, теңдік, құқық, декларация, конференция, квота, саяси партия, келіссөз.

В статье рассматриваются развитие политических прав женщин как теоретико-методологическая проблема политологии.

Ключевые слова: международная ассоциация, гендер, равенство, право, декларация, конференция, квота, политическая партия, переговоры.

In the article examined development of political rights for women as теоретико-методологическая problem

of political science.

Key words: international association, гендер, equality, right, declaration, конференция, quota, political party, negotiations.

XX ғасырдың соңғы жылдарының халықаралық саясатқа тән белгілердің бірі мәндеушілердің бірімен «әлемнің барлық елдерінде бағынатын аздаған адамгершілік тұрғылардың бірі» ретінде сипатталған адам құқығын сыйлау мен мойындау болып табылады [1]. Адам құқығын сыйлау халықаралық қауымдастықтың мақсаттарының бірі болған, ол көптеген ұлттық үкіметтер үшін құнды саналып, Біріккен Ұлттар Ұйымының негізін құрады.

Гендерлік теңдік үшін БҰҰ күресінің екі кезеңін бөліп көрсетуге болады. Біріншісі сәйкес заңдарды қабылдаумен байланысты. БҰҰ Жарғысының кіріспе бөлімінде «адамның негізгі құқықтарына, қадір-қасиетіне, жеке басының құндылықтарына және ерлер мен әйелдердің тең құқығына деген өздерінің сенімдерін бекіту ұйымның басты міндеттерінің бірі», деп жазылған, ал 1(3) бабында «БҰҰ мақсаттарының бірі адам құқығына және нәсіл, жыныс, тіл мен дінге деген ешбір айырмашылықсыз бәріне бірдей құрмет көрсетуді ынталандыру мен алға басудағы халықаралық ынтымақтастыққа қол жеткізу болып табылады» деп белгіленген [2].

Осы адам құқығына және ерлер мен әйелдер теңдігіне қатысты сілтемелері бар бірінші халықаралық құқықтық құжатқа сәйкес БҰҰ барлық мүшелері адам құқығы мен негізгі еркіндіктің толыққанды жүзеге асуына қол жеткізуге заңды түрде міндеттеледі. Адам құқығы туралы халықаралық заң жобасында жыныс белгілері бойынша айыруға жол берілмеу керектігі белгіленеді. Қосылатын жақтар немесе бекітетін мемлекеттер әйелдер мен ерлерді барлық қарастырылған құқықтарды пайдалануға тең мүмкіндікпен қамтамасыз етуге міндеттелетіндігі анық жазылған. Алайда, бұл әйелдердің өздеріне берілген кепілді құқықтарын еш кедергісіз пайдалану үшін жеткіліксіз болып шықты. Сол себептен 1945 жылғы БҰҰ Бас Ассамблеясының бірінші сессиясында-ақ адам құқығының жалпыға бірдей декларациясын жетілдіру бойынша Комиссия құрылды.

БҰҰ Жарғысы мен Жалпыға бірдей адам декларациясының негізінде жыныс теңдігіне қатысты неғұрлым нақты, міндеттейтін және анық ұстанымдар қалыптастырылды.

Алайда әйелдер құқықтарын бұзу адам құқықтарын бұзудың барлық жағдайларынан орын алды. БҰҰ қызмет етудің бастапқы кезеңдерінде әйелдер құқығы адам құқығымен айналысатын органдарда кең талқыланған, ал 1946 жылы адам құқығы жөніндегі Комиссияның қарамағындағы комиссия ретінде әйелдер жағдайы жөніндегі БҰҰ Комиссиясы құрылды. Көп кешікпей ол БҰҰ толық құқықты Комиссия дәрежесіне ие болды.

Соңғы елу жыл ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы әр түрлі ұсыныстар, конвенциялар және пактілер жасап, қабылдады. Бірақ, көп мөлшерде қабылданған құжаттарға қарамастан, тәжірибе жүзінде әйелдердің құқықтарын қорғау бойынша қызметтің тиімділігі көрінген жоқ. 1963 жылдың 5 желтоқсанында БҰҰ Бас Ассамблеясы 1921 қарарын қабылдады, онда БҰҰ БА Экономикалық және Әлеуметтік Кеңесті әйелдер жағдайы жөніндегі Комиссияға, бір құжат аясында әйелдер мен ерлердің тең құқықтығына қатысты халықаралық стандарттар қалыптастырылған декларация жобасын құруға ұсынуды сұраған. Әйелдер жағдайы жөніндегі Комиссия әйелдердің қатынасына кемсітуді жоюға қатысты, бірінғай, бәрін түгелдей қамтитын, міндетті түрде орындалуға тиіс халықаралық құқық тұрғысынан келісімді-құқықты құжат жасау бойынша жұмысын бастады, ол құжатта әйелдерге қатысты кемсітуді жоюдың тиімді технологиялары қарастырылды.

Осылайша, алғашқы үш онжылдықта БҰҰ әйелдер мәселелерін шешу бойынша жұмыстары біріншіден, әйелдердің заңды және азаматтық құқықтарын анықтауға және дүниежүзіндегі әйелдер жағдайы жөніндегі ақпарат жинауға бағытталғандығы туралы қорытынды жасауға болады.

БҰҰ бастамасы бойынша, әйелдер жағдайын жақсартуға арналған жоспарлар мен стратегиялар құру үшін төрт дүниежүзілік конференцияларын шақыру, гендерлік теңдікке деген күрестің екінші кезеңі болды. Қолданған шаралар, тек қана әйелдердің дамудағы қажеттіліктер тұрғысынан оларға деген көзқарастан, жалпы даму процесіне олардың қосқан елеулі үлестерін мойындауға, олардың құқықтары мен барлық деңгейдегі адамзат іс-қайраткерлігінің барлық түрлеріне қатысуға деген толыққанды мүмкіндікті кеңейтуге тырысуға дейінгі бірнеше сатылар мен өзгерістерен өтті.

Әйелдер жағдайы жөніндегі алғашқы дүниежүзілік конференция 1975 жылы Мехико қаласына шақырылды. Дүниежүзілік қауымдастыққа әлемнің көптеген елдерінде әйелдерге қатысты кемсіту әлі де шешілмеген мәселе екендігін еске салу мақсатымен, бұл жыл әйелдің Халықаралық жылы болып жарияланды. Конференцияның, оның талаптары мен БҰҰ бастамасы бойынша бес ай өткеннен кейін БҰҰ әйел Онжылдығымен жариялануы, дүниежүзілік диалог құру арқылы әйелдер жағдайларын

жақсартуға мүмкіндік туғызуға әлемдік тырысудың жана кезеңінің бастамасы болып табылды. Пікірталас, келіссөздер, мақсат қою, кедергілерді анықтау мен жеткен жетістіктердің талдауынан тұратын тәжірибе жинау процесі басталды.

Конвенцияда азаматтық құқықтар мен әйелдердің құқықтық дәрежесіне аса назар аударылады. Одан басқа, адам құқықтары бойынша басқа құжаттармен салыстырғанда, Конвенцияда халықтың ұдайы өсуі және жыныстар арасындағы қарым-қатынасқа мәдени факторлардың ықпалы сияқты аспектілер қозғалады. 1952 жылы әйелдер саяси құқықтары жөніндегі Конвенцияның қабылдауынан кейін саяси өмірге қатысуға арналған негізгі құқықтарға қызығушылық арта түсті.

Халықаралық құжатта квоталау легитимділігі мен «қолдаудың әрекеті», яғни «жағымды кемсіту» туралы алғашқы рет айтылып отырғандықтан, бұл ұсыныс әбден төңкерісті.

Барлық бұдан бұрынғы құқықты қорғау келісімдеріне қарағанда, әйелдер Конвенциясы әйелдерді кемсудің барлық формаларын жоюдың құқықтық ережелерін енгізді. Басқа сөзбен айтқанда, Конвенция ерлер мен әйелдерге бірдей қарауды анықтайтын ережелерден алшақтап, әйелдердің айрықша ерекшеліктері өзгеше құқықтық ережелерді талап ететіндігін мойындауға өтті. Осы құжатқа сәйкес, жыныс белгілеріне қарай шектеулері бар және әйелдер құқықтарына қысым жасайтын әрбір заң кемсітушілік ретінде белгіленіп, сәйкесінше қатысушы-мемлекеттермен бұзылып немесе түзетілуі керек.

Конвенцияның жүзеге асуын бақылауды кемсуді жою жөніндегі Комитет (ӘКЖК) жүргізіп отырды, ол «осы Конвенциямен қамтылатын салалардағы құзыреттілікке және жоғары өнегелі қасиеттерге ие» [3] тұлғалар ретінде үкіметтермен ұсынылатын және қатысушы-мемлекеттермен сайланатын, 23 сарапшылардан тұрды. Әрбір қатысушы-мемлекет әр төрт жыл сайын Комитетке әйелдер жағдайларын өзгерту бойынша қолданылып отырған шаралар туралы хабарлайтын, Конвенцияны орындау жөніндегі баяндама ұсынып отырады. Мемлекеттер есебінде Конвенцияның орындалуына қандай тосқауылдардың кедергі жасайтындығына және осы тосқауылдардан өту үшін қандай шаралар қолданылып отырғандығына баса назар аударылуы қажет. Олар БҰҰ әйелдер жағдайын жақсарту жөніндегі бөлімшеге тапсырылады.

Сонымен қатар Конвенция мен Комитет бірнеше қыр көрсетулерге тап болды. Біріншіден, конвенция жақтаушылары 165 мемлекеттен тұрған, адам құқықтары жөніндегі қатысу ауқымы бойынша екінші келісім, алайда мұнымен қатар, қатысушы-мемлекеттер тарапынан ең көп елеулі ескертпелер жасалған келісім болып табылады. Осы бірнеше ескертпелер әйелдерді Конвенцияның кепілінен ғана емес, басқа халықаралық инструменттер бойынша кемсітпеушілік пен теңдік кепілінен айырады. Келісім бойынша міндеттемелердің жалпы бағыттылығын сақтаса да басқа ескертпелер мемлекеттерге кемсітушілік тәжірибені және белгілі бір салалардағы заңнаманы сақтап қалуға мүмкіндік беру мақсатына ие болған. Бірнеше мемлекеттер олардың ұлттық заңдары, дәстүрлері, діні мен мәдениеті Конвенция ұстанымдарымен сәйкес келмейтіндігінің негізіндегі жеке баптар бойынша өз ескертпелерін білдірді, және осы негізде ескертулерін ақтап алуға тырысты.

Конвенцияның кейбір қатысушы-мемлекеттері бекітуді немесе Конвенцияға, оның мазмұнын түсіндіруге тырысатын декларациялармен қосылуды шығарып салды. Алайда декларация мен ескертпе арасындағы айырмашылықты белгілеу әрдайым оңай емес, атауы мен дәрежесіне қарамастан Конвенцияның қандайда бір жақтаушы-мемлекеттеріне қатысты, Конвенцияның құқықтық тиімділігін түрлендіруге тырысатын кез келген өтініш комитетпен ескертпе ретінде қарастырылады.

Екіншіден, адам құқығы жөніндегі басқа негізгі келісімдермен салыстырғанда Конвенцияның кемшілігі оның аясындағы мысалы, бірінші сайлау азаматтық және саяси құқықтардың Халықаралық пактісі Хаттамасымен немесе нәсілдік кемсудің барлық формаларын жою туралы Халықаралық конвенциямен және азаптауға қарсы Конвенциямен қарастырылған ұсыныс процедурасының болмауы. Конвенцияның, оның ережелерін бұзатын мемлекеттерге шара қолдану мандаты болған жоқ, және де мемлекетаралық арыздарды шешуге арналған процедуралар қарастырмаған.

Алайда 1999 жылы 10 желтоқсан айында, адам құқығы Күні, қол қою үшін, жыныстық кемсідуден азап шегіп жүрген әйелдерге халықаралық келісімді органдарға арыз беру мүмкіндігін беретін Конвенцияға Қосымша хаттама ашылды. Күшіне енгеннен кейін ол Конвенцияға жеке арыздарды қарастыру процедураларына ие, адам құқықтарын қорғау бойынша басқа халықаралық инструменттердің дәрежелеріне тең дәреже береді.

1980 жылы Копенгаген қаласына шақырылған, әйелдер жағдайы жөніндегі екінші дүниежүзілік конференцияда 1975 жылғы Әлемдік іс-қимыл жоспарын бағалау мен талдау үшін, БҰҰ 145 мүше-мемлекеттердің өкілдері осы аядағы елеулі прогреске жету туралы бірауыздан мәмлеге келді. Үкімет пен әлемдік қауымдастықтар бес жыл бұрын Мехико қаласында қойылған мақсаттарға жету жолында үлкен

жетістіктерге ие болды. Бірақ, бұған қарамастан, конференция барысында кепілді құқықтар мен әйелдердің осы құқықтарды пайдалана алу арасындағы сәйкессіздік фактісі танылды. Мұндай сәйкессіздіктердің пайда болуына ықпал ететін бірнеше факторлар бөлініп қарастырылды: қоғамдағы әйелдердің рөлін арттырудағы ерлердің жеткіліксіз қатысуы; саяси ерік-жігердің жетіспеушілігі; қоғамды дамытудағы әйелдер үлесінің құндылығын жеткіліксіз түрде бағалау; басқарушы қосындағы әйел санының жеткіліксіз болуы; жалпыға бірдей қаржы ресурстарының жеткіліксіздігі; әйелдермен оларға қол жетімді мүмкіндіктерінің жеткіліксіз ұғынуы [4].

Бұл мәселелерді шешу үшін іс-қимылдың Копенгагендік Бағдарламасында әйелдерді құқықтармен қамтамасыз ету бойынша неғұрлым елеулі шаралар қабылдауға шақырылады.

Гендерлік теңдік үшін қозғалыс 1985 жылы Найроби қаласында өткен «БҰҰ әйел Онжылдығы жетістіктеріне шолу жасау мен бағалауға арналған Әлемдік конференция: теңдік, даму және бейбітшілік» атты әйелдер жағдайы жөніндегі Үшінші дүниежүзілік конференцияда нағыз әлемдік қадірлеушілікке ие болды. Көптеген қатысушылар конференцияға «әлемдік феминизмнің дүниеге келу» актісі ретінде қарады. Мехико қаласындағы конференцияда саяси және экономикалық болмыстарға бөлінген әйелдер қозғалысы ендігіде теңдік, даму және бейбітшілік жалауы астында біріккен, халықаралық күшке айналды. Дәл сол уақытта делегаттар ұсынылған есептердің мәліметтеріне таң қалды. БҰҰ жиналған ақпараттары кемсітуді азайту бойынша күштер мен дәрежені жақсарту әйелдердің аз ғана бөлігіне тигендігін көрсетті, яғни БҰҰ қамқорлығындағы әйелдер Онжылдығының екінші жартысының мақсаттарына қол жеткізілген жоқ. Бұл фактіні ұғыну жаңа тұрғы жасауды талап етті. Бұл конференцияда БҰҰ «2000 жылға дейін әйелдердің мүдделері мен құқықтарын қорғау мен қамтамасыз ету стратегиясы» маңызды құжаты қабылданды. Әйелдердің шешім қабылдауға қатысу және адамзаттың іс-қайраткерліктерінің барлық салаларын басқаруға мүмкіндіктері олардың заңды құқығы ғана емес, сонымен қатар қоғамдық-саяси қажетті факторлар ретінде мойындалды, оларды қоғамның барлық институттарына енгізуді жүзеге асыру әлі де алда тұрған міндет еді.

Конференцияның негізгі мақсаты келесі он бес жылға стратегия құру болып табылды, оның орындалуы әйелдерге қатысты кемсітудің барлық формаларын жою жөніндегі Конвенцияда қалыптасқан түріндегі өткен онжылдық бойы іске аспай қалған міндеттерді жүзеге асыруға әкелуші еді. Әйелдер жағдайларын жақсарту аясындағы перспективті стратегияларға қатысты құжат, халықаралық оқиғаларға деген әйелдердің көзқарасын негіздеуге талпынды.

Осы конференциядан кейін кешенді тұрғының жаңа тұжырымдамасы әр түрлі халықаралық құжаттарда пайда болды. Ол әйелдер өмірінің жағдайы жөніндегі БҰҰ Комиссияларындағы пікір-таластардың жемісі болып табылады. Мұнда сөз даму бойынша жұмыста әйелдерге қатысты құндылықтардың есептелуі қажеттігі туралы болды. Бұл ереже: үкіметтердің әйелдер рөлін арттыру бойынша іс-қимылдың Перспективті стратегияларының идеяларын жүзеге асыру міндеттерін, БҰҰ жүйесіндегі ұйымдар бұл стратегияларды өз қызметтеріне қатысты қарастыру үшін, алдын ала қойылатын шарт ретінде талап ету қажеттілігінің нәтижесі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, Найробилік конференция шешімімен барлық елдердің үкіметтеріне әйелдер мәселелерін шешу бойынша өкілеттіктерін барлық мемлекеттік мекемелер мен бағдарламаларға табыстауға ұсыныс жасалды. Найроби қаласындағы конференция барысында әйелдер жағдайын жақсарту мәселесіне неғұрлым кеңірек тұрғы жетілдірілді. Ақырында әйелдер теңдігі оқшауланған мәселе емес, адамзат іс-қайраткерліктерінің барлық салаларына тікелей қатысты екендігі мойындалды. Сондықтан да Онжылдықтың міндеттерін орындау мен мақсаттарына жету үшін әйелдерді тек қана олардың өздеріне қатысты мәселелерге емес, сонымен қатар барлық мәселелерді шешуге белсенді қатыстыру қажет.

1975 жылғы Мехико қаласында өткен конференциядан бастап, екі онжылдық ішінде жасалған шаралар, әйелдер жағдайларын жақсартып, ресурстарға мүмкіндіктерін кеңейткеніне қарамастан, олар ерлер мен әйелдер арасындағы қарым-қатынасындағы теңсіздіктің құрылымдық негізін қамтыған жоқ. Әйелдердің барлық деңгейдегі шешім қабылдау процесінде ерлермен тең құқықты серіктес ретінде өз жеке басымдылықтары мен құндылықтарын ұсынуға мүмкіндіктері мен құқықтарының кеңейту жолын қарастыру уақыты келді.

Шешім қабылдау процесіне әйелдерді тарту қажеттілігін мойындау 90-шы жылдары БҰҰ дамудың қоршаған орта, адам құқығы, халық саны мен әлеуметтік даму сияқты әр түрлі аспектілері бойынша өткізілген бірнеше дүниежүзілік конференцияларда көрініс тапты. Барлық конференцияларда шешім қабылдаудағы әйелдердің толыққанды қатысуларының маңыздылығы атап көрсетілді, және де әйелдер мәселелері қабылданған құжаттар мен пікірталас жоспарына енгізілді. Осылайша, 1993 жылы Вена қаласында іс-қимыл Тұғырнаамы және Веналық Декларация қабылданды. Декларацияның 18 бабында

былай жазылған: «Ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейдегі саяси, азаматтық, экономикалық өмірге әйелдердің толыққанды әрі тең құқықты қатысуы, сонымен қатар кемсітудің кез келген формаларын жою халықаралық қауымдастықтың бірінші кезектегі мақсаттары болып табылады» [5].

Әйтседе, гендерлік теңдікке күресудегі жаңа тарау тек 1995 жылы Пекинде «Теңдік. Бейбітшілік. Даму» ұранымен өткен әйелдер мәселелері жөніндегі Төртінші дүниежүзілік конференцияда ғана ашылғандығын сенімділікпен айтуға болады. Пекинде орын алған ең басты өзгеріс, қоғамның барлық құрылымы мен оның ішіндегі әйелдер мен ерлер арасындағы барлық қарым-қатынастарды қайта бағалау қажеттілігін мойындап, бас назарды әйелдердің өзінен жыныс тұжырымдамасына ауыстыру болып табылады. Тек осындай қоғамды және оның институттарын қайта құру арқылы ғана әйелдер өмірдің барлық салаларындағы ерлермен тең серіктестер ретінде оларға құқықтары бойынша тиесілі орындарын басуға толық мүмкіндік ала алады. Бұл өзгерістер, әйелдер құқығы – адам құқығы және де гендерлік теңдік – бұл оның шешімінен барлықтары ұтатын жалпыға бірдей мәселе деген фактіні еркешелеп көрсетті.

Пекиндік конференцияның сабақтастығы, оның халықаралық қауымдастықты әйелдер мүмкіндіктері мен құқықтарын жаппай кеңейту бойынша жаңартылған ғаламдық міндеттерді қабылдауға шабыттандыруында болды. Конференцияның мақсаты соңғы 10 жыл ішінде дүниежүзіндегі әйелдердің жағдайында қандай өзгерістер болғанын талқылау, көрсеткіштер мен жетістіктерді анықтау, сонымен қатар БҰҰ және үкіметтер үшін олардың елдерінің әйелдеріне қатысты саясат құру кезінде үлгі-нұсқа болуға тиісті, іс-қимыл Тұғырнамасы мен Пекиндік Декларация қабылдануы болды. Декларацияда, «соңғы он жыл ішінде әйелдер жағдайы көп жағынан жақсарды, бірақ бұл даму біркелкі болған жоқ, және әйелдер мен ерлер арасындағы теңсіздік әлі де орын алуда, негізгі кедергілер сақталуда, бұл барлық адамдардың әл-ауқатына елеулі әсер ететіндігі» мойындалады [6].

Пекиндік декларацияда әйелдер басқаруға қатысуға ерлермен тең құқылы деп айтылған, және осы қатысу арқылы саяси басымдылықты қайта бағдарлауға, күн тәртібіне жаңа мәселе қоюға, және негізгі саяси мәселелер бойынша жаңа перспективалармен қамтамасыз етуге өз үлестерін қоса алады. Іс-қимыл Тұғырнамасы осы маңызды саладағы екі стратегиялық мақсатты анықтады: әйелдерге шешім қабылдау мен билік құрылымдарының қызметіне белсенді қатысу мен оған тең деңгейдегі жол ашуды қамтамасыз ету, сонымен қатар әйелдердің шешім қабылдауға және басшылық етуге қатысуға мүмкіндіктерін арттыру.

Пекиндік іс-қимыл тұғырнамасы үкіметті сондай-ақ «сайлау органдарындағы әйелдердің саяси өкілдігіне сайлау жүйелерінің тигізетін әр түрлі ықпалын талдап, бұл жүйелерге өзгерістер енгізу немесе олардың реформасын жүргізу мүмкіндігін қарастыруға», саяси партияларға әсіресе, «әйелдердің ерлермен тең негізде саяси партиялардың басшылығына қатысу мүмкіндіктерімен қамтамасыз етілуі бойынша шаралар қолдана отырып, гендерлік мәселелерді өз саяси бағдарламаларына қосу мәселесін қарастыруға» [7] ұсыныс жасалынды.

Әйелдердің саяси партияларға қатысулары өте маңызды, себебі ол саяси шешімдер қабылдау мен билікке жол ашады. Бұл парламент пен басқа сайлау органдарының жұмыстарына қатысуға, министрлер кабинетіндегі және басқа саяси құрылымдардағы қосынға ұсынуға мүмкіндік береді.

БҰҰ басқалардың арасынан, «әйелдер мен ерлердің шешім қабылдаудағы қатысулары жайлы санды әрі сапалы мәліметтерді әрі қарай жинау мен таратуды, сонымен қатар осы процеске деген олардың дифференциалды әрекет етуіне талдау жасау және 2000 жылға әйелдердің басқару қызметтерінің 50 пайызын иеленуін қарастыратын, Бас хатшымен қойылған мақсатқа қол жеткізу барысына бақылау жүргізуді» [8] орындау ұсынылды.

Пекиндік конференцияда шешім қабылдау процесіне әйелдердің қатысуы қарапайым әділеттілік пен демократияның талаптары ғана болып табылмайды, сонымен қатар әйелдер мүдделерін есепке алу үшін қажетті шарттар ретінде де қарастырылады. Әйелдердің белсенді қатысуынсыз және олардың барлық деңгейдегі шешім қабылдауға деген перспективаларын есепке алмай, теңдікке, дамуға және бейбітшілікке қол жеткізілуі мүмкін еместігі де тыс қалмаған. Әйелдердің саяси құқықтарын дамытудың ең басты мақсаты, қоғамның барлық құрылымы мен оның ішіндегі әйелдер мен ерлер арасындағы барлық қарым-қатынастарды қайта бағалау қажеттілігін мойындап, бас назарды әйелдердің өзінен жыныс тұжырымдамасына ауыстыру болып табылады. Бұл бірнеше сәйкес халықаралық құжаттарда тіркелген, атап айтқанда қарастырылған Пекиндік іс-қимыл Тұғырнамасында және 2000 жылы Нью-Йорк қаласында өткен Саммитте қабылданған онжылдық Декларацияда. Мемлекеттік басқармалардағы теңдік саяси қатысу саяси басымдылықты қайта бағдарлауға септігін тигізеді, жаңа мәселелер қойып, қазіргі саяси процестердің болашақтарын қамтамасыз етеді. Саяси-құқықтық құжаттарда әйелдерге саяси шешімдер

кабылдау мен билік құрылымдарының қызметіне белсенді қатысу мен тең мүмкіндігімен қамтамасыз етудің негізгі мақсаты қалыптастырылған.

Осылайша, Батыстың дамыған елдеріндегі әйелдердің саяси құқықтарын заңнама түрінде дамыту бұл елдердің квота жүйесінен, көшбасшы әйелдер дайындау бағдарламалары және т.б. тұратын, жағымды іс-қимыл саясатына өтуіне септігін тигізгендігі туралы дәлелдемемен айтуға болады. Мұндай қадамдар қабылданған өзгерістердің жағымдылығын дәлелдей отырып, саяси-әлеуметтік салада және отбасындағы ерлер мен әйелдердің міндеттері арасындағы қарама-қайшылықтарды жұмсартуға әкелді.

1. Человеческие права женщин – международно-правовая структура. Информационный документ Департамента ООН по улучшению положения женщин //Права женщин в России: законодательство и практика. – 1999.- №4-5. – С.9.

2. Устав ООН, 1945 год//Вестник Женского информационно-образовательного проекта. – 1996. – №5. – С.34.

3. Всеобщая декларация прав человека, ГА ООН 10 декабря 1948 //Вестник женского информ.-образов. проекта. – 1996. – №5. – С.32.

4. Всеобщая декларация прав человека, ГА ООН 10 декабря 1948 //Вестник женского информ.-образов. проекта. – 1996. – №5. – С.32.

5. Международный пакт о гражданских и политических правах. Извлечения //См. там же. – С. 33.

6. Международный пакт о гражданских и политических правах. Извлечения //См. там же. – С. 33.

7. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин //Вестник информационного центра независимого женского форума. – 1996. – №5. – С.34.

8. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин //Вестник информационного центра независимого женского форума. – 1996. – №5. – С.34.

ӘОЖ:316:373 (574)

ОҚУШЫ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЛСЕНДІЛІГІ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ АЛҒЫШАРТЫ

Несипкалиев Д.Е. -Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Саясаттану және әлеуметтік - философиялық пәндер кафедрасы

2 курс магистранты

Бұл мақала оқушы жастардың әлеуметтік белсенділігі азаматтық қоғамның алғышарты ретінде қарастырылады. Автордың міндеті — жалпы білім беретін мектептердегі оқушыларға азаматтық қоғамдағы әлеуметтік белсенділіктің қажеттілігін негіздеу.

Тірек сөздер: азамат, азаматтық қоғам, белсенділік, әлеуметтік белсенділік, ізденімпаздық белсенділік.

В данной статье рассматривается социальная активность ученической молодежи как предпосылка гражданского общества. Задача автора – обосновать необходимость социальной активности в гражданском обществе для учащихся в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: гражданин, гражданское общество, активность, социальная активность, поисковая активность.

In this article social activity of student's youth as the prerequisite of civil society is considered. Task of the author – to prove need of social activity for civil society for pupils in educational schools.

Key words: citizen, civil society, activity, social activity, search activity

Біздің болашақ бабар жолымыз қазақстандықтардың әлеуеті нашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған елдегіміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Жастар – қашанда кез-келген қоғамның бүгінгі мен болашағын анықтайтын басты фактор. Ол – қоғамды ілгері дамытушы локомотив, үздіксіз жаңартушы инновациялық әлеует. Елдің тәуелсіздігін тұғырландырып, ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін алғышарт. Қазіргі кезеңдегі ел дамуындағы не өзекті мәселе - мемлекеттің жастарға деген жаңа шақарым-қатынасын қалыптастыру болып табылады. Бұл жөнінде ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев былай деген болатын: «Біз бұл ретте жаңа құндылықтар жүйесін етесірек бейімделіп кеткен, болашаққа жаңа шақарасын бар жас ұрпаққа сүйене отырып, бұқаралық сананы тәрбиелеу мен жаңғыртуға тиіспіз» [1].

Жастар - мемлекеттің не басты стратегиялық, әлеуметтік, электоральды ресурстарының бірі. Кез келген қоғамның жаңаруы мен дамуы болашағы жастарға байланысты.

Жастар жаңа ойлардың желісін жақсартуға бағытталу мен үйлесетін болса айрықша әлеуметтік топ ретінде жігерлілік, белсенділікті танытады. Демократиялық сәйкестігін дамыту, сонымен қатар мемлекетті басқаруда жастардың белсенді қатысуы және барлық қоғам үшін маңызды шешімдер қабылдауды ұйғаруы керек.

Тәуелсіз елде саяси мәдениет жаңа әлеуметтік демократиялық идеологиялық ахуалда қызмет етуде.

Азаматтық қоғам қызметіне заман, уақыт, қоғамдық қатынастар өзгерісін тигізуде. Осы орайда, Елбасы 2008 жылғы Қазақстан халқына жолдауында:

«Азаматтық қоғам механизмінің ғайту қазіргі заманғы азаматтық қоғамның қалыптасуына, халықтық қоғамдық күрдістерге кеңінен тартуға жағдай жасайтын болады» [2] дегені және «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында

«Менсіздерге – жаңа буын қазақстандықтарға сенім арттамын.

Сіздер жаңа бағыттың қозғаушы күшіне айналуға тиіссіздер», «Сендер – болашаққа деген үкіліміміздің тірегісіңдер» [3]

деп жастарға жасаған арнауы мақалатақырыбы өзектілігін арттыраты еді.

К.Д. Ушинский пікірі бойынша: «Адамдарлық пайдалы, жоғары, әдептілік кешінайы қызығушылықты ояту – адамгершілік тұрғысынан әрқашанда өзекті, тәрбиені үйретудің мақсаты осыдан құрылуы керек деген [4].

Әлеуметтік белсенділік қоршаған әлеуметтің тіршілік әрекетіне және қайта құрылуына әрекет ету мен мотивацияланған мақсатында қатысу - тұлғаның қоғамдық қасиеті болып табылады. Осы түсініктен шыға келе, тұлғаның әлеуметтік белсенділік елесі көрсеткіштерден шығуы керек дегенді: *объективті*

(әлеуметтің тіршілік әрекетінде шын мәніндегі қатынастар және оның нәтижелері); *субъективті* (әлеуметтік-психологиялық мотивация, құндылық бағыт-

бағдарлар мен әлеуметтік қатынастар саласының әрекетіндегі шығармашылық).

Оқушы тұлғасының әлеуметтік белсенділігінің қалыптасқандығы әлеуметтік мінезді, білім беру мекемесінің (бәрінен бұрыны оқушылардың өзін-өзі басқару формасын) тәрбие жүйесінің бағытын және тиімділігін, әлеуметтендіретін және тәрбиелейтін ортаның белсенділігін бейнелейді [5].

Әлеуметтік белсенділік құбылысы бұрында, қазіргі заманғы қоғамдық қатынастар жағдайларында адамның тұлғалық қасиеті болып қала береді. Сөзсіз, оларды мен қоршаған әлеуметтің тіршілік әрекетіне саналылықпен қатынасуынан, оның өмірлік бағдарланған мақсатты іс-қимылынан көрінеді. Іс-

әрекеті жоспарына енген әлеуметтік белсендімінез-құлық, әлеуметтік бейімділік тұлғаның өзін-өзі әлеуметтендіру бағдарымен де өзгертатын байланысты.

Оқушылардың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру ісін арнайы кешенді бағытта ұшытатын мақсатпен қаратта ндыруды, ұйымдастырушылық басқаруды, оқушылардың өзін-өзі басқаруы ісіне қолайлы мүмкіндік те беруді талап етеді. Оқушылардың өзін-

өзі басқаруындағы түрлері мен әлеуметтік белсенділігін дамыту мәселелері Г.М. Андреева, Б.М. Бим, Т.Н. Мальковская, А.В. Мудрик, К.Р. Роджерс, М.Э. Рябова, Г.Г. Шпет, В.А. Ядов және т.б.

ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылған [6]. «Белсенділік» психология ғылымында – бұл «адам тірі ағзалардың өзіндік динамикасы,

қайта өңдеу көзіне мессемірдің қоршаған ортамен мағыналы байланысы,

өзіндік күштің байқағыштық қабілеті».

Психология ғылымы тұжырымы бойынша белсенділік әрекетпен қатар жүреді, жүзеге асатын және түрлі өзгерістердің динамикалық жағдай сол өзіндік қозғалыстың қасиеті мен нәтижесі ретінде өрінеді.

Көп жағдайда субъект үшін жүзеге асатын іс қимылдар шартты және субъектінің жеке мақсаты мен шартты болуы мүмкін. Немесе, ситуативтілік, яғни, іс-

қимылдарды жүзеге асыратын мақсаттардың шынайылық шегінен шығуы мүмкін.

Қабылдаған мақсатты қатысқан әрекеттің мағыналылығы қосылғанда жағдайда әлеуметтік белсенділік нәтиже лі болатүскен болар еді.

Э. Фром бойынша белсенділік көзінен де, өзгеден де келуі ықтимал, сол себепті іс-әрекет оның сыртқы және ішкі күштері мен жүзеге асады. *Ізденімпаздық белсенділік* – әлеуметтік іс-

әрекет жағдайларының өзгерістеріне бағытталған. *Адамның ізденімпаздық белсенділіктің психикалық білінуі* – жоспарлау, қиялдау үрдісінің маңызды құрамдас бөлігі [7].

Әлеуметтік белсенділікті тұлғаның әлеуметтік-психологиялық қасиеті ретінде адамның өзін-өзі «іске» жаратудың бастапқы негізі, тұлғалық дамудың маңызды алғышарты, жағдайы және факторы. Әлеуметтік құбылыс ретінде белсенділікті тұлғаның әлеуметтік әрекетін сипаттайды оның өзіндік жеке көзқарасын, әлеуметтік мінезін, қоғамдық позициясын бейнелейді, әлеуметтік әрекеттер субъектісі етеді, әрекетке субъект ретіндегі қатысын білдіреді.

Белсенділік адамның барлық әрекетінің формаларында кездеседі: өзгермелі, танымдық, құндылық коммуникативті-бағытталған және осы сияқты қоғамдық мағынасы бар өзгерулердегі адамның қабілеттері мен сипатталады.

Өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақтың азамат ретінде қалыптасуы – бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Жан Жак Руссо – өзінің уақытысында келесідей жағдайды атап өтті: «Біз де физиктерде, математиктерде, астрономдарда бар... бірақ азаматтар жоқ. Өйткені, азамат дегеніміз өзінен емесе жанұясына, өз еліне, өз жеріне жауап беретін жауапкершіліктің субъектісі болып табылады. Ал, жауапкершілік болса өз кезегінде, өзі әрекетінің нәтижесіне жауап бере алатындығы, мәселелі ситуацияларда шешім қабылдауға дайындығын көрсетеді. Азамат немесе азаматшаның бір қатар қасиеттері болады, соның ішінде негізгілері:

- азаматтық сезімнің бар болуы – жерге деген махаббат, оның адамдарына, тұрмысына және мәдениетіне, заңына және салт – дәстүріне,
- заң және салт – дәстүрі туралы білімі бар болуы,
- Отанының, елінің, жанұясының, руының және өзінің мәртебесін дамытуға, сақтауға, көбейтуге деген талпынысы бар болуы,
- білімі мен талпынысын бейнелейтін іс әрекеттер жасай алуы» [8].

Азамат болу дегеніміз, яғни өз өмірінің және тағдырының қожайыны болуы. Ол дегеніміз ерекше еңбек, ерекше білім, ерекше тәжірибенің болуы. Азаматтық тәрбие мен білім беру – үздіксіз үрдіс, оны уақытша шектеулермен шектеуге болмайды. Осы үрдісте мектептің рөлі жоғары тұрады. Оның ағартушылық әлеуеті мектепте мемлекеттік-қоғамдық басқару жүйелерінің дамуына байланысты артады. Азаматтық білім беру – білім беру жүйесінің маңызды буындарының бірі, бүгінде барлық әлемдік қоғамдастық саясаткерлерінің, философтарының, педагогтардың назар аударатын нысаны болып табылады. Азаматтық сана-сезімнің төмен деңгейде болуынан қазіргі заманғы ойшылдардың алдында тұрған мәселе: біздің еліміздің әлеуметтік енжарлығының түбірі қайда жатыр? Азаматтың тәрбиесі қайда және қашан жүзеге асуда? Жауабы анық: азаматтық қоғамның іргетасы мектепте қалануы керек. Егер де балалық шақтан бастап бала тек өзінің жеке қызығушылықтарын ғана ойлап, әлеуметтің қызығушылығын ойламаса мұндай жағдайда әлеуметтік қоғам қайдан болады? Сонымен, мектептің басты міндеті – азаматтарды тәрбиелеу, оларды өз мемлекетінің басқару жұмыстарына қатысуға дайындау болып есептеледі.

Неден бастау керек? Мектеп оқушысының азаматтық сана-сезімін қалай ояту керек? Ғалымдардың көпшілігі осы сұраққа жауап беруде мына ойды түзді: осы мәселені балалардың және жастардың өзін-өзі басқаруын дамыту арқылы шешуге болады. Сапалы азаматтық білімді алу үшін тек сөзбен ғана емес, іс жүзінде балалар ешқандай қысымсыз, өз бастамасын өз бетімен зерттеген жобаларын тәжірибеде жүзеге асыруда, мектепте өзін-өзі басқару органдарын сапалы қалай құруға талпынуда.

Дэвид Джерри мен Джулия Джерридің *әлеуметтік түсініктеме сөздігінде* былай түсіндіреді: **азамат деп** – нақты құқықтар мен міндеттерді игерген, саяси қоғамдастық немесе мемлекеттің мүшесі, яғни жай ғана қарапайым «субъект» болып табылмайды. Жаңа уақытқа дейін, тек аз ғана қысқартулары бар, азаматтық негізінде ішкі саяси кішкентай топтармен шектелетін немесе мүлдем болмайтын. Бірақта, азаматтықты игеру бірдей тәртіп болып қалыптасып қоймай, адамдардың саны күн арта көбейді, осы жағдай бәріне тең құқылы сайлау құқығына және азаматтардың толық құқыққа ие болуы қазіргі ұлттық мемлекетте пайда болды.

Әлеуметтік түсініктеме сөздігінде: **азаматтық қоғам** – жанұя мен мемлекет арасындағы аралық сала. Әлемдік мағынада – қоғамдық, әлеуметтік қатынастар және мемлекеттің немесе экономиканың қатаң іс әрекеттеріне қарсы салмақ ретінде қоғамдық қатысушы саласы [9].

В.Т. Кабуш бойынша: **оқушылардың өзін-өзі басқаруы** – қоғамдық мағыналы мақсаттарға жетудегі олардың өз бетімен шешім қабылдауға және іске асыруға дамуын қамтамасыз ететін оқушылар ұжымының тіршілік әрекетінің ұйымдық түрі. Оқушылардың өзін-өзі басқаруы – өздігінен ұжымының қызығушылықтарына байланысты шешім қабылдауда және оны іске асыруда өз бастамасын көрсету. Өзін-өзі басқару өзін-өзі талдауы, өзін-өзі бағалауы, өзін-өзі сынауы және өзін-өзі қоғамдық, әлеуметтік ортада орнықтыруы, өз іс әрекетіндегі мәнді адами байланыстар немесе ұжымға қатысты оқушылармен

мәнді, нәтижелі байланыс.

Оқушы жастардың әлеуметтік белсенділігі азаматтық қоғамның алғышарты болуын қорытындылай келе, оқушы жастар өзін-өзі таныту мен өзін-өзі билеуде еркін кеңістікте, жаңашыл білім беру жүйесінде өзін-өзі басқарушы оқушылар феномені ретінде бейнеленеді және өздерінің әлеуметтік, білімдік, мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатындағы дербестік, еркіндікке негізделген іс-әрекеттерден көрініс табады демекпіз. Әлеуметтік өмірде өзін-өзі ұйымдастыру оқушыларды өзін – өзі басқарудың негізін құрайды. Оның нәтижесі қоғамдағы азаматтық қарым – қатынас жүйесіне кіру мүмкіндігін арттырады, қоғамда, ұжымда, еңбек салаларында өзіндік ұйымдасқан іс – әрекеттің әлеуметтік дағдыларын құрайды. Өзіндік басқару мәдениеті – өзіне міндетті тапсырманы алуға қабілетін бекіту, ұжымдағы әлеуметтік мәнді тәртіпке бағыну, сөйте отырып, әрі өз құқығын да қорғап қалу. Жеке қызығушылығын топта және қоғамда белгілеу - өзін қоғамдағы ұжымның бөлігі ретінде сезіну.

Қазіргі заманғы талаптардың даму кезеңінде педагогтар мен оқушылардың өзара әрекеттесуіндегі күрделі және қарамақайшы, өзара қарым қатынаста өзара тұрпайылық, шыдамсыздық, түсінбестік жиі бақыланады, ал мамандандырылған және жалпы білім беретін мектептің бастапқы ұжымында, оқушылардың іс әрекетінің үйлесімі жоғары емес, өзін-өзі басқарудың деңгейі төмен, оқушылар ұжымының алдында тұрған міндеттерді басқа топтармен шешуде талпыныс аздығы жиі байқалатын құбылыс. Мектептерге, оның ересек ұжымына оқушылардың өзін-өзі басқару ісі мен тәжірибесіне заманауи көзқарас пен қатынас қажет болып тұр.

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030:Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. –Алматы:Білім, 1997, 216
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы // Егеменді Қазақстан 2008 жыл, 28 ақпан, 5б
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012 жыл, 3б
4. Ясникова Л.Д. Демократизация современной школы и ученическое самоуправление // Демократизация средней школы: проблемы, поиски, опыт. — М., 1990. – С. 5-13
5. Иванов В.Д. Самодеятельность, самостоятельность, самоуправление. Книга для старшеклассников. – М.: Просвещение, 1991. – С. 23
6. Герасимова Е.В. Программа гражданского воспитания школьников через самоуправление./ Научно-методический журнал «Классный руководитель» для заместителей директоров по воспитательной работе, классных руководителей и кураторов, учителей начальной школы, 2006.-№ 8. – С. 38
7. Словарь практического психолога, 2001, - С. 14
8. Гурин В.Е. Ученическое самоуправление в школе: сегодня и завтра: Книга для учителя. — Радянська школа, 1989. - С. 334
9. Дэвид Джерри, Джулия Джерри. Большой толковый социологический словарь., т.1., ВЕЧЕ.АСТ.- М., 1999. – С. 143

УДК 316.7 (574)

ЖАҢАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯ

Саурбаева Р.С. - *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс магистранты*

Бұл мақалада инновацияның жаһандану үдерісіндегі көрінісі қарастырылған. Жалпы, жаһандану процесі бір елдерге айтарлықтай пайда әкелгенімен, өзге біреулерге түрлі ауыртпалық пен қиындықтар тудыруда. Жаһандандырудың субъектісі беймәлім, жасырын сияқты көрінгенімен, оның артында белгілі бір күштер барын көзі қарақты адамдар жақсы түсініп отыр. Шын мәнінде, барлық мемлекеттердегі жай халық оқиғаның барысына әсер ету мүмкіндігінен айырылуда. Құдды адамдар белгісіз бір ықпалды топтың манипуляциялауы мен басқару объектісі ғана тәрізді. Жаһандану ғаламдық көлемде тұлға мен әлеуметтік институттардың десубъектіленуіне әкеп соғуда. Түпкі мақсат халық үшін жұмбақ дүние. Қазақстан әлемдегі көптеген елдер сияқты білім беру жүйесін реформалауды қолға алды. Бұл салада жұмыс істейтін адамдар небір өзгерістерді өз бастарынан кешіруде. Әсіресе, жоғары мектеп түрлі сынақтар жүргізетін эксперимент алаңына айналды. Өзгеріс қарқынының жоғарылығы сондай, алынған

тәжірибе нәтижесін ғылыми рефлексиялауға мүмкіндік жоқ. Бірін бірі жоққа шығаратын концепциялар мен теориялар, еш қисынға келмейтін, қайшылыққа толы шешімдер төмендегі орындаушылардың күнкілін, ішкі наразылықтарын тудыруда.

Түйін сөздер: Инновация, жаһандану процесі, этнопсихология, индустриялық саясат.

В статье анализируется роль инновации в глобализации. Хотя процесс глобализации принес нашей стране с одной стороны пользу, но с другой и трудности. Процесс глобализации играет ключевую роль в эволюции процессов инновационного развития. Человек, взаимодействуя с окружающими людьми, так или иначе влияет на их поведение, причем сознательная манипуляция начинается с того момента, когда манипулятор ставит для себя цель манипулировать. Конечная цель для народа остается загадкой. Казахстан, как и другие страны взялся за реформирование системы образования. Люди, работающие в этой сфере прошли долгий путь. Особенно, в высшей школе, где проводились и проводится различные эксперименты. Отрицающие друг друга теории и концепции, приводят к безрезультатному исходу.

Ключевые слова: инновация, процесс глобализации, этнопсихология, индустриальная политика.

The article analyzes the role of Kazakhstan in the innovation process of globalization. Although from one hand globalization has brought our country to the benefit, but on the other, to difficulties. The process of globalization has played a key role in the evolution of the processes of innovation development. Man, interacting with others, somehow affects to their behavior, and conscious manipulation begins with the moment when the manipulator has set itself the goal to manipulate. The ultimate goal of the people remains a mystery. Kazakhstan, like other countries took up the reform of the education system. People working in this field have come a long way. Especially in high school, where the wire and various experiments. Negate each other's theories and concepts that lead to an inconclusive outcome.

Key words: innovation, globalization process, industrial political.

«Инновация» термині латын тілінен алынған, ол - «жаңару, өзгеру» дегенді білдіреді. Бұл түсінік XIX ғасырдағы зерттеулерде пайда болып, белгілі бір мәдениеттің кейбір элементтердің бірінен екіншісіне енгізу дегенді білдірді. XX ғасырдың 30-жылдарында Еуропада ғылымның жаңа саласы, жаңашылдық ғылымы пайда болып, ал 50 жылдары педагогикалық инноватика қалыптасты. КСРО-да бұл термин XX ғасырдың 70 жылдарынан бастап қолданыла бастады [1].

Инновация— мәдениеттану мен әлеуметтануда кейіннен пайда болған мәдени құбылыстар мен өзгерістер ретінде қарастырылуда. Инновация – жаңа практикалық әдісті тарату және қолдануды құрудың комплекстік үрдісі немесе ғылыми-техникалық шешімнің, адамдардың, ұсыныстапдың, жаңа идеялардың тәжірибеге енуі, іске асырылуы және де соңында қолданылуы. Инновация туралы осындай көптеген түсініктемелер беруге болады. Инновация ұғымын бірнеше мағынамен түсіндіруге болады, бірақ та ең бастысы “инновация” мен “жаңалық” терминдерін айыра біліп, ол ұғымдардың мағынасын білу керек. Жаңалық қандай да қызмет саласында оның тиімділігін жоғарылату бойынша фундаменталды, қолданбалы, тәжірибелік жұмыстардың рәсімделген нәтижесі болып табылады. Жаңалық мынадай түрлерде рәсімделеді: жаңалық ашу; патенттер; тауар белгісі; рационализаторлық ұсыныстар; жаңа немесе өндіріс процесі құжаттары; ұйымдастыру, өндіріс немесе басқа құрылымдар; ноу-хау; ұғымдар; ғылыми тұрғыдағы принциптер; құжаттар (стандарттар, ұсыныстар, әдістемелер, нұсқаулар және т.б.); маркетингтік зерттеулердің нәтижелері және т.б. жаңалықты жасаудағы инвестиция – жұмыстың жартысы. Ең бастысы — жаңалықты енгізу, жаңалықты инновация формасына айналдыру. Жаңалықты жасау үшін маркетингтік зерттеулер жүргізу қажет. Ал, инновация – жаңалықты енгізуде басқару объектісін өзгерту мақсатында және экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, ғылыми-техникалық немесе басқа тиімділік түрлерінің соңғы нәтижесі. Яғни, жаңалықты ендіріп, іске асырылғанда инновация пайда болады. Қысқаша айтқанда, инновация – жаңалықты енгізудің нәтижесі. Отандық және шетелдік экономикалық әдебиеттерде “жаңалық” және “инновация” дегенге әр түрлі категорияларда түсіндірулер кездеседі. Кей жағдайларда бұл түсініктер синонимдер секілді қолданылады, бірақ айқын айырмашылықтар бар. «Жаңалық»-деген айқын жаңалыққа мінездеме береді, тап мұнда түсінік «ойлап табу» деген ұғымға таяу. “Жаңалық енгізу”- бұл жаңа техника мен технологияны меңгеру, басқару мен ұйымдастырудың жақсарған әдістері [2].

Инновация – бұл іздеуге, жасауға және жаңа бұйым түрлерін, технологияларын, таратуға бағытталған қызмет. Оның басқа да анықтамасы бар. Иновация – бұл жаңалық енгізудің жалпы процесі, адамдардың қажеттілігін қанағаттандыру үшін қолданылатын және таратылатын жаңалық, қоғамның даму әсеріне байланысты ауысып отырады. ЗТКЖ стратегиялық маркетинг процесі бойынша өндірістің ұйымдастыру – технологиялық дайындығының, жаңалықты рәсімдеу және өндіру, оларды басқа салаларға таратуды,

инновациялық қызметті айтады [1].

Әлемдегі жаһандану үрдісі еліміздегі күллі салаларға айтарлықтай әсер етуде. Оның ықпалы, әсіресе, білім беру саласында ерекше байқалады. Қазақстанның ғылым мен білім жүйесі батыстық қалыпқа (стандартқа) көшкелі мәселе, тіпті, асқына түскендей. Реформаны жүзеге асыруды қолға алған адамдардың технократтық ойлауы салдарынан ұлттың мәдени қайта жаңғыру, қайта түлеу қызметі бұзылуда, оның түп-тамырына балта шабылуда десе де болады. Өйткені, реформаторлардың ойлау жүйесі мен дүниетанымы, келтіретін уәждері мен негіздеулеріне көңіл аударатын болсақ, келесі жайды байқаймыз: біздің жоғары қызметтегі шенеуніктеріміздің санасында инновацияны кертартпа ретіндегі дәстүршілдікке қарама-қарсы мағынада түсіну кең орын алған. Расында, «инновация» деген сөз, өзі латын тілінен тікелей аударғанда «жаңару, өзгеру, жаңашылдық» деген мағынаны білдіреді. Бұл термин біздің елімізде соңғы он жылдықта ғылыми жұртшылық арасында кең қолданысқа ие болды [3].

Бүгінде инновациялық құбылыстарға қатысты қалыптасқан тұрақты тез аурустың (арнайы терминология) болмауы үлкен қиындықтар тудырады. Инновацияның синонимі ретінде жаңалық енгізу, жаңғырту (модернизация), жаңалық, жаңашылдық, жаңарту, жаңару, жаңарыс, тың өзгеріс, шығармашылық (креативтілік), өнертапқыштық сияқты сөздерді қатар қолдану орын алды. Сөздер арасындағы тектік-түрлік қатынасты, қайсысы кең мағына беретін гипероним, ал, қайсысы жалқы мәндегі гипоним екендігін ажырата алмай әбден шатаса бастадық. Инновация тақырыбы саясаткерлер мен журналистердің сүйікті тақырыбы мен ажырамас лексикасына айналды. Ресейлік «Известия» газетінің бір шолушысы айтқандай: «Про инновации говорят чаще, чем о футболе, но каждый под инновациями понимает что-то свое». Әсіресе, білім беру саласында инновация сөзі қолданылып жазылған еңбектер шаштөктен. Қысқасы, инновация қазіргі қоғамның нағыз нышандық белгісі мен бар бәледен құтқаратын панацеясына айналды. Атақты американдық психолог Б. Скиннердің пікірінше, жаңа сөздердің пайда болуы қоғамдағы құндылықтардың өзгеруі нышаны, өйткені, әрбір сөз дүниені әлеуметтік ұғынудың шартты таңбасы (маркері) болып табылады. Өзгеріс пісіп жетілгенде, ол өзін айшықтайтын жаңа сөздерді қажет еді. Мұның өзі инновация ұғымын айқын анықтау қажеттілігін тудырады. Инновацияның қай мағынасына артықшылық береміз? Қай түсінікті жөн көреміз? Инновацияның өзіне және онымен іргелес терминдерге қатысты ана-ғұрлым жемісті түсіндірмені таңдау арнайы теориялық талдауды талап етеді. Сондықтан, қатардағы оқырман ұната бермейтін кейбір теориялық мәселелерді қозғауға тура келеді. Ресейлік ғалымдардың пікірінше, «инновация» терминін алғаш рет ғылыми айналымға XIX ғасырда антропологтар мен этнографтар енгізіпті. Өзінің бастапқы нұсқасында бұл сөз, бір мәдениеттің кейбір элементтерінің өзге мәдениетке енгізілуін білдірген екен. Себебі, ол уақыттарда мәдени антропология мен этнографияда эволюционизм теориясы үстемдік етіпті және мәдени жаңақұрылымдарды, мәдени өзгерісті бір жақты, тек ішкі эволюциялық даму арқылы түсіндірген. Пісіп жетілу барысында төлтума өнім дүниеге келеді. Бұған қарама-қарсы бағыт ретінде қалыптасқан диффузионизм теориясы мәдени өзгерістерді сыртқы әсерлер мен диффузия каналдары арқылы берілетін кірме нәтиже, яғни, мәдени ауысу мен сырттан енген мәдени инновация деп есептеді. Әлеуметтік дамудың механизмі ретінде мәдениеттің таралуы (диффузия) мен сырт жақтан сіңген жаңалықтарды пайдалану қарастырылды [4].

XX ғасырдың басында «инновация» термині экономикалық ғылымдарда қолданыла бастады. 1909 жылы неміс ғалымы В. Зомбарт өзінің «Капиталистік кәсіпкерлік» деген үлкен мақаласында, кәсіпкерді инноватор ретінде түсіндіретін концепцияны негіздеп берді. Әсіресе, инновация ұғымының кең тарауы, жұртшылыққа аса танымал болуы австриялық экономист Йозеф Шумпетердің есімімен байланысты. Оның «Экономикалық даму теориясы» (1912) атты еңбегінде экономикалық инновация түсінігі негізделді. Инновациялық үдерістердің толық сипаттамалары берілді. Ол инновацияны жаңа материалдар мен бөліктерді қолдану, жаңа үдерістер мен ұйымдастырушылық түрлерін енгізу және жаңа нарықты ашуға негізделген барлық жаңа комбинациялардың коммерциализациялануы ретінде анықтады.

Инновация процесінен білім беру жүйесі де тыс қалған жоқ. XX ғасырдың екінші жартысында әлемде ірі білім реформалары жүзеге аса бастады. Педагогикалық инноватика сияқты арнайы ғылыми салалар пайда болды. Бұрынғы Кеңес Одағында, XX ға-сырдың 80 жылдарынан бастап білім саласында инновация түсінігі кең қолданыла бастады. Педагогика мен білім жүйесіндегі әр түрлі инновацияларды зерттеу, алдыңғы қатардағы тәжірибелерді қорыту жұмыстары қолға алынды. Синоним ретінде қатар қолданылған «білім берудегі инновация» мен «педагогикалық инновация» терминдері ғылыми негізделіп, педагогиканың категориялық аппаратына енді.

Сонымен, біз инновацияны қай мағынада түсінуге тиіспіз? Егер, оны басқарылатын жаңарту, мақсатты өзгеріс әрі ескінің қарсылығын жеңуден тұрады деп санасақ, онда жүйедегі кері байланысты ескерудің еш

қажеттігі жоқ. Тура әскери саладағы сияқты, төмендегілер командирлердің әмірін мүлтіксіз орындауы, еш ойланбастан сөзсіз бағынуы тиіс. Мұндай жағдайда жоғарыдағы басшылардың жай ғана бұйрық берсе жеткілікті деп ойлауы әбден заңдылық. Алайда, азаматтық өмірде қол астындағыларға жаңалық енгізу мен өзгерістердің қажеттілігі туралы жай ескерту қағазын жіберу, телефонмен хабардар ету, не жаңа бір ұйымдық құрылымдар құрылса (құрылымдық инновация), бірден жоспарланған жаңарулар іске асады деп күту нағыз аңғырттық болар еді. Оған, көп ұзамай, басшылардың көздері де жетеді. Ақпараттың тарау заңдылығы бастықтың айтқаны бұлжытпай орындалады деп дәмеленудің қате екендігін көрсетеді. Жақсы идеяның өзі практика барысында адам танымастай бұрмаланып кетуі мүмкін. Демек, әрбір басшы ұсынылған жаңа өзгерістерді қарамағындағылардың қалай қабылдайтынын біліп отыруы тиіс. Инновациялық процеске ұйым мен мекеменің барлық бөлімдегі әр адамын тарту ғана табысқа жетелейді. Жеке адамның ұйымдық қайта құруларға өз үлесін қосқан жағдайда ғана, оның жақтасы әрі қорғаушысы болатынын, жауапкершілікті бірге бөлісетінін практика көрсетуде. Психологиялық тұрғыда адам өзін, тек, объект қана емес, оның көзқарасын, пікірін ескеретін субъект ретінде қабылдауын талап етеді. Егер, инновация «жоғарыдан» емес, ұжымның «ішінен», төменнен ұсынылса, онда жаңалық енгізуге қатысты ұстаным, бағдар анағұрлым оң болар еді. Ғалымдардың инновацияны (инноватиканы) теориялық зерттеу барысында келген басты қортындыларының бірі мынадай: жаңа бір нәрсені енгізу ешқашан оқшауланған ортада жүзеге аспайды, керісінше, ол инновациялық үрдіске қатысатын барлық мүшелердің өзара әрекеттестігіне тығыз байланысты. Ал, адам инновациялық процестің әрі объектісі әрі субъектісі ретінде тек қоғамда ғана емес, белгілі бір мәдениетте де тіршілік ететінін ескеретін болсақ, онда ұлттық менталитеттен, әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерден аттап кету еш мүмкін емес. Сырттан әкелгенді ойланбастан тікелей механикалық көшірудің теріс зардаптары туралы көптеген мысалдар келтіруге болар еді. Инновацияға негативті реакцияның болуы мәдени және психологиялық кедергілерді ескермеуден туындайды. Жаңа өзгерістердің ұлттық құндылық деңгейінде жүретінін ұмытпайық. Мәселен, кредиттік оқыту жүйесі Батыс елдеріне тән «индивидуализм», «таңдау еркі», «жеке жауапкершілік», «автономдық (дербестік)», «рационалды», «заң үстемділігі», «адам құқығы» және т.б. басты құндылықтарға негізделген. Олай болса, оқыған жастарымыз өз бойына кәсіби біліммен бірге, батыстық құндылықтарды қатар сіңіріп жатқанын ескеруіміз керек. Психологтардың зерттеуінше, студенттік шақ адам дүниетанымы қалыптасуы үшін ең сезімтал («сензитивтік») кезең. Көзқарас негізінен осы кезде қалыптасады. Білім беру саласында қызмет ететін мамандар жаһандану үдерісінің жағымды жағымен қатар теріс салдары барын әсте ұмытпауы керек. Мәселен, еліміздің жастары санасында дәстүрлі құндылықтардың девальвацияға ұшырауы орын алуда. Трансұлттық компаниялар үшін ұлттық тегінен алшақтаған, отаншылдық сезімі төмендеген тұлға типтерінің көбеюі жақсы, бұл олардың мүдделеріне сәйкес келеді.

Автохтон қазақтар үшін ғылым мен білім саласындағы өзгерістер вестернизация («батыстану») ретінде қабылдануда. Бұл жерде мынандай заңды бір сұрақ туындайды: кез келген инновацияны игілік деп есептеуіміз керек пе? Біздіңше, қалай болғанда да дәстүр мен инновацияны бір-біріне қарсы қоюға болмайды.

Еліміздің жаңа тарихына көз жүгіртсек, 1996 жылы Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңес «Қазақстан Республикасындағы этномәдени білім» концепциясын бекіткен еді (авторы Ж.Наурызбай). Оны Елбасы Н.Ә.Назарбаев өз Өкімімен мақұлдады. Алайда, практика көрсеткендей, бұл тұжырымдама жас ұрпақтың бөгде ағымдарға ілесіп кетуін тоқтата алмады. Оның жас ұрпақ санасына бөлендей әсері болмады. Неге? Өйткені, педагогтардың, мамандардың, шенеуніктердің этно-мәдени құзыреттілігі жетіспеді. Іс пен ұранның алшақтығы орын алды. Бұған кеңестік шекпеннен шыққан ұлты қазақ профессураларының екі түрлі, қосарланған стандарттағы әрекетін қосыңыз. Этнопсихология ғылымында «этнофор» (etnofor) деген термин бар. Ол гректің «ethnos - тайпа, халықитальянның fora - сыртқы, тыс, алды» деген біріккен сөзінен шыққан. Оның мағынасы белгілі бір этностық мәдениет пен ұлттық психиканың дара иеленушісі дегенді білдіреді [7].

Осыдан бірнеше жыл бұрын, 2003 жылдың 17 мамырында Қазақстан Республикасының Индустриялық - инновациялық дамуының 2003-2015 жылға арналған стратегиясы қабылданған еді. Бұл стратегияны ойдағыдай іске асыру үшін еліміздің зияткерлік ресурстарын тиімді пайдаланудың маңызы зор екені белгілі болды. Еліміздегі индустриялық-инновациялық даму проблемасына байланысты түрлі ғылыми конференциялар ұйымдастырылды. Ғалымдардың пікірлерінен ой түйгеніміз, кез келген стратегияның, бағдарламаның, инновациялық үрдістердің іске асуы бірнеше факторлардың ықпалы аясында өтеді екен. Алайда, біз көбіне саяси немесе экономикалық факторларға баса назар аударып, мәдени, психологиялық факторлар елеусіз қалады. Не болмаса психологиялық фактордың мәні онша

жоғары емес деп саналынады. Ал, шын мәнісінде бағдарламаны жүзеге асыру адамның санасымен ақыл-ой қабілетіне тікелей тәуелді болып келеді. Өте тамаша жазылған заңдар ұлттық психология ерекшеліктері мен менталитеті алдында дәрменсіз. Кейде күшті қарсылық салдарынан жоспарлаушылар күткеннен бөлек нәтиже шығуы не болмаса өні өзгеріліп басқа сипат алуы мүмкін. Әлемде индустриялық саясат жүргізу тәжірибесі бар. Малайзия мен Оңтүстік Кореяның нәтижесі бірдей деп айта алмайсыз. Неге бір реформа, бір көздеген мақсат әр халықта әртүрлі сипатталады? Қазіргі таңдағы ғылыми білімдер көрсеткендей, қатаң прагматизм мен технократизмге негізделген, инновацияның технократиялық рецептерін тура қолдану, мәселен, білім саласына тікелей көшіру қоғам мен тұлға дамуының міндеттерін шеше алмайды. Сонымен, инновациялық зерттеулердің классикалық концепциялары мен бағыттары инновациялық құбылыстарға әлеуметтік-гуманитарлық тұрғыдан келудің маңыздылығын көрсетеді.

Біздің ойымызша, этномәдени құзыреттілік кәсіби құзыреттіліктің негізгі бір бөлігі ретінде саналуы тиіс. Халықаралық ғылыми және мәдениаралық байланыстардың қарқыны артқан сайын әр алуан мәдени ортада жұмыс істеуге қабілетті мамандарды даярлаудың маңызы арта түседі. Университет түлектерінің этномәдени құзыреттілігін қалыптастыру үдерісін жетілдіру мақсатында оқу жоспарлары мен оқыту бағдарламаларында кросс-мәдени психология, индигендік психология, қазақ ұлтының психологиясы сияқты пәндер арнайы кіргізілгені жөн болар еді. Бізде үндітану, түріктану, ирантану сияқты мамандықтар бар да, қазақтану деген мамандықтар жоқ. «Қазақтану» Ғылыми-зерттеу институтын ашу туралы мәселе көтеріп жүрген ғалымдардың пікірін технократтық шенеуніктер құлағына ілер емес. Ұлт атаулының бәріне жандары қас «прогрессивті» басшылар шетелдік үлгілерді көшіруді ғана біледі. Оның салдары ел тағдырына әсер етпей қоймайды.

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 б. ISBN 9965-808-89.
2. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет.
3. В.Я.Горфинкель, Г.Б.Поляк, В.А.Швандар. «Предпринимательство», «Юнити», Москва, 2000.
4. И.Т.Балабанов. «Инновационный менеджмент», «Питер», Санкт-Петербург, 2001.
5. Фатхутдинов. «Производственный менеджмент», «Данков и К», 2002
6. Ахметов Қ.Ф. «Менеджмент негіздері», Алматы, 2003
7. Мейірбеков А.К., Әлімбаев Қ.Ә. «Кәсіпорын экономикасы», Алматы, 2003.
8. Зайцев Н.А.; «Экономика, организация и управление производством», Москва, 2000.

УДК:343.57/29

НАЦИОНАЛИЗМ И ИДЕОЛОГИЯ

Болотбеков С. – соискатель Института философии и политико-правовых исследований Национальной академии наук Кыргызской Республики

Мақалада мемлекеттік идеология мен этникалық национализмнің өзара байланысы қарастырылады.

Түйін сөздер: ұлтшылдық, рауаят, мемлекет, мәдениет, адамзат тарихы.

В статье речь идет взаимосвязи идеологии и этнического национализма.

Ключевые слова: национализм, идеология, государство, культура, история человечества.

The article examines the interrelation between ideology and ethnic nationalism, which was the foundation of state ideology during the long historical period.

Key words: nationalism, ideology, government, culture, the history of mankind.

В настоящее время в политической науке и философии принято различать этнический и гражданский национализм. В данной статье речь пойдет об этническом национализме.

Как показывает богатая и разнообразная практика истории, национализм часто был прочной и надежной основой для национальной идеологии. Он и в настоящее время в моноэтнических государствах остается этой основой. Но поскольку таких государств чрезвычайно мало. В то же время в государствах, в которых титульные, государство образующие нации составляют большинство, национальные идеи плохо воспринимаются или чаще вообще отторгаются теми, кто составляет национальное меньшинство в государстве. В связи с тем возникает правомерный вопрос: возможно ли в таких условиях создавать

государственную идеологию, опирающейся на национальную идею? Поясним в данной связи, что в силу конкретных исторических обстоятельств, а именно политической практики фашистских и шовинистически настроенных государств, которые поставили национализм во главе угла государственной политики, национализм стал восприниматься в массовом сознании как явление абсолютно негативного порядка. С другой стороны, остается непонятным, как образовывать и выстраивать государственную идеологию, пренебрегая при этом национальными идеями, имея в виду, что именно за ними стоят реальные национальные культуры. Пренебрегая национальными идеями, неизбежно отрицается национальная культура.

Для того чтобы исправить положение, пытаются использовать те национальные идеи, которые по формальным признакам не задевающим напрямую национальных чувств граждан, не относящихся к числу государство образующей нации. Но даже в таком виде они вызывают ту или иную степень неприятия у национальных меньшинств и диаспор. Все это заставляет задуматься о том, что же следует считать «национализмом» и может ли он быть продуктивным в настоящее время.

Возникает вопрос: пренебрегая в той или иной мере тем или иным образом национальными идеями и национальной культурой основного этноса в угоду гражданскому миру и благополучию, не игнорируются ли при этом интересы, права и свободы этого этноса? Разве должны интересы, права и свободы большинства граждан приноситься в жертву тем, кто составляет меньшинство? Речь не идет о попирании прав меньшинства.

Национализм, призванный защищать собственную культуру и язык, даже в самых умеренных формах, отторгается представителями других наций и этносов, которые сознательно, но чаще бессознательно, инстинктивно апеллируют к собственным национальным чувствам, идеям, вкусам, ценностям и предпочтениям, и таким образом, как принято сейчас говорить, происходит борьба «больших» и «малых» национализмов. Может ли в таких условиях национализм стать основой государственной идеологией?

Вышесказанное заставляет задуматься о том, «национализм», это что?

В современной гуманитарной науке, как и в широких политических кругах, не существует единого мнения и четкого понимания природы и сущности национализма. Наличие же путаницы в его определениях и понимании природы часто приводит к ситуации, когда национализм, незаслуженно принижается.

Характерно, что уже на подступах к проблеме национализма возникают множество проблем и вопросов. К примеру, каким образом отличить национализм от простых предпочтений, обусловленных естественной и неизбежной принадлежностью личности к определенной нации, народу? Являются ли данные предпочтения проявлениями национализма? Ответить на данные вопросы невозможно в том случае, если национализм будет отождествлен с шовинизмом и ксенофобией, представляющими собой лишь его крайние формы. Термин «национализм» принадлежит к числу понятий, по поводу значения которых ранее и в настоящее время идут острые дискуссии.

Цель науки состоит в обретении достоверных знаний, то цель идеологии – в побуждении к определенному роду действиям, в формировании желательного политического поведения. И в последнем случае проблема национализма это уже вопрос конкретной политической практики и, сообразно данному обстоятельству, вопрос идеологии как обязательной, неотъемлемой части данной практики. В данной связи следует иметь в виду, что национализм является одной из самых влиятельных политических идеологий новейшего времени.

Сознание людей, как показывает опыт, не может произвольно «блуждать» в системе этнической, национальной принадлежности. Сознание, а вернее, самосознание индивида, с момента его возникновения, встраивается, организуется и настолько свыкается со своей этничностью, национальностью, что в дальнейшем она становится атрибутивной чертой его сознания. Этномим, самоназвание же становится своего рода «паролем», «пропуском» в ту или иную этническую, национальную общность.

«Обсуждая вопросы этнической идентичности и ее смены, – пишет А.А. Прусаускас, – важно иметь в виду, что во многих ситуациях этническое самосознание связано с предписанным статусом индивида, т.е. окружающие воспринимают конкретного человека как армянина, русского или китайца независимо от того, относит ли он себя к данной нации или нет. Иными словами, индивид в большинстве случаев не выбирает этническую принадлежность по своему усмотрению» [1], при этом «роль этнической идентичности может колебаться в очень широких пределах, но главное состоит в том, что среди прочих компонентов структуры идентичности (обусловленных членством индивида в различных группах) она отличается, как правило, наибольшей устойчивостью. Другое важное свойство этнического компонента

идентичности заключается в том, что ему присуща сложная внутренняя структура, включающая социальные (этнические) связи, элементы культуры, определенную систему ценностей, символы. Этнические категории выражают специфические особенности отдельных народов, включая различия в системе ценностей, социальных нормах, стилях поведения. Эти особенности служат основой для этнических стереотипов и автостереотипов, представлений о национальном характере» [2]. Реальные этносы, нации всегда тем или иным образом отличаются друг от друга, при этом, как пишет Ю.В. Бромлей, «этносу присуща непременно антитеза: “мы” – “они”» [3], что одинаково справедливо и по отношению нации.

Человек, его естество, сущность может функционировать и реализовываться наиболее полным, исчерпывающим образом только в пределах социального бытия, отличительной чертой которого является его конкретность. Каждый субъект с того момента, как только он начинает осознавать мир и себя в нем, постоянно соотносит себя с социальной реальностью, которая предстает в форме определенных общностей, в том числе этнических и национальных. И субъект, будучи членом одной из таких общностей и будучи заинтересованным в собственном выживании, непременно идентифицирует себя с окружающими его людьми, и неизбежным следствием такой идентификации является разделение людей на своих и чужих. При этом характер и степень близости и чуждости определяется реальными условиями бытия индивида, которые в свою очередь определяются историческим периодом, эпохой и т.д., в которой прибывает индивид. Но в любом случае этничность, национализм не только вырастает в него и становится частью его естества, но и является одним из основных компонентов этого естества.

Человечество, разделенное уже на древних фазах своего развития на протоэтносы, вступило в эпоху цивилизаций с жестким нравственно-этическим принципом, имеющим императивный характер, который с необходимой определенностью высказывается в формуле: “мы”, то есть члены данного рода, племени или иной общности, – это и есть “настоящие люди”, в то время как “они”, то есть все, кто принадлежит к иным, не похожим на “нас”, разновидностью человеческого рода [4].

Все вышесказанное, даже если оно имеет некоторый негативный оттенок, говорит в пользу национализма, а следовательно, и в пользу того, что он может и должен быть основой государственной идеологии. В данном случае речь идет не о том национализме, который во взаимоотношениях между народами часто реализовывался в крайних своих формах, нередко приводя к трагическим последствиям, не о фактах притеснения и гонения по национальному признаку. Ошибочно сводить национализм к его исключительно негативным проявлениям и уж тем более к бытовым его формам.

Безусловно, национализм имеет прямое отношение к национальному тщеславию, желанию быть лучше, чем другие.

На деле национализм является определенного рода мировоззрением, которое представляет собой более или менее внутренне связанную систему идей или, при определенных обстоятельствах и условиях – идеологию.

Ницше указывал, что «Отношение связанного ума к вещам определяется не основаниями, а привычкой; он, например, христианин не потому, что уяснил себе различные религии и сделал выбор между ними; он англичанин не потому, что решил быть таковым, а просто он нашел готовыми христианство или британство и взял их без всяких оснований, подобно тому как человек, родившийся в стране, производящей вино, потребляет вино. Позднее, когда он уже был христианином или англичанином, он, быть может, изобрел и некоторые основания в пользу своей привычки; эти основания можно опрокинуть, но тем самым еще не разрушается вся его позиция. Заставьте, например, связанный ум привести основания против двоеженства, – тогда можно узнать, покоится ли его святая ревность в защите моногамии на основаниях или на привычке. Привычка к духовным основным принципам, лишенная основания, называется верой» [5]. Национализм также достаточно часто основывается не на действительно разумных основаниях, а на вере, за которой скрывается заинтересованность индивида в собственной жизни и благополучном бытии. В национализме, таким образом, одновременно заключены, сочетаются два начала – рациональное и иррациональное. Первое из которых опирается на естественное стремление (и действия, обусловленные данным стремлением) этнических и национальных общностей и членов, их составляющих, сохранить собственную изначальную идентичность, культурную и ментальную самость и специфику. Второе связано с тем, что элемент веры в собственную особенность и исключительность упомянутых общностей может преобладать (и на деле часто преобладает) над доводами разума, рациональной аргументацией. Однако какими бы сильными не были различия между двумя этими началами, какой бы глубокой пропастью они не были отделены друг от другой, объединяет их то, что подчинены они одной и той же естественной цели: сохранению этноса или нации как таковой.

Этой же глобальной цели подчинена идеология как таковая, по большому счету это ее основное предназначение.

Как показывает исторический опыт, национализм действительно может подталкивать и подталкивал не раз отдельных людей, политические партии и даже целые государства к дискриминации по национальному признаку, преступлениям на национальной почве перед элементарной общечеловеческой моралью. Тем не менее, это не дает еще полных оснований утверждать, что национализм, как мировоззрение, состоит именно в превознесении своего народа и уничижительном и грубом отношении к другим.

Политические деятели, целые партии выстраивают свои планы, программы исходя именно из благополучия народа. Однако отличие национализма от других мировоззрений и доктрин состоит именно в том, что он представляет благополучие народа, что составляет одну из важных граней националистического мировоззрения. Любому националисту самым важным делом представляется достижение независимости своего народа, самодостаточного государства.

В реальной жизни интересы народов достаточно часто противоположны. Однако в своем поведении националист настойчиво, последовательно и безотказно следует идее превосходства интересов своего народа в непрерывной конкурентной борьбе между народами. По этой причине, с точки зрения националиста, каждому народу необходимо иметь свое государство, которое позволяет народу наиболее эффективным образом выстоять в конкурентной борьбе с другими народами.

В соответствии с националистическим мировоззрением государство, в основе которого лежит идея национальной суверенности и своеобразия, при решении всех политических вопросов должно исходить, целиком опираясь на собственные интересы, каковые в целом, по существу можно свести к двум: физическое выживание народа и его духовное выживание, которое равноценно сохранению его национальной культуры.

Этноцентризм и этноэгоизм, выражающийся в пренебрежении, игнорировании, а нередко и презрении к интересам других народов и их культурам, также является одной из сущностных черт национализма, в виде его крайних форм. Однако одна из главных проблем национализма, а вернее, его определения как раз заключается в том, что национализм нельзя сводить к его исключительно крайним формам, в пределах которого осуществляется бытие национализма. Пожалуй, отрицать, что в основе национализма лежит все же естественная приверженность, привязанность, пристрастие, глубокая симпатия человека к определенным этническим культурным ценностям, языку, данному от рождения, и мировоззренческим установкам и принципам нельзя.

Стремлению людей сохранить собственную самобытность, культуру предков или, иными словами, благодаря национализму, многим народам действительно удавалось сохранить себя как самость, цельность и ценность. Учитывая данное обстоятельство, у нас появляются основания считать, что на деле существуют негативная разновидность национализма, связанная с дискриминацией представителей других национальностей или этносов по этническому признаку, и позитивная разновидность, обусловленная стремлением какой-либо этнической или национальной общности сохранить собственную культуру и самобытность и для этого использующая определенные национальные идеи.

История человечества в ее реальном воплощении – это история конкурирующих между собой народов, естественным образом устремленных к господству и сохранению себя не только как физической единицы, но и этнокультурного образования. Данное стремление обусловлено самой природой человека; каждая реальная личность естественным образом стремится сохранить не только собственную жизнь, но и самость, индивидуальность, лицо, вне которого ее жизнь обесмысливается. Национализм в таких условиях выступал в качестве естественной основы, на которой длительное время целиком выстраивалась идеология, которая в свою очередь была подчинена глобальной цели – выживания этноса или нации.

1. Прусаускас А.А. Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А.А. Прусаускас. – М., 2000. – С. 8.
2. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 1983. – С. 9.
3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 1983. – С. 18.
4. Шемякин Я.Г. В поисках смысла. Из истории философии и религии: Книга для чтения. – М., 2003. – С. 42.
5. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Соч. в 2 т. – Т. 1. – М., 1997. – С. 360.

УДК 78 (574)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМДІҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МУЗЫКАЛЫҚ МҰРАНЫҢ РӨЛІ

Нұрсалғазы Қарлығаш – Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының 2 курс магистранты

Еліміз егемендік алған жылдар ішінде әлемнің түкпір-түкпірінде шашырап кеткен қазақ халқының бай рухани мұрасын жинауға мүмкіндіктер туды, себебі қай ұлттың болмасын ұлттық болмысын саяси сана-сезімін қалыптастыруда оның рухани қазыналары баға жетпес байлық болып есептеледі. Отан сүйгішті, Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру үшін саяси теориялар мен тарихи білім ауадай қажет, сонымен қатар қазақ елінің көптен келе жатқан тарихи бай музыкалық мұрасы, алыс-жақын шетелдегі қазақ рухты композиторлардың туындылары осы бағытта бізге жақсы қызмет етеді. Қазіргі кезде ҚХР-да тұрып жатқан қандастарымыздың музыкалық мұрасын зерттеу, оны дамытып, заман талаптарына сай етіп жүзеге асырып жатқан қазақ композиторларының шығармашылықтарын айқара ашып, ішкі мазмұнына үңілу қазақ жастары үшін өте өзекті мәселе екендігі дау тудырмайды. Бұл ғылыми мақала Қытай Халық Республикасында өмір сүріп жатқан қазақ азаматы Нұрсалғазы Қызыкенұлының шығармашылығына талдау жасауға арналған, оның негізгі туындыларының мазмұнын ашып, қазіргі музыка өнерінің дамуына тигізетін әсерлері көрсетілген және жастарды отан сүйгіштікке тәрбиелеудегі, ұлттық тарихты зерттеудегі біраз зәру мәселелерге ой жүгіртілген. Нұрсалғазы Қарлығаштың «Қазақстандық патриотизмді қалыптастырудағы музыкалық мұраның рөлі» тақырыбындағы мақаланың негізгі арқауы, көрші Қытай Халық Республикасында өмір сүріп жатқан қазақ диаспорасының музыкалық мұраларына шолу жасау арқылы оның мазмұнын, тақырыптық ерекшеліктерін ашып көрсете отырып, музыкалық туындылардың жастардың отансүйгіштігін, патриоттық сезімін арттырудағы ерекше маңызы ашылған.

Тірек сөздер: ұлттық сана, рухани мұра, қазақ халқының музыка өнері, ұлттық патриотизм, қазақ мемлекетінің бірегейлігі, мәдени мұраны қорғау, қазақтың дәстүрлі күйлері.

Статья Нурсалгазы Карлыгаш на тему «роль музыкального наследия в формировании Казахстанского патриотизма» посвящена раскрытию смысла и содержания музыкального наследия казахского народа а также роли музыкальных произведений в воспитании Казахстанского патриотизма студенческой молодежи. Автор на примере творчества нашего соотечественника живущего в Китайской Народной Республике композитора Н. Кызыкенулы показывает как музыкальное наследие казахского народа помогало казахской диаспоре живущей вне территории нашей страны сохранять национальное самосознание, любовь к родному отечеству. Вместе с тем, автор показывает общее состояние музыкальной культуры казахской диаспоры и конкретно останавливается в творчестве одного композитора. Раскрывая духовную связь истоков изучаемого композитора, автор особо показывает генетическую близость данного автора с национальными музыкальными традициями казахского народа, которое помогает в развитии казахской государственной идентичности.

Ключевые слова: национальное сознание, духовное наследие, музыкальное искусство казахского народа, национальный патриотизм, идентичность казахского государства, защита культурного наследия, традиционные кувей казахов.

Article Nursalgazy Karlash on "The role of the musical heritage in the formation of the Kazakhstan patriotism" is devoted to the disclosure of the meaning and content of the musical heritage of the Kazakh people and the role of musical works in the education of the Kazakhstan patriotism student youth. Author on the example of our compatriot living in the People's Republic of composer N. Kyzykenuly shows how musical heritage of the Kazakh people helped Kazakh diaspora living outside the territory of our country sohronyat national identity, love for their homeland. However, the author shows the general condition of the musical culture of the Kazakh Diaspora and specifically stops in the works of the composer. Revealing spiritual connection origins studied the composer, author especially shows genetic affinity of the author with the national musical traditions of the Kazakh people, which helps in the development of Kazakh national identity.

Keywords: national consciousness, spiritual heritage, musical art of the Kazakh people, national patriotism, the identity of the Kazakh state, protection of cultural heritage, off traditional kuyuy Kazakhs.

Еліміз егемен ел болғалы жиырма жылдан астам уақытта қазақ ұлтының рухани бай мұрасын

жинау ұлттық сана-сезімді, саяси ойды, патриоттық рухты қалыптастыру бағытында көптеген жұмыстар атқарылуда. Әсіресе, қазақ ән-күйлерін жинау, үн таспаға шығару, баспа бетінде шығарып, оны халыққа үгіттеу ісінде көптеген жетістіктерге қол жеткізді. Алыстағы Қытай жеріндегі қазақтың да музыкалық мұрасы туралы біршама көп зерттеулер, очерк, жекелеген кітаптар басылым көріп жатыр. Десе де, жекелеген тұлғалар, олардың шығармашылығына талдау жасау енді-енді музыка танушылардың назарына ілігіп отыр, мемлекеттік бірегейлігімізді қалыпт астыру үшін осы қызмет баға жетпес маңызға ие.

Орта Азияның кең байтақ алқабында тал бесіктен жер бесікке дейін әндетіп өскен қазақ халқының музыкалық мәдениеті өзінің дара ерекшелігімен дүние мәдениетінен әрленіп, биігінен көрініп тұр. Мәдени мұраларды жинап зерттеу, оларды келешек ұрпаққа қаймағын бұзбай жеткізу жұмысы егемен Қазақстанда бұрынғыдан бетер түрлі-түрлі салаларда қарқынды түрде жүріп жатыр.

Қазақ музыка өнеріне ғылыми зерттеу, талдау нәтижесінде музыкалық мұрамыз мектептерге жіктеліп, салыстыра қаралып, бір-бірінен жанрлық, тақырыптық, нақыштық ерекшелігі айқындалды. Тамырыбір болғанымен, қазақ музыкасы өңірлік ерекшелікке ие. Батыс пен Шығыс, Арқа мен Жетісу, Қаратау мен Маңғыстау, т.б өзінің қайталанбас өнерпаздарымен, сұлу сазды, құлақ елітер әуендерімен қазақ музыкасын сан қырынан көрсетіп, бір тамырдан өрбіп мың бұтаққа нәр беріп, ұрпақтан-ұрпаққа өшпес мұра қалдырды.

Қазақ мәдениеті өзінің негізгі модельдік-типтік (үлгі-нұсқалық) қасиеттері жағынан біркелкі болғанымен, таралған тарихи-географиялық аймақтарында өзіндік ерекшеліктерімен де аздап түрленетіні хақ. Кең сахардағы қазақтар ХІХ ғасыр мен ХХ ғасырдың басындағы жағрафиялық орналасуы, жер жағдайы, қоршаған ортаға негізделген әлеуметтік-экономикалық, шаруашылық-тұрмыс жай-күйі, отарлау саясаты, жерге орналастыру, әкімшілік бөлініс, технократтық ықпал, көрші мемлекеттермен арадағы қатынас және т.б толып жатқан факторларға байланысты өзіндік жергілікті этнографиялық дамуды бастан кешірді.

Соған байланысты тақырыпқа өзек болып отырған Тарбағатай аймақтық қытай қазақтары туралы арнайы тарихи-этнографиялық зерттеу жоқтың қасы. Қытай және Ресеймен шекаралас орналасқан олардың тұрмысында, салт-дәстүрлерінде, әдет-ғұрыптары, дәстүрлі шаруашылығы, кәсібі, мінез-құлқында өзіндік ерекшелігі бар.

Жалпы Тарбағатай өңірі Қазақстанның Семей өңірінен басталып, қазіргі Қытай Халық Республикасының Тарбағатай аймағын толығымен қамтиды. Қытайға қарасты Тарбағатай өңірі Тарбағатай аймағы деп аталады. Тарбағатай аймағы Дорбілжін ауданы, Толы ауданы, Қобық ауданы, Сауан ауданы, Шағантоғай ауданы, Шиху қалашығы қатарлы 5 аудан бір қалашықтан құралып, орталығы қазіргі Шәуешек қаласы. Жоғарыда аталған аудандарда қазақта орта жүз арғын, найман, керей, уақ рулары жиі қоныстанып ұлтымыздың салт-дәстүрімен рухани мәдениетінің қаймағын бұзбай сақтап келеді.

Қазақтың ежелгі ата қонысы Тарбағатай өңірінің музыка мәдениетінің қалыптасуы, дамуы және оның көршілес жатқан Қытай мәдениетімен байланысын айқындау, сондай-ақ, Қытайдағы қазақ сазгерлерінің шығармашылықтарына тереңінен талдау жасау, өз мәдениетіміздің тарихи астарын ұғынуымызға жол ашады.

Бұл жөнінде елбасы Н.Назарбаев: «Ұлттың рухани өмірі, оның мәдениетіне байланысты әлі де болса көпшілік қауымға жетпей жатқан тарихи, әдеби асыл мұраларымызды игеру жолында еңбектену, бұрын мән бермей келген халықтану, шығыстану, түркітану ілімдерін барынша дамытуға көңіл қою, ұлттық мәдени ерекшеліктерімізді сақтау, жинау, зерттеу ісін жетілдіре түсу бүгінгі маңызды міндеттеріміздің қатарына кіреді» деген болатын [1].

Қытайдағы қазақ мәдени мұраларын баспа жүзінде халықпен жүздестіру, олардың шығармашылығын зерттеу музыкатанушылардың кезек күттірмес жұмысы деп білеміз. Соған байланысты, берілген жұмыста бүгінгі күнде өзінің жолшыбай қонар тұғырын тауып, ел-жұртына еселі еңбектерімен танылып жүрген Тарбағатай өңіріндегі үшінші буын композиторларының көрнекті өкілдері, Кәсімбай Құсайынұлы, Уәлиолла Садуақасұлы, Тайыр Белгібайұлы, Бәует Ахметжанұлы секілді тағы да басқа композиторлардың ішінде белгілі композитор Нұрсалғазы Қызыкенұлының шығармашылығына тоқталамыз.

Тарбағатай өңірі музыка дәстүрінің тарихи қалыптасу, дамуы, олардың Нұрсалғазы Қызыкенұлының шығармашылығындағы бейнесін, музыкалық мәнері мен даралығын талдап көрсетуге тырысып, сонымен бірге оның жолын қуған өнер иелерінің жетістіктеріне көз жүгіртуді осы мақаланың алға қойған мақсаты деуге болады.

Қазіргі таңда Іле өңірінің музыка мұрасын зерттеушілер саны күннен-күнге көбейіп келеді. Кең көлемді зерттеу жұмыстары жанрлық ерекшелігіне қарай сараланып қаралуда.

Композитордың өнер жолына талдау жасау үшін алдымен өмір жолымен танысуды жөн көрдік. Тарбағатай музыка мәдениетінің дамуына ықпал еткен ең ірі тұлғалардың бірі – Нұрсалғазы Қызыкенұлы 1954 жылы шілде айының 10 күні Тарбағатай аймағы, Толы ауданы, Ақбелдеу ауылының Көкбастау деген жерінде дүниеге келген. Әкесі өте өнерпаз адам болған екен. Нұрсалғазы Қызыкенұлы жеті жасынан бастап әкесі Қызыкеннің айтқан ән, шерткен күй, жазған өлендерінен тәлім алып, домбыра, сыбызғы, скрипка, сырнай тартуды үйрене бастаған. «Тарбағатай» газетінде жарияланған «Өнер өріндегі өнерпаздар» атты мақаласында Қызыкенге: «Көмейінен ән, саусағынан күй төгілген аккордеон тартып, домбыра шертіп, елге музыка құдыретін танытқан, ұнжырғасы түспеген, рухы мықты, өзіндік дарыны, ойының алымы, қаламының қарымы бар ақын» - деп портретнама берген екен [2]. Нұрсалғазының әкесі артына қалдырып кеткен іздері, асыл сөздерімен алуан өнерлері, соның ішінде сазды әндері мен күмбірлі күйлері ел аузында жатталып, жүректерде сақталды. Сонымен қатар, қарауылға арғанын қалт жібермей қағып түсіретін мерген, қуса жетіп, қашса құтылатын, жарысса озатын, тақымын толатып астынан бір жақсы аты кетпеген атбегі деген аты бар, атына қарай заты бар, көмейінен ән, саусағынан күй төгілетін, көңілі жара жандарды ән-күймен сауықтыратын шипагер, естігенін құлағына құйып алатын қисагер, аккордеон тартып, домбыра шертіп елге музыка құдіретін танытқан ақын, өз тұсында сал-сері атанған екен [2]. Нұрсалғазы міне осындай әкеден тәрбие алған адам. Бүгінгі таңда шырқалып жүрген Нұрсалғазының «Ана отан өзің үшін тірлігім» деген әнмен сонау 1952 жылы әкесі Қызыкен өзі жазып, өзі шырқаған.

1975-1977 жылдары Тарбағатай аймақтық Педагогика мектебін бітірген. 1977 жылдан бастап орта мектеп музыка мұғалімі, әдебиет мұғалімі, аудандық ойын-сауық, мәдени үйірмесінің бастығы, оқу-ағарту мекемесінің жетекшісі болыпқызымет атқарған. 1983-1985 жылдар Шыңжаң көркемөнер Институтынан сырнай (аккордеон) тарту, музыка шығармашылығын жазу, музыка назарнасы мамандықтарын оқыған. 1990-1993 жылдары Шыңжаң Университетінің сырттай оқу курсына бітірген. 1995 жылы Орталықтаң мәдениетті басқару кадрларын жетістіру Институтынан оқып білім алады.

Нұрсалғазы Қызыкенұлы қайраткер композитор, талантты ақын. 1972 жылдан бері қарай музыка жасампаздығымен шұғылданып, оркестрге және жеке орындалатын күйлер, би музыкасы, әндер, хорға, балалар хорына арналған шығармалар, терме, талай қатарлы 250-ден астам музыка шығармаларын жазған. Бұдан басқа, 1980 жылдан бері 50-ге жуық өлең-жыр, бата, жоқтау өлең, комедия, әдеби туындыларын жазумен шұғылданады.

Музыкалық ән-күй шығармаларынан «Алтын таң», «Береке» қатарлы, оркестрге арналған күй «Аңсау», жеке күйлер «Тарбағатай», «Қош енді», «Жалғыз ән сап», «Көк тайым», «Жұмбақ айтысы», «Сағынамын сол бақты» т.б әндер, «Ұлт достығы жасасын», «Орман анам» хорлары сияқты 100-ге жуық шығармалары бар.

Орта бастауыш мектептің оқулықтарына «Ұстаз жүрегі», «Тұңғыш салют», «Мерекке жыры» сияқты әндері енгізілген. 1991 жылы Шыңжаң халық баспасынан шығарылған «Ән әуені», «Ұмытпадым», «Күте бер», «Үкілі қыз» сияқты 14 туындылары және өмірбаяны жинақтарға енді.

1993 жылы Тарбағатай аймағы жағынан өткізілген кәсіптік үйірмелердің ән жазу шығармашылығы жарысында «Ұлы партия» атты әні үшін ерекше сыйлықты еншіледі.

1997 жылы әдебиет-көркемөнершілер мерекесі қарсаңында Шыңжаң көлемінде өткізілген 3-кезекті туынды жасампаздығы жарысында «Ұлы партия», «Жас қайын» әндері «таңдаулы әндер» сыйлығына ие болды. 1999 жылы Тарбағатай аймағы өткізген ән-би музыкалық аспаптар сайысында «музыка аспабы тәрбиелеудің таңдаулы ұстазы» атағына ие болды.

Осы жылы «Ана Отан», «Мақпал түннің жұлдызы» атты әндері мемлекеттік жарыстың І-ІІІ орындарын еншілеген. Аудан, аймақ, облыс жағынан өткізілген сыйлықты жарыстардан 15-тен астам ән және күйлері І-ІІ-ІІІ орындармен марапатталған.

2011 жылы наурыз айында Халықаралық әдебиет-көркемөнер істерін зерттеу орны, ҚХР әдебиет-көркемөнершілері пікір алмастыру қоғамы, Халықаралық бағалау комитеті саласындағы мамандардың бағалауымен Халықаралық әдебиет-көркемөнер істеріне көрнекті үлес қосушы атағына ие болған.

2012 жылы Шыңжаң Халық радиосы, Шыңжаң музыканттар қоғамы өткізілген жаңа әндерді бағалау жарысында «Жалғыз ән сап» атты әні І-ші орынды еншілеген.

2009 жылы Шыңжаң Қазақ тіл мәдениеті ғылыми қоғамы тарапынан «Мәдениет саласындағы үздік үлескер» деген куәлік берілген.

2001-2003 жылдары «Дүниежүзілік әдебиет-көркемөнер саласындағы әйгілі адамдар» атты жинақтың

IV-ші томына енгізілген. Сонымен қатар, «XX- ғасыр Қытай Қазақ сазгерлері» атты жинағына енгізіліп жасампаздық барысы таныстырылған.

Осындай ерен еңбектерінің арқасында, 2012 жылы Қытай Халықаралық көркемөнер торабы жағынан көркемөнер ақылшысы болуға ұсынылған.

Сонымен қатар 2009 жылдың соңына қарай елбасы Н.Ә. Назарбаевтың тікелей тапсырмасымен, мәдениет және ақпарат министрлігінің қолдауымен «Мәдени мұраны қорғау» мемлекеттік бағдарламасы аясында жарық көрген «Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі» атты антологиясына Тарбағатай аймағы күйлері көптен еніп, қазақтың күй қорына қосылды.

Осы сөздерімізге дәлел беру үшін «Алтын таң» атты күйі мен «Еміл жағасында» атты әнге тоқталайық.

«Алтын таң» атты күйдің шығу тарихына келсек, композитор 1991 жылы шілде айында Жайыр тауы жайлауына жұмыс бабымен барады. Салқын самалды жайлауда ұйқыдан ерте оянып, таң сәрінен орнынан тұрып жайлау көрінісіне көз тастайды. Сол кезде шығыстан таң баяу сызылып атып, түн көрпесін түре бастайды. Әс сәтте аспандағы ақ бұлттардан жанға жайлы ақ жаңбыр себелеп, шөптер жап-жасыл түске бөленіп, жайлау көркін тіптен әрлей түседі. Шарайнадай жарқырап, дөп-дөңгелек сары алтындай күн шығып, жер анаға нұрын төгеді. Жаңбыр себелеп жауып, басылып, қас-қағым сәтте бүкіл әлем нұрға бөленген сол күнгі таңғы аспан мен әр алуан түске бөлене құлпырған жер ана автордың көз жанарына ғажайып көрініс ұялатады. Авторға ой салады. Табиғат дүниесінің жарасым тапқан осы мезгілін композитор өз бақытына, күллі адамзат бақытына балайды. Осындай терең тебіреніс, толғаныстан «Алтын таң» атты күй өмірге келеді. Ұлтымыздың атам заманнан бергі қоныстанып келе жатқан ортасы, тыныс-тіршілігі, дала өмірі, дала табиғаты, кең сахара, тау-тас болғандықтан салт-дәстүріміз, ұлттық құндылықтарымыз, ән және күйіміз көркемді сырлы табиғатпен тығыз байланысып жатыр. Бұл күй осы бір ойға түрткі болып ұлттық өмірімізді, салт-дәстүрімізді, ұлттық құндылықтарымызды көз алдымызға алып келеді.

Ал «Қош енді» атты әнін айтар болсақ, композитор бұл ән әуеніне терең сезім ұялатқан. Яғни, лирикаға толы әуендер жиынтығы. Өнде ащы шындық та, өзекті өртер өкініш те, сарғайған сағыныш та, өкпе-наз да, тәтті мұң, ақ тілек те бар. Қысқасы, бір кейіпкердің бастан кешкен тағдырымен мұңдалып тұр. Нәзік сезімдерден өрілген ән ырғағы тыңдаушының алпыс екі тамырын балқытып, ішкі жан дүниесіне әсер етеді. Адам өмірінде адал махабатты қадірлеп өтуі керектігін ұғындырады.

Қорыта айтқанда, қазақтың музыкалық мұралары заманына сай жаңалыққа толы, мейлі оның тақырыптық-жанрлық, ар жағында күрделі ілім жатқан күй құрылысын ауыз толтыра айтар жайымыз бар. Композиторлар өз шығармашылығында бейнелемек болған табиғат құбылыстарын, немесе адамның мінез-құлықтарын, сыртқы бейнесін музыка тілімен айшықтап, өрнегін өріп, сұлу сазды әуенмен өрбіткен, сөйте отырып ұлттық рухты, қазақ еліне деген патриоттық сезімді дамыту бағытында теңдесі жоқ қызмет етуде.

1. <http://referattar.kz/referat/show/12382>

2. Сейітқан Қалиұлы. Естелік. «Өнерлі әкелер мен өнерпаз өрендер». Алматы. Бастау, 2011. – 17-19 бб.

УДК 791.43.01 (574)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ПРОЦЕССТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КИНОРЕЖИССУРАДАҒЫ КӨРІНІСТЕРІ

Айдар А. М., Еділбаев Б. У. – Т. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА 6D041600 «Өнертану» мамандығының PhD докторанттары

Егемен еліміздің өркендеп дамуының жаңа кезеңдерінде, заман сұраныстарына сай жаңа әлеуметтік-мәдени процесстер үрдістері қалыптасу үстінде. Қоғамның дамып жетілуі, қоғамдық сананың бітім болмысында жан-жақты көріністер табуда. Бүгінде көптеген зерттеулердің әлеуметтік процесстердегі мәдени-философиялық, мәдениет танулық, өнер танулық арналарды қажет ететіндігі айдан айқын болып отыр. Ал қоғамның дамып жетілуінде мемлекеттік мәдениет саясатын жасаудағы мәдениеттанудың орнына келер болсақ, бұл жерде айтылған пән салаға қажеттілік тарихи материализм пәнінен бос тартудың салдарынан пайда болған бос кеуектен келіп шыққанын есте ұстау жөн. Қоғамдық сана дамып

жетілу үшін, қоғамның базисінде болып жатқан барлық процестер қондырмада қалай көрініс табатындығына ерекше көңіл аударған жөн. Сондықтанда қоғамдық қондырманың бір бөлігі болып саналатын мәдениет пен өнер әлеуметтанудың бір бөлігі ретінде әрқашанда қарастырылып келді. Елімізде дамып жатқан мәдени үрдістердің ішінде кино өнерінің алатын орны ерекше екендігі айқын көрінуде. Соңғы жылдары қазақ елінің кинотанушылары қазақ кинорежиссерлерінің шығармашылықтарындағы табыстары мен жетістіктерін айқын көрсетіп, әртүрлі дәрежедегі салыстырмалы талдаулар жүргізуде. Осы зерттеу жұмысының негізгі өзегі отандық кинорежиссураның алдыңғы шебінде жүрген өнер қайраткері Д. Өмірбаевтың шығармашылығының ішкі мазмұнын ашып көрсете отырып, оның қазіргі қоғамдық санаға тигізетін әсерлеріне және қоғамдық болмысты бейнелеу мүмкіндіктеріне көңіл қойдық.

Түйін сөздер: қоғамдық сана, қоғамдық болмыс, базис, қондырма, кино өнері, кинорежиссер, кинодағы дәстүрлер мен жаңалықтар.

Современное Казахское общество очень быстро развивается, вместе с тем большому изменению подвергается социо-культурные основы нашего государства. Все крупные изменения в нашем обществе имеют прямое отражение и в базисе общества а также в ее надстройке. В данный момент в социо-культурных изменениях нашего государства имеет особое место киноискусство и другие виды искусства. Являясь составной частью базиса нашего общества, киноискусство имеет важную роль в формировании общественного сознания. Именно поэтому ежегодно в нашей стране проводятся международные кинофестивали, где особые награды завоевывают наши кинорежиссеры. Поэтому не вызывает сомнения изучение творческого наследия отечественных кинорежиссеров. В данной работе авторы раскрывают смысл содержания социо-культурных особенностей современного и отражение их в кинорежиссуре, для этого они анализируют фильмы нового этапа в режиссуре Д. Омирбаева – «О любви», «Шұға» снятые по мотивам русских классиков А. Чехова и Л. Толстого, в которых на первый план выходят женские образы, а также фильм «Студент» по мотивам романа «Преступление и наказание» Ф. Достоевского, в котором остро затронута проблема расслоения современного общества на богатых и бедных. Ведь мы знаем что кинорежиссура один из специфических форм изучения закономерности становления, современного состояния, развития, общественной действительности, которая отражается в киноискусстве.

Ключевые слова: общественное сознание, общественное бытие, базис, надстройка, киноискусство, кинорежиссура, новации и традиции в кино.

Modern Kazakhstan society is growing rapidly, along with the more changes are subject to the socio-cultural foundations of our state. All major changes in our society are directly reflected in the basis of society and its superstructure. At this point in the socio-cultural changes in our country has a special place cinema and other arts. As an integral part of the basis of our society, cinema has an important role in shaping public consciousness. That's why every year in our country holding an international film festivals, where special awards win our filmmakers. Therefore, there is no doubt the study of the creative heritage of Russian filmmakers. In this paper, the authors reveal the sense content of socio-cultural features of modern and reflected them in filmmaking, for this they analyze films of a new stage in directing D. Omirbayev - "About Love", "Shyға" is based on the Russian classics of Chekhov and L. Tolstoy, in which the fore female characters, as well as the film "Student" based on the novel "Crime and Punishment" by Fyodor Dostoevsky, which sharply affected by the problem of separation of modern society into rich and poor. After all, we know that one of the filmmaking specific forms of study zakonovernosti stanavleniya, modern state, development, social reality, which is reflected in the cinema.

Keywords: social consciousness, public byte, basis, superstructure, cinema, filmmaking, innovation and tradition in cinema.

Қазіргі Қазақстан әлеуметтік өмірінің ерекшеліктерін оның бітім болмысының мән мен маңызын, қоғамдық сананың қалыптасып дамуын біз өнер туындыларынан анық та айқын көре аламыз және ол процесстердегі заңдылықтар туралы ойлар қалыптастыруға қол жеткіземіз. Қазіргі қазақ кинорежиссурасы бұл бағытты қомақты табыстарға қол жеткізді. Сол жемістердің жүзеге асырушыларының бірі ұлттық киноның тарланы, ұлттық өнердегі ерекше тұлға - Дәрежан Өмірбаев. Ол «Жол» (2001) фильмі арқылы «қазақ жаңа толқыны» бағытында түсірілген фильмдерінің қорытындысын шығарып, өз шығармашылығында жаңа кезеңді ашады. Режиссер шығармашылығының жаңа кезеңіндегі тенденциялар ең алдымен, өзі жазған сценарийлерден бас тартып, классикалық әдебиетті экрандауға бет бұрумен байланысты. Жалпы, соңғы жылдардағы қазақ кинорежиссурасында жүріп жатқан үрдіске назар аударсақ, бірнеше әдеби шығармалардың экрандалғанын көре аламыз. Экранизацияға деген бет бұрыс шамамен 2000-шы жылдардың орта шенінен белең алды.

Режиссерлардың басым көпшілігі әдеби шығармаларды тікелей экрандау формасында емес, тек туындының негізгі желісімен түсірді. Фильмдерге арқау болған қазақ, орыс әдебиетшілерінің шығармалары. Режиссерлар Д. Манабай «Кек» (2005), Б. Шәріп «Күнә» (2005), А. Айтуаров «Дала экспрессі» (2006), Д. Өмірбаевтың «Махаббат туралы» (2007), «Шұға» (2007), «Студент» (2012) фильмдері түсірілді. Осы кезеңде Дәрежан Өмірбаев жаңа тақырыптарға бел буады – орыс классикалық проза желісі бойынша фильм түсіру. Фильмдердің тақырыбы, яғни мазмұны өзгерсе де, кинотуынды стилі, формасы еш өзгермеді.

Экранда Өмірбаевтың кейіпкері ішкі комплекстерін, алғашқы ғашықтық пен түңілу, анаға деген сағыныш, өмір бойы серік болған жалғыздық сезімдерін бастан кешіреді. Осы кейіпкер, кейін тіптен жоғалып кетті деуге болмайды. Ол «Махаббат туралы» (2006), «Шұға» (2007), фильмдерінде де кездеседі, бірақ екінші планның кейіпкері ретінде ғана. Ал режиссердің жаңа кезеңінде бас кейіпкері «Шұға» фильмнің аты айтып тұрғандай әйел адам болды. Алдыңғы туындыларында әйел бейнесінде баса салмақ болмаса, енді керісінше «Махаббат туралы» (2006), «Шұға» (2007) фильмдерінде режиссерлік назар әйел бейнесіне түсті. Ер адамдардың бейнесі екінші планда қалды. Аталған екі фильмдегі әйел өміріндегі негізгіпроблема – махаббат, сатқындық, түсініспеушілік басты тақырыпқа айналды. Егер «Кардиограмма» (1995), «Киллер» (1998) фильмдерінде кейіпкерлер өміріндегі материалдық қиыншылық, әлеуметтік мәселелерге акцент қойылса, «Махаббат туралы» (2006) және «Шұға» (2007) фильмдерінде керісінше материалды мәселелер артқа шегеріліп, рухани құндылықтар алдыңғы қатарға шықты. Екі фильмнің кейіпкерлері Тоғжан («Махаббат туралы») мен Шұға («Шұға») үшін маңызды болып тұрғаны рухани құндылықтарға талпыныс пен шынайы махаббат. Тоғжан кездестірген күйеуінің жолдасы Қайраттың бойынан өзі қалағандай қасиеттердің барлығы табылады, ең бастысы ішкі рухани әлемінің байлығы мен шынайы махаббат сезімі. Бірақ, Тоғжан махаббатын тапқан күннің өзінде отбасын жоғары қойды. Ал Шұға болса, ғашығы Абылай үшін өз отбасын құрбан етті. Абылай үшін болса, тек ақша мен өзінің жеке басының еркінен басқа құндылық жоқ. Отбасынан айырылған Шұға үлкен күйзеліске ұшырап, аңсаған махаббаттың құнын өз өмірімен төлейді.

«Махаббат туралы» мен «Шұға» фильмдерінің оқиға желісі өтетін орны – үлкен қала, атап айтсақ еліміздің екі астанасы. Осы фильмдерде қазіргі қала қазақтарының өмірі қамтылады. «Жол» фильмінің кейіпкері Өмір, есігіне біржолата құлып салып, өз ауылымен қоштасып кеткен болатын. Режиссер жаңа фильмдерінде ауылдың проблемасына баса назар салмайды, бүгінгі Қазақстан капитализм, нарықтық экономикаға ауысқан заманда, адамдар үшін қандай құндылықтар қалғанын көрсетуге өзіндік талпыныс жасайды.

«Шұға» Л. Толстойдың «Анна Каренина» романының желісі бойынша түсірілген. Бұл романды ондаған режиссерлар экрандаған. Бірақ, ол фильмдердің басым көпшілігі романның тікелей иллюстрациясы ретінде түсірілген. Ал Дәрежан Өмірбаевтың ерекшелігі мен жаңашылдығы – бұл туындыны басқа қырынан қарастырып, өзіндік трактовкада береді. Романның оқиға желісі негізінен ХІХ ғасырдағы Ресей қоғамының көрінісі махаббат тізбегі арқылы суреттеледі. Режиссер Дәрежан Өмірбаевтың да осы тақырыпқа жүгінуінің себебі, сол тұста Ресейде орын алған жағдай, қазіргі таңда Қазақстанда да қайталануда. Бұл романның идеясы осы күні өте көкейтесті тақырыптардың бірі деуге болады. Соның ішінде ең бастысы – капитализмның, нарықтық қарым-қатынастардың келуі. Соған орай, қоғам өміріндегі құндылық категорияларының өзгеруі.

Д. Өмірбаев роман оқиғасын біздің заманымызға алып келді, яғни, ХХІ ғасырдың басына. Оқиға өрбіп жатқан елді, яғни – Ресей империясын бүгінгі Қазақстан мемлекетіне өзгертті. Бас кейіпкерлер орыс емес, қазақтар, соған орай Анна – Шұға, Вронский – Абылайға, Кити – Алтынайға, Левин – Тілегенге ауыстырылады. Бірақ кейіпкерлердің аты–жөні ғана емес, мінез–құлқы, ішкі психологиясы режиссерлік трактовкаға сай өзгеріске ұшырайды. Ең бастысы, фильмнің оқиғасында хронотоп трансформацияланды. Уақыт және кеңістікпен қоса оқиға өтіп жатқан жер мен заман да өзгерді.

Дәрежан Өмірбаев өз сұхбатында: «...мен бұл романды кинематограф тіліне аударғым келді. Менің ойымша, «Шұғаның» ерекшелігі, «Анна Каренинаны», біріншіден, ХХІ ғасырға, екіншіден, мүлдем өзге елге аударғанда емес. Ең бастысы бұл емес, мұны кез келгені істей алады. Мысалы, жақында, Оңтүстік Африка режиссері «Анна Каренинаны» түсіргенін, оның кейіпкерінің салмағы 100 килограмм, ауылда тұрады екен, деп естідім. Романды қызықты интерпретациялаған, бірақ, мен фильмді көрген жоқпын... Бұл оқиғаны кинотілімен баяндау – мен үшін маңыздысы осы еді... Сосын, титрде жазылған ғой «Роман желісі бойынша...». Ал, «желісімен» деген сөз, демек, негізге тек сюжет алынды. Бірақ, негізгі сахналардың бәрі сақталған»– дей отыра, бұл шығарманы алуының тағы бір маңызды себебін айтады: «Лев Толстойдың «Анна Каренина» романы өте кинематографиялық, онда бәрі түсірілім үшін жазылған

секілді: қалай тұрып, қайда қарау керегі, көзқарасы, бұрылуы... Каренина мен Вронскийдің алғашқы кездесуін есіңізге түсіріп көріңізші. Ол нағыз режиссерлік сценарий секілді, экранға сұралып тұр. Оның үстіне, басты рольге сай бір актриса ойымда жүрген еді. Осы екі себептен, мен, сценарий жазуға кірістім» [1, 16].

Л. Толстойдың «Анна Каренина» романы кино тіліне бір табан жақын болғанын дәлелдейтін романның мына үзіндіні түпнұсқа түрінде, яғни орыс тілінде келтіріп кетейік: «Вронский пошел за кондуктором в вагон и при входе в отделение остановился, чтобы дать дорогу выходящей даме. С привычным тактом светского человека, по одному взгляду на внешность этой дамы, Вронский определил ее принадлежность в высшему свету. Он извинился и прошел было в вагон, но почувствовал необходимость еще раз взглянуть на нее – не потому, что она была очень красива, не по тому изяществу и скромной грации, которые видны были во всей ее фигуре, но потому, что в выражении миловидного лица, когда она прошла мимо его, было что-то особенно ласковое и нежное. Когда он оглянулся, она тоже повернула голову. Блестящие, казавшиеся темными от густых ресниц, серые глаза дружелюбно, внимательно остановились на его лице, как будто она признавала его, и тотчас же перенеслись на подходившую толпу...» [2, 64].

Фильмде негізгі оқиғалар тізбегі сақталған. Бірақ, кейіпкерлердің көп іс-әрекеттерінің кей тұстары ақталмаған. Экранда болып жатқан оқиғалардың кей сәттерінде түсініспеушілік пен күмән туады. Мысалы: Абылайдың Шұғаның артынан Астанаға қарай автокөлікпен жолға шығып баруы. Экрандағы кейіпкерлердің бір көріп ғашық болатындай атмосфераны режиссер, өкінішке орай, сездірте алған жоқ. Әрине, бұл фильм Д. Өмірбаев стилінде түсірілген. Фильмнің барлық компоненттері ритмдік, монтаждық тұрғыда нақты есептелген, эмоциядан тазартылған, құрғақ, әрі стирильді. Мысалы, «Жол» (2001) фильмінде осыған ұқсас жағдай болады. Әмір жол бойында орналасқан кафелердің біріне тамақтануға тоқтап, сол жерде қызмет көрсетуші даяшы қызды көре салысымен бойында қызығушылық пайда болады. Сондағы туындаған атмосферадан, Әмірдің іс-әрекетінен-ақ барлығы дерлік түсінікті, көрерменге қабылдауға жеңіл.

Келесі, ақталмай қалған, әрі түсініксіздеу көрініс қатарына, Алтынайдың опералық спектакльден кетіп қалуы мен жалма-жан өз-өзіне қол жұмсауын жатқызуға болады. Алтынайдың осындай әрекетке барғаны түсініксіз. Өйткені, Абылай екеуінің ара-қатынасында өз-өзіне қол жұмсауға баратындай махаббат сезімі аңғарылмайды. Режиссер бұл атмосфераны да Дәрежан Өмірбаев көрермендерге, өкінішке орай, бере алған жоқ.

Студентфильмі Достоевский Федор Михайловичтің «Қылмыс пен жаза» («Преступление и наказание») романы өз қоғамының сырқатына берілген диагнозы. Ол сырқат – капитализм. «Қылмыс пен жаза» романың желісі «Судент» (2012) фильмінде бүгінгі заманауи Қазақстан еліне бейімделген.

Фильмде бүгінгі қазақ қоғамының өзекті мәселелері арқау болады. Қоғам арасындағы әлеуметтік таптардың теңсіздігі. Бай мен кедей, шалғай елдерден келген азаматтардың бейімделуі, әлеуметтік қорғалмаған тап өкілдері және осы ортадағы «кішкентай адамның» жан-дүниесінің күйзелісі, рухани ізденісі фильмде көтерілген.

Фильмнің бас кейіпкері – алматылық бір жоғары оқу орнының философия факультетінің студенті. Ол Алматының шетінде қарт әйелдің үйінде бөлмесін жалға алып тұрады. Студент қаржылай қиындықта. Фильмде кедейшілік пен байлықтың атмосферасы қала көріністері мен интерьер арқылы берілген. Көреген әлеуметтік әділетсіздіктен және басқа да факторлардың салдарынан, ішкі күйзеліске төтеп бере алмай, күнделікті нан және азық-түлік алып жүрген дүкеннің сатушысын және кездейсоқ кіріп келген сатып алушыны өлтіреді.

Дәрежан Өмірбаев мақала авторына берген сұхбатында былай дейді: «Достоевский романындағы Родион Раскольников қатаңдау, ашулырақ, біздің фильмдегі кейіпкер жұмсақ, нәзігірек. Давид пен Голиаф арасындағы жағдайды тудырдым келді. Әлсіз адам қоршаған ортаның ауыр қысымына төтеп беруі... Өнер академиясында өзім сабақ беретін студенттердің арасында Нұрлан Байтас көзіме түсті. Студенттің роліне келетіндей көрінді, онда өзім қалағандай бір жұмсақтық болды. Нұрланның жүзіне қарап – жасайтын әрекетті күтпейсің. Дегенмен, ол іске барады. Менің де қызыққаным сонда еді. Егер сенде басты ролді сомдайтын адамын болса, оның өзі саған автор, режиссер ретінде көп күш береді... Достоевскийдің «Қылмыс пен жаза» романының көтерген мәселесі бүгін де өте заманауи, әрі көкейкесті. Бұл роман жазылған уақытта дәстүрлі Ресей қоғамындағы қарапайым халық арасына капитализмнің келуіне реакциясын көреміз. Міне, сол реакция нәтижесі ретінде Раскольников пен біздің кейіпкердің әрекеті. Жас кезімде үлкен қалаға келгенімде, классикалық орыс әдебиеті маған орасан зор көмегін тигізді. Мен де Раскольников тектес ортада өмір сүрдім. Орыс классика әдебиетіне алғысым ретінде

осындай фильмдер жасадым... Кеше ғана адамдардың барлығы тең сияқты еді, ал енді болса адамдар ақшаның мөлшерімен бөлінетін болды. Бұл әділетсіздік және осы әділетсіздікке қарсы Достоевский және менің кейіпкері шықты. Өте нәзік, жұмсақ, жүдеу жалғыз жігіт жан-жағынан қысып жатқан алпауыт әділетсіздікке қарсы шығады».

Дәрежан Өмірбаев фильмдерінің тұрақты операторы, 1995 жылы шыққан «Кардиограмма» фильмінен бастап режиссермен бірге қызмет етіп жүрген кинооператор Борис Трошев мақала авторына берген сұхбатында былай деген: «Фильмнің жарығын таңдауға маған Достоевский шығармасынан бір фраза ойға жетеледі. Раскольниковтың анасы ұлының бөлмесін көріп, «бөлмең табытқа ұқсайды» деп айтады. Осы эпизод шығарма мен фильмнің мазмұны, кейіпкер бейнесіндегі шешуші көріністердің бірі. Александр Ророкин Достоевский шығармасында берілген жағдайға сай интерьер тапты. Маған тек дұрыс жарық қою арқылы сол жағдайлы демеу қажет еді. Интерьер ішінде күнгірт атмосфераны беру қажет болды, сол арқылы фильмнің бейнелік қатарының негізін ұстандық... Фильм басталғанға дейін Дәрежанда фильмді ескі аудандарда түсіру ниеті болды. Әл ауқаты төмен отбасылардың тұрмысын көрсете отырып салыстырма ретінде жаңа қаламен оның байлығы мен дамуын бейнелеу. Фильмдегі архитектура бай мен кедей қауымын қарама-қайшылығын бейнелеу қажет. Ең басынан интерьер қалай көркемдейтінімізді ойластыру қажет болды. Тапқан пәтердің шамындағы абажурдың жылы түстері кейіпкерлер жүзіне жылылық берді, енді оның артық жарықпен бұзып алмау еді... Бейнеге деген талғамы жоғары режиссермен жұмыс істеген өте жағымды. Дәрежан бейнелеу өнері мен фотографияны өте жақсы біледі, оның авторлық фотографиядан жеке көрмесі өткен. Оның фильмдерінің құндылығы – актер ойынында емес, мизансцена мен кадр құралымында негізделген. Оператор үшін режиссердің кадр құрылымына көңіл бөлгені өте маңызды».

Дәрежан Өмірбаевтың өзіне тән режиссерлік стилінің қалыптасуына оның алғашқы мамандығы – математика ғылымының едәуір әсер еткенін атап өткен жөн. Дәрежан Өмірбаев режиссерлік сценарийлер жазу барысында, фильмді түсіру және монтаждау кезеңінде экрандағы уақытты, жалпы кадрларды математикалық нақтылықпен есептеп шығарады. Дәрежан Өмірбаев өз фильмдерінде музыканы да өте ерекше қолданады, ол композиторларға арнайы әуен жаздыртпайды. Тек қана кадр ішіндегі музыканы ғана қолданады. Мысалы: фильмдегі әуендер радио қондырғыдан, теледидардан естіледі, не болмаса аспаптардың сүйемелдеуімен жанды түрде орындалады. Осы қондырғылардан шығатын әуен, экрандағы кейіпкердің іс-әрекетімен тікелей байланысты. Кадр ішіндегі музыка өмірді шынайы суреттеуге ықпал жасайды. Басқаша айтқанда экрандағы музыка, фильм атмосферасын ашатын құрал ретінде қолданылады. Дәрежан Өмірбаевтың сүйікті режиссерлерінің бірі, испан арт-синемасының көрнекті өкілі Луис Бунюэльдің «өзіңнің қандай режиссер екеніңді білгің келсе, музыкасыз фильм түсіріп көр» деген қағиданы Дәрежан Өмірбаев та берік ұстанатын. Алайда, 2012 жылы үлкен экранға шыққан «Студентінде» осы шартты фильмнің басынан ұстай отырып, дегенмен, фильмнің финалында режиссер өз шығармашылығында алғаш рет фондық әуенді қолданады.

Қорыта келгенде, қазіргі қазақ кино өнері қоғамдық процестерді бейнелеу барысында түсіріп жатқан жаңа кезеңдегі фильмдерінде, яғни орыс классикалық әдебиетінің желісі бойынша түсірілген туындыларда өзіндік режиссураның негізін қалайтын келесі элементтерді атап өтуді қажет көріп отырмыз. Кинорежиссер актерлердің кейіпкерлер бейнесін сомдаудағы эмоциясыз тәсілдерді ұстанады; фильм құрылымында кинематографиялық және әдеби цитаталарды қолданады; кадр ішіндегі кеңістік пен уақытты, жалпы фильмнің атмосферасын операторлық-көркемдік шешім арқылы жеткізеді; деректі стильді көркемдік-эстетикалық құрал ретінде пайдаланады; фильм құрылымына символикалық және сюжеттік-баяндамалық кинодетальдерді қосады; музыкалық шешім ретінде кадрдан тыс әуенді қолданады. Осы киноөнер арқылы Қазақстан қоғамы және оның болашағы болып есептелетін жас ұрпақтың сана-сезімі ұлттық рухтың, салт-дәстүрлердің ең алдыңғы жетістіктерімен тәрбиеленуде, яғни кино өнері қоғамдық сананы қалыптастырудың өте өміршең құралы екендігін көрсетуде.

1. Ногербек Б. Б. Язык кино – система координат (Интервью с Дареджаном Омирбаевом) // Кинофорум № 2, 2008 г. – С. 16-19

2. Лев Толстой. «Анна Каренина», «Художественная литература. Ленинградское отделение». Ленинград 1982.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

УДК 323.1 (574)

НАЦИОНАЛЬНОЕ В СИСТЕМЕ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Р.Б.Абсаттаров - член-корр.НАН РК, доктор филос.наук, профессор, зав.кафедрой политологии и СФДКазНПУ им.Абая;

А.Ж.Мукажанова - доктор политических наук, доцент кафедры политологии и СФДКазНПУ им.Абая.

В статье рассматриваются теоретические вопросы сущности национального и его место в системе культуры межнационального общения, которые еще в социально-политической литературе недостаточно изучены. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: культура, цивилизация, нация, национальная культура, культура межнационального общения, дружба народов, взаимовлияние и взаимодействие наций, межнациональное согласие, национальность, национальный язык.

Мақалада элеуметтік-саяси әдебиетте әлі дежете зерттелмеген ұлттықтың мәні және оның ұлтаралық қарым-қатынастар мәдениеті жүйесіндегі орнына байланысты теориялық мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас тудыратын мәселелерге де көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: мәдениет, өркениет, ұлт, ұлттық мәдениет, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті, халықтар достығы, өзара түсіністік пен өзара әрекет, ұлтаралық келісім, ұлтты, ұлттық тіл.

In article theoretical questions of essence national and its place in system of culture of international communication which else in socio-political literature are insufficiently studied are considered. At the same time, in article the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: culture, civilization, national culture, culture of international communication, friendship of the people, interference and interaction, nations, international consent, nationality, national language.

Прежде всего, для правильного понимания культуры межнационального общения необходимо знание понятия и содержания "национального". Без анализа элементов общности процессов развития нации, их соотношения и связей невозможно полноценное изучение. Нельзя рассматривать природу нации абстрактно, без конкретного обобщения ее связей с другими сторонами общественной жизни. Вне рассмотрения природы национального невозможно глубокое постижение таких теоретических вопросов, как национальные отношения, национальная культура, культура общения народов и т.д.

В истории человечества трудно найти более сложную, более острую проблему, чем проблема о взаимоотношениях между различными народами. Как показывает практика, утверждение социальных норм взаимоотношений народов в такой многонациональной стране, как наша, задача весьма сложная, важная, актуальная. Единственный путь, отвечающий сущности нового общества – это путь дружбы народов, развития каждой нации и народности, национальных и этнических групп и их культуры в рамках республики, а также свободного, равноправного сотрудничества всех народов на основе общности их коренных интересов.

Поэтому весьма необходима наука, которая дает достоверное знание о нациях, народах. Политологический анализ сущности национальностей, ее места в ряду других социально-политических явления, основных направлений развития нации дает возможность изучения национальных процессов исходя из каждого конкретно-исторического этапа истории нашей многонациональной страны. Однако практика показала, что нередко на каждом историческом этапе развития национальности возникают новые проблемы и прежние теоретические выводы перестают соответствовать действительности. В течение длительного времени подобные острые вопросы не были предметом обсуждения, а их объективное исследование не нашло должной поддержки.

Культура межнационального общения Казахстана – это культура многонациональная, многоконфессиональная и многоязыковая. Это не искусственное слияние различных культур, а комплекс, возникший в рамках социально-политической реальности, проявленный в различных формах и объединенный общим идейным содержанием, «социально-психологическая потребность в развитии личности» [1].

Именно поэтому культура межнационального общения является прекрасным примером раскрытия

единства национального, общенационального и общечеловеческого. Однако для выявления этого соотношения, в первую очередь, необходимо правильно определить самопонятие национального, раскрыть его сущность.

Понятие «национальное» этимологически связано со словом «нация», но по своей сути и значению оно намного шире последнего. «Национальное»- признак всякого типа этнического единства, социально-этнической общности.

Структурный анализ национального необходим для понимания "механизма" будущего единства наций. В его структуре этнические элементы, особенно язык как результат длительного исторического развития, являются наиболее устойчивыми.

Структура национального может быть изучена в плане обозначения групп элементов, различающихся принадлежностью к различным устойчивым общностям людей. Вне анализа структуры национального невозможно наиболее полное выявление его природы. Если не учитывать сложную и многоплановую структуру национального, это может привести к односторонности в понимании этой проблемы. Одни авторы видят в национальном проявление неповторимого, специфического, другие – социально-классового, третьи – общечеловеческого. На самом же деле в национальном обнаруживаются и социально-классовое, и общечеловеческое, и сугубо национальное.

Социально-классовое – главное общественно-социальное содержание жизни наций. Как нельзя отделить национальное от социально-классового, точно так же будет ошибочным "смешение" всего национального в состав социально-классового.

Реальный учет соотношения социально-классового и национального имеет непосредственное отношение к живой практике национальных отношений и культуре межнационального общения.

Любые философские и социально-политические концепции, основанные на отрицании роли социальных групп, классов и социально-классовой борьбы в общественном развитии, либо созданы на идеях национализма, либо в той или иной форме дают основание для национализма, становятся причиной возникновения национализма и шовинизма.

Социально-классовое и национальное особенно отчетливо проявляются в культуре. Культура не может не отражать наличие в общественной жизни не только социальных групп, классов, но и национальных общностей людей. Например, классы определяют социально-политическое содержание культуры, то есть ее социально-политическое значение, характер, вид, а нация определяет национальную форму культуры. Культура по содержанию – народное, а также социально-классовое, а по форме, то есть по способам проявления, по языку есть национальное.

Что же такое "национальное", в каком виде оно выражается в системе культуры межнационального общения? "Национальное" в системе культуры межнационального общения – понятие весьма широкое. Оно означает смесь общего и специфически-особенного. "Национальное" может иметь явные специфически-национальные признаки, а может и не иметь. Так, например, развитие научного мышления в системе просвещения – составляющее национальной культуры того или иного народа, хотя в ней труднее найти специфически-национальные черты, чем в художественной культуре.

Как уже отмечалось, "национальное" имеет неповторимые, специфические черты и признаки, присущие только данной нации. Поэтому необходимо правильное изучение различия между национальным и специфически-национальным. Понятие "национальное" обладает более широким значением, охватывает все явления жизни нации, когда как "специфически-национальное" включает в себя лишь черты, присущие какой-либо отдельной нации. «Специфически-национальное» – это то, что порождено какой-либо отдельной этнической целостностью, то есть возникло как результат жизненных потребностей развития данной нации. К специфически-национальным чертам относятся: национальный язык, национальные традиции и обычаи, национальный характер.

Конечно, особенность, своеобразие национальной культуры определяется в основном специфически-национальными чертами, но с другой стороны, если ограничивать "национальное" только "специфически-национальным", то в определенных случаях это может привести к другой крайности: к утрированию представителем нации того, что он не смог найти в другой национальной культуре, что есть только в своей национальной культуре и, соответственно, к тому, что "специфически-национальное" может стать почвой для чувства национальной исключительности, кичливости, гордыни.

Когда речь заходит о национальной культуре, имеется в виду то, что является достоянием данной нации, все духовные ценности, которыми владеет нация.

Национальная культура каждой нации включает в себя как индивидуальные, так и общие с другими нациями черты. Здесь необходимо выделить три элемента: во-первых, общечеловеческие

ценности, которые содержит в себе культура любого народа; во-вторых, народное или социально-классовое содержание явлений духовной культуры; в-третьих, ее специфически-национальное.

Каждая нация – это часть человечества и плод развития общества. Ни один народ в семье народов мира не имеет исключительности. Ни один народ не может претендовать на роль единственного обладателя общечеловеческих ценностей. Если бы между народами не было общности, то обмен материальными и духовными ценностями, взаимодействие и взаимообогащение было бы очень затруднено.

Мерило опыта делает научную теорию нации, адекватно отражающую все противоречия жизни, все ее тенденции, переломные моменты и кризисы, более ее гибкой и энергичной. Категория национального только тогда становится конкретной категорией, когда она включает в себя критерии общественно-политической практики и изучается как определенная совокупность элементов, их взаимодействие между собой и с данной социально-политической средой. Следует остановиться на характеристике специфически-национального. Анализируя природу национального искусства, быта, традиции, нельзя упускать из виду такую важную деталь: специфически-национальное – это только один из элементов национального. Специфически-национальное – это то, что отличает один народ от другого. Сведение сути национального лишь к специфически-национальным чертам – есть отрицание социального в национальном. В этом случае национальным считается только то, что не встречается в других нациях, качественно отличает одну национальную общность от другой.

Однобокое подчеркивание специфически-национальных черт нации побуждает настроение национальной исключительности. Масштаб сферы взаимовлияния и взаимообогащения духовной и материальной жизни народов настолько велика, что никогда не было "чисто" национальной особенности. Нет ни одной национальной черты в нынешнем состоянии, не являющейся результатом взаимовлияния народов. Прогресс общества есть единый мировой процесс. Каждая нация обладает только ей присущими самобытными чертами. И одновременно эта самобытность – показатель того, что она не обладает теми особенностями, которые есть у других наций. Национальная особенность, специфически-национальные черты – это то, что отличает одну нацию от другой, обогащает человечество, выступающего в качестве единства разнообразия. По этой причине нельзя противопоставлять самобытные черты нации общим. И напротив, говоря об общечеловеческом в жизни нации, нельзя упускать из виду ее самобытные, индивидуальные черты, каждая из которых являет собой неповторимую грань мировой цивилизации; в каждой из них раскрывается неисчерпаемое богатство и разнообразие культуры. Нация вносит в развитие культуры человечества многообразие форм. Общие черты нации в действительности существуют только в едином комплексе специфически-национальных черт. Различать, классифицировать их в целях познания можно лишь в научной абстракции.

Знание соотношения национального и специфически-национального позволяет разработать особо важные аспекты развития нации и народностей. История показала, что в процессе развития нации происходит усиление общих черт в результате, с одной стороны, раскрытия мощи всех наций, выявления их специфических особенностей, а с другой – интернационализации общественно-политической жизни. В структуре национального присутствуют не только социально-классовые, но вместе с тем и общечеловеческие ценности культуры, традиции и т.д.

Вместе с тем, национальное содержит в себе своеобразно уникальные, неповторимые черты.

В национальном существует социально-классовое и не социально-классовое (к примеру национальная форма языка, культуры), общечеловеческое и своеобразно-национальное, повторяющееся и не повторяющееся. Нельзя абсолютизировать ни один из элементов структуры национального. В целом они отражают природу национального. В отдельности же ни один из этих элементов не может отразить сущность национального.

Познание общественных явлений и современный уровень социальной практики дает возможность наиболее полно обозначить круг явления, в которых проявляется национальное различие в сфере духовной жизни народов. Национальный язык, национальная форма культуры, национальные традиции, национальное самосознание, национальные чувства, национальная гордость, национальные признаки эстетического вкуса – все эти понятия в совокупности показывают своеобразную особенность духовного облика народа.

Если в понятии "национальное" рассматривать только неповторимое, специфическое, свойственное только данной национальной культуре, то в результате, не говоря уже о том, что само понятие национального сужается, теряя всякое значение, само по себе сводится на нет возможность взаимного сближения и взаимного обогащения национальных культур. Тогда мы без всякого сомнения разделяем

взгляды Н.Я.Данилевского, О.Шпенглера, А.Дж.Тойнби – тех, кто отрицает объективную перспективу создания общечеловеческой, интернациональной культуры, выступает за существование местных культур.

В самой структуре национальной культуры различных народов существует определенная общность, свойственная ряду народов. Это обусловлено, во-первых, тем, что история человечества имеет единый диалектический характер, во-вторых, что в результате тесных взаимоотношений между людьми осуществляется их взаимовлияние. Однако, несмотря на эти общие закономерности, каждая национальная культура в действительности характеризуется определенными своеобразно-особенными чертами, отличающими культуру одной нации от другой. Именно по этой причине уравнивать по сути «специфически-национальное» с общим в «национальном» значит преждевременно отрицать «национальное». Поистине оригинальное произведение национальной культуры не лишено специфически-национальных черт, в противном случае, мировая культура была бы однородной и слишком скучной.

Если же специфически-национальные черты в национальной культуре не будут иметь места, то из этого следует, что между национальными культурами действительно не существует никаких различий и национальные особенности не имеют никакого значения. Различия, однако, еще незначит полную отдаленность. Напротив, «специфически-национальное» отличая национальные культуры друг от друга, в то же время придает общенациональной, общечеловеческой, мировой культуре разнообразие форм, обогащает ее содержание, всесторонне развивает.

Однако «национальное» в культуре межэтнических отношений не сводится лишь к обычаям и внешним сторонам быта. Истинно национальное, по словам А.Б.Сафонова, не в описании внешней одежды, а в самом духе народа. Поэт, даже описывая совершенно иной мир, но смотря на него глазами всего народа и изображая таким образом, что его соотечественникам будет казаться, будто они сами чувствуют и рассказывают об этом, может оставаться преданным своей нации.

Вся суть демократического, гражданского общества состоит в том, чтобы на основе дружбы народов и общечеловеческой гармонии и солидарности открыть широкий путь национальному духовному развитию, свободе национальных культур и языков, заботливому отношению к особенностям каждой национальной культуры.

Национальная культура, открытая всему миру, не только преобразует облик своей нации, обогащая ее, но и щедро делится с другими своими духовными ценностями. Представляя собой составную часть многонациональной культуры, каждая культура взаимодействуя в качестве партнера и соучастника в создании духовных ценностей одновременно может обрести и общечеловеческий характер. Есть вещи, доказанные теорией и апробированные и принятые жизнью. В их число входит диалектический подход к национальным и общечеловеческим проблемам в системе культуры межнационального общения. Из этого вытекает стратегическое направление политики национальной культуры: гармоничное сочетание национальных и общечеловеческих ценностей, идейное и духовное единство многонационального Казахстана.

Национальное и общечеловеческое в системе культуры межнационального общения – это два взаимосвязанных и с необходимостью взаимодополняющие друг друга фактора.

Национальное – есть особая форма проявления общечеловеческого, а общечеловеческое, пока существуют нации, не может не проявиться в национальной форме. Следует согласиться со справедливым мнением Чингиза Айтматова, о том, что, придавая огромное значение национальному духу искусства, нельзя считать, что национальное своеобразие играет какую-либо главенствующую роль и служит какой-то своеобразной целью в творчестве художника, что для всех национальных литератур решающее значение имеет развитие их народного содержания.

Культура межнационального общения является действенным фактором формирования нового международного типа духовного производства, возникающего в дружбе культур. Общечеловеческие ценности – это не абстракция, они находят конкретное отражение в каждой национальной культуре. В наше время, когда в разных странах и континентах проживают сотни тысяч, миллионы людей различных национальностей, волею судьбы покинувших свои родные земли, прогрессирующая национальная культура призвана от имени тех, кого объединяет общая этническая принадлежность или культурное наследие, связать их духовные интересы, сохранить и поддержать национальные традиции и т.д.

Так, например, в Польше, Чехословакии, Германии, Румынии, Канаде и Германии проживает множество русских, украинцев, национально-культурный потенциал которых тяготеет к истокам родной культуры. Подобные примеры имеют отношение и к национальной культуре Казахстана. Известно, что

жизненному ресурсу казахской нации нанесла большой урон ее раздробленность вследствие исторических событий. Тяжелые последствия репрессий, голод, геноцид заключаются в том, что более пяти миллионов казахов разбрелись по всему земному шару, а представители других наций были поселены в казахские земли [2].

Духовные связи национальной диаспоры требуют к себе пристального внимания. Постоянные связи содействуют сохранению возрождающих сил нации, поддержанию национальной культуры как живой единой системы. Этот процесс международного взаимодействия национальных культур отвечает универсальной потребности сохранить, сблизить и освоить общечеловеческий культурный «генофонд», который способен ликвидировать культурную изоляцию народов и народностей, имеющей место в течение тысячелетий. Здесь проявляется важное качество национальной культуры как проводника, хранителя и носителя гуманистических целей человечества.

Известно, что в результате миграции, вызванной экономическими, социальными, демографическими и другими процессами, более 60 миллионов людей стран СНГ проживают за пределами своих национально-территориальных структур. Это влияет на их духовную жизнь, отражается на национальной культуре. В местах, где проживают густонаселенные национальные меньшинства, право культурной автономности, возможность обучать своих детей родному языку, готовить национальных кадров должно действовать особенно основательно.

Есть только один путь: сохранение культурной автономности малых народов, национальных меньшинств возвращение их на историческую родину (когда речь идет о народах, подвергнутых насильственной депортации) будет способствовать возрождению национальной культуры, языка, традиции и обычаев, т.е. всего того, что составляет основу каждого народа, его процветания. Именно в культуре очень важно рассмотрение вопроса о расширении прав национальных меньшинств. Ограниченная культурная политика, созданная на догматической концепции иерархии национальных культур по статусу той или иной страны опасна.

Процессы интеграции национальных культур в рамках нового политического мышления направлены на создание необходимых условий для действительного развития национальных культур, обеспечение в правовой форме взаимоуважения национальных особенностей культуры, искусства и традиций и постижение их многообразия и разновидностей, создание условий для реального сближения национальных культур, народов, недопущение возвращения прежних представлений о их «слиянии», взаимообогащение национальных культур, народов только в демократической форме.

Процесс становления национальностей, формирование экономической, социально-политической и интеллектуальной базы стал важным фактором, способствующим возрастанию всех духовных и материальных потребностей нации и народностей, национальных и этнических групп и их культур. К тому же, в культуре, в частности, в национальной культуре всегда был мощный социальный ресурс, который создавал условие для становления и развития нации и народностей, национальных и этнических групп.

И этим культура выполняла роль не только «чисто» духовного, но и материального стимулятора сохранения и укрепления стабильности национальных особенностей, психологической структуры, традиций и обычаев. В силу всего этого в нынешней ситуации усиливается воздействие национальной культуры на национальное самосознание.

Процесс гуманизации и демократизации общества стал важным фактором создания условия для истинного развития национальных культур. И это - одна из причин того, что национальная культура становится главной основой современного культурного, политического прогресса нашего общества, неиссякаемым источником как самой национальной культуры, таки других национальных культур.

В условиях обновления, модернизации казахстанского общества данный процесс стал обретать устойчивые тенденции в развитии культуры народов Казахстана. Различные формы и особенности национальных культур дают своеобразный материальный импульс в обеспечении их все возрастающих духовных потребностей.

Таким образом, возрастание духовных запросов является объективной закономерностью, результатом его материального, духовного и интеллектуального прогресса. Разумеется, обеспечение одних потребностей в историческом развитии несомненно порождает новые. Это - процесс бесконечного движения.

Развитие национальных культур происходит на основе удовлетворения различных потребностей каждой наций с опорой на мощный культурный и интеллектуальный ресурс страны.

Культурную ситуацию современного Казахстана можно представить в трех моментах: во-первых,

это мировая культура, объединяющая все национальные духовные источники; во-вторых, общеказахстанская культура, возникающая на основе солидарности представителей различных нации и народностей, проживающих в республике; и в третьих, национальная культура коренного народа нашей страны.

Сложившаяся культурная обстановка подтверждает, что ни одна культура не может существовать в отдельном, замкнутом мире; ни одна нация не может жить и развиваться ресурсами лишь одной своей культуры.

В нынешнем Казахстане нет и не может быть обособленных, полностью изолированных национальных культур. В мире духовных взаимоотношений каждая национальная культура прочными нитями связана с другими и зависима от них.

Каждая нация и весь народ в целом отражают весомые достижения современной цивилизации и даже самая маленькая культура свидетельствует о том, что способна внести свой вклад в мировую сокровищницу знаний.

Жизнь показывает, что союз культур прочен непоколебимым фундаментом экономических, социальных и духовных возможностей объединяющихся народов, реальными перспективами духовных сообществ. Поэтому культура межнационального общения связана не только с ростом национального самосознания, но и с истинно общечеловеческой благоприятной обстановкой общества. Развитие многонациональной культуры, культуры межнационального общения обусловлено прогрессивными изменениями структуры социально-политической жизни, создавшими условие для решения качественно новых задач в межэтнических отношениях. Но для этого оказалось необходимым более высокий, чем прежний, уровень политической культуры, новое понимание национальной, культурной политики.

В.Г.Белинский писал в своих трудах, что влияние литературы одной страны на литературу другой прямо пропорционально гармонии общественных отношений этих стран. Если один народ из-за своей отсталости не может ничего дать другому ни в смысле формы, ни в смысле содержания, то это одностороннее влияние. И когда в силу сходства общественного быта, а следовательно и культурного развития каждый из обменивающихся народов может взять что-то у другого, то это влияние будет двусторонним.

В связи с этим требует особого внимания сфера художественной культуры, где диалектическое сочетание национальной особенности с общенационально-общечеловеческим содержанием является непременным условием обогащения духовного ресурса общества, в чем особенно можно убедиться, если учесть, что влияние произведений на духовно-нравственное развитие личности во многом способствует закреплению в его сознании норм гуманизма и единства народов.

Действительно, в научной литературе нашла свое отражение объективная картина жизни народов и той «движущей» силы, которая побуждала их обеспечить свои духовные потребности и осуществлять цели и задачи. К примеру, фольклор содержит в себе совокупность знаний, опытов, познаний и оценок народа, накопленных в процессе многовековой жизнедеятельности. Наряду с нравственными и духовными ценностями, народные произведения отразили важные периоды общественно-политической созидательности, роль труда в жизни человека: в них воспеты свободолюбие, высокий гуманизм и патриотизм.

Процесс становления национальной литературы сыграл большую роль в объединении людей в этническое сообщество, в выделении национальных особенностей в культуре, искусстве, традициях и обычаях.

Деятели литературы и искусства в своих произведениях представляли ту или иную нацию и народность, их «дух», интересы, чаяния, тем самым способствуя формированию национального самосознания.

Из этого следует, что вне исторического периода развития общества какое либо произведение, изображающее истинно национальную жизнь, может стать общим достоянием, отвечающим все возрастающим потребностям. В многонациональной казахстанской и евразийской литературе появилось множество произведений, отражающих правду национальной жизни, которые способствовали росту национального самосознания и выявлению общих черт. Во многих произведениях Абая Кунанбаева, М.Ауэзова, А.Байтурсынова, Ш.Айтматова, Ю.Бондарева, Р.Гамзатова и др. всесторонне и правдиво отображены национальное бытие народов, их особенности и стремления. И поэтому их произведения являются не просто "национальными", но и "казахстанскими", вместе с тем в мировом масштабе - общенародными.

Самым ценным богатством нации, которое спасет ее от обеднения и исчезновения, является

своеобразный генофонд национальной культуры, язык.

В жизни народа язык не может быть чем-то косвенным, второстепенным, периферийным, а представляет собой сущность, духовную автономность каждой нации, ибо ее существование зависит от сохранения языка, на котором человек рассуждает. Язык – это душа народа, сокровенное наследие его этнического самосознания. Язык - самое главное средство укрепления коммуникативных связей между людьми[3].

В связи с этим, на современном этапе культура языковых взаимоотношений, перерастающая в социально-политическую, гуманистическую проблему, требует своего дальнейшего серьезного изучения. Люди, проживающие в том или ином национальном регионе, но являющиеся представителями другой нации, должны проявлять уважение к национальным традициям коренного народа, изучать его язык и культуру. Языковая гласность требует значительных усилий. Но восстановление законного права национального языка не должно причинять вреда другим языкам, необходимо объективное рассмотрение функционирования всех языков.

Язык - это важное средство выражения мыслей и чувств, инструмент воспитания, сохранения и развития нации. Одно поколение за другим пополняет сокровищницу родного языка золотыми слитками своих глубинных душевных переживаний, верований, познаний, страданий и радостей. Иначе говоря, все наследие своей духовной жизни народ бережно хранит в слове.

Таково значение языка в развитии культуры межнационального общения.

Изучение культуры межнационального общения предполагает ее классификацию на внутреннюю и внешнюю. Внутренняя сторона формирует общенациональное сознание, включает в себя знания, убеждения, принципы, содержащихся в ней, т.е. выступает здесь в качестве общенациональной политически-мировоззренческой ценности. Внутренняя сторона культуры межнационального общения - это поведение в общении с представителями других нации. Она может рассматриваться как соответствие поведения отдельных представителей нации принципам общенационального, т.е. речь идет о том, что общенациональное здесь проявляется как моральное качество их повседневной деятельности, как нравственная ценность.

В то же время она может определяться как соблюдение норм поведения и этики при контакте с представителями других наций.

Таким образом, культура межнационального общения представляет собой как внутреннее свойство по своей сути и по своему содержанию, так и внешнее свойство, усвоенное в процессе общения нации, народностей, национальных и этнических групп с другими национальностями, т.е. в процессе взаимодействия национальностей [4]. Поэтому ни одна национальность не осмыслив свое внутреннее «Я» и не определив свое отношение к другим сообществам, не может вступить в межэтническое общение.

Сформированное зрелое национальное самосознание является неперенным условием доброжелательных межнациональных, в том числе, и межличностных отношений. Следовательно, каждый человек должен воспитать в себя все истинно народные традиции, весь социально-политический опыт в истории родного народа и во взаимоотношениях с другими нациями и народностями, национальными и этническими группами.

В этой связи национальное в культуре межнационального общения нельзя рассматривать как совокупность неизменных, данных раз и навсегда черт и свойств. Нельзя сводить национальное только к прошлому или только к современности. В национальном есть и то, и другое. Национальное - это конгломерат прошлого и настоящего. Оно охватывает и то, что "было" в истории народа, и то, что есть в современных условиях.

"Национальное" в культуре межнационального общения не бывает в стерильном виде. Его стабильность не обеспечивается лишь неповторимостью географической среды. «Национальное» - это продукт исторического развития и отсюда нельзя не признавать, что различные общественно-экономические формации не накладывают своеобразный отпечаток на его структуру. И поэтому в культуре "национальное" есть только начало, и нельзя утверждать, что его развитие искажает культуру, лишает самобытности.

Вместе с тем, понятие "национальное" в культуре межнационального общения - это не только то, что порождено тем или иным народом в далеком историческом прошлом. Возникновение "национального" есть и новое, сегодняшнее, связанное с реальной действительностью. Однако это новое "национальное" не возникло на пустом месте: оно, несомненно, находится в органичном единстве со всем передовым, что было в историческом прошлом, с национальными традициями и т.д.

Таким образом, "национальное" в культуре межнационального общения – это, во-первых, особая форма проявления общенациональной, общечеловеческой культуры; во-вторых, устойчивый комплекс исторически сложившихся особых черт, которые проявляются преимущественно в языке, национальном характере, обычаях и традициях, в системе художественно-образного мышления; в-третьих, определенная совокупность элементов, внедренных в структуру национальной культуры в результате взаимоотношений народов.

"Национальное" в культуре межнационального общения не может существовать самостоятельно, вне естественной связи с интернациональным. Интернациональное в культуре не абстрактная категория, существующая вне национального.

Интернациональное имеет много общего с общечеловеческим, но они не идентичны и между ними нельзя ставить знак равенства. В понятии общечеловеческого подразумевается все благородное, прекрасное и возвышенное, приемлемые для каждого человека. Но это не отвлеченное понятие, лишенное всякой национальной и социально-политической основы.

Говоря о соотношении общечеловеческого и национального в культуре межнационального общения, с одной стороны, следует руководствоваться действительной ролью национального в нашей жизни, не умаляя и не преувеличивая его значения, с другой стороны, важно не отделять друг от друга общечеловеческое и национальное или не противопоставлять их, а объединять [5].

На сегодняшний день общечеловеческие ценности преобладают над узко национальными и узко классовыми ценностями, поскольку решение многих, на первый взгляд, сугубо национальных проблем связано с интересами других народов и стран. Общечеловеческое обязывает сохранять и защищать национальное достояние, все позитивные результаты, которые были достигнуты народами в ходе историко-политического развития. Без этого не может быть общественно-политического прогресса.

Общечеловеческое способствует самопознанию нации, помогает взглянуть на себя критически, оценить себя с позиций достижений человечества, осмыслить превосходство (выше) общечеловеческих ценностей над национальными.

Способность нации к самоанализу и самопознанию, что, к сожалению, в нашей жизни встречается редко, свидетельствует об уровне культуры нации и национального самосознания.

Таким образом, общечеловеческое, во-первых, не абстрактная категория, ибо его истоки лежат в национальном и существует оно посредством национального, во-вторых, общечеловеческое имеет своим содержанием общенациональное; в-третьих, общечеловеческое всегда гуманно. Это – наивысшее проявление лучших, благородных устремлений людей, народов; в-четвертых, общечеловеческое неотделимо от интернационального. Усваивание элементов той или иной культуры (этот процесс не может обойти ни один народ) не может подавлять, притуплять самобытное, национальное. Культура иного народа и ее осмысление – своеобразное испытание для творческого потенциала той или иной нации. Если нация обогащает свой нравственно-духовный, политический мир культурными достижениями других народов и вместе с тем сохраняет свою особенность, то не только развитие национального не затормаживается, напротив, ей предоставляется возможность расширить поле деятельности, стать наиболее разносторонней и богаче. Но если элементы чужой культуры не будут подвергаться творческой переработке в национальной культурной лаборатории и не примут национальный облик, то они останутся чуждыми национальной культуре и не смогут способствовать ее развитию.

Именно поэтому, как отмечает С.И.Плотников, хотя прогресс одного народа происходит через заимствование у другого народа, он происходит в национальной форме. Иначе не может быть общественного прогресса.

Важная роль культуры заключается в самой цели создания культурных ценностей – давать людям новые знания, обогащать их духовный, политический ресурс, помочь им прийти к конкретной установке, внедрить в их сознания определенное отношение к жизни, сформировать мировоззрение, способность понимать и оценивать объективную действительность.

В увеличении духовных, политических ресурсов большую роль играют национальные традиции и обычаи: они всегда находятся в глубинах национальной жизни и, в отличие от других сфер, трансформируются довольно медленно.

Национальные обычаи и традиции формируются веками и передаются из поколения в поколение. И поэтому их изменение имеет важное значение не только для материальной и социальной сфер, а также и для устойчивости психической структуры и характера нации и народностей, в возрождении "древних" народных традиций и религиозных обычаев. Но они же могут способствовать и ограниченности

национального самосознания, замкнутости нации на "чисто национальном" и препятствовать обмену ценностями культуры.

Таким образом, национальная культура - язык, литература, искусство, традиции, обычаи - является самым важным фактором существования наций и народностей, их дальнейшего развития. Вместе с тем, она рождается в процессе их развития, в процессе наполнения духовными, материальными ресурсами, воздействующих на рост национального самосознания, на увеличение богатства национальных особенностей и национального духа.

Духовные основы культуры межнационального общения содержат в себе следующее: собственное культурное наследие каждой нации и народности как почва их дальнейшего развития; духовные ценности народов мира как источник обогащения каждой нации и народности; культурный обмен между нациями и народностями как фактора становления и развития национальных культур, их постепенного взаимосближения; удовлетворение культурных и духовных потребностей наций и народностей; национальная идеология как идейная основа формирования национального мировоззрения.

Поэтому столь интенсивное развитие интересов всех наций и народностей на сегодняшний день, осознание принадлежности каждого из них к этническому сообществу, истории, культуре, языку, быту и традициям - это достижение периода обновления и его большая ценность. И управлять ими административно-командными методами уже невозможно.

Вместе с тем, в целях решения возникшей проблемы обострения межэтнических отношений и предотвращения их повторения необходимо объективное выявление причин всех отрицательных явлений, имеющих место в национальных отношениях. Это относится не только к культурно-языковой сфере, но и к трактовке отдельных исторических фактов, к роли национального фактора в укреплении и дальнейшем развитии нашего общества. Прежде все эти вопросы в прошлом были закрытой темой для объективного объяснения. Разумеется, такое отношение создавало условие для развития в национальном самосознании национализма, шовинизма, "местничества", космополитизма, манкуртизма.

В нынешнем мире нации и народности объединяют не только будничные заботы, а также и такие глобальные проблемы современности, как борьба против экологических кризисов, борьба за сохранение мира, за разоружение, за предотвращение стихийных бедствий, оказание взаимопомощи в устранении их последствий. Формирующееся на данном этапе единство народов мира - это особо важная культурная ценность современной цивилизации.

Исторический опыт показал, что в преобразовании материальной и духовной жизни наций и народностей важную роль играют установление принципа равноправия, обеспечение широких возможностей для их взаимосотрудничества, взаимопомощи и дружбы.

Огромное социально-политическое значение имело установление взаимодоверия, взаимоуважения между различными нациями и народностями в Казахстане. Как показывает практика, в условиях многонациональной страны судьба общественно-политического развития, происходившее во всех отраслях, зависела от взаимодоверия и взаимоуважения между нациями и народностями. Проявление малейшего недоверия приводило к тяжелым последствиям.

В условиях обновления и модернизации нашего общества требуются новое осмысление и изучение места экономических, социально-политических и культурных сфер в национальной жизни, восстановление между нациями и народностями утраченных принципов взаимодоверия, взаимопомощи, дружбы и содружества.

Благодаря взаимосотрудничеству и взаимообмену народов, национальных культур все наций и народностей Казахстана стали богаче как по форме, так и по содержанию культуры межнационального общения.

В заключении следует сказать, что обновление нашего общества, его модернизация, сотрудничество народов и их взаимовлияние и взаимообогащение должны строиться на их искреннем стремлении изучить культуру, обычаи, традиции, нравы друг друга в целях нового постижения в культуре межнационального общения.

7 Астапова Е.Ю. Познание и межнациональное общение. – М., 2003. – С.28.

8 См.: Жәпек М., Ыбраева Г. Ұлттық тұтастықтың кілті – бірлікте // Қоғам және дәуір. - 2010. - № 1. – 57-59 бб.

9 Әбсаттаров Р.Б. Саясаттану және оның проблемалары: оқу құралы. – Алматы: Тоғанай Т, 2007. – 269 б.

10 См.: Sozialphilosophische, politische und rechtliche Aspekte der Modernisierung Kasachstans. – Berlin, 2012. – S.102-110

11 См.: Абсагтаров Р.Б., Мен Д.В., Мукажанова А.Ж. Культура межэтнического общения: казахстанский опыт. – Алматы, 2012. – С.8-60.

УДК 141.7

РУССКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В ВОЕННОЕ ЛИХОЛЕТЬЕ

А.И. Артемьев -

доктор философских наук, профессор

В статье профессора А.И.Артемьева рассказывается о роли Русской Православной церкви в годы Великой Отечественной войны и фактическом возрождении в послевоенный период.

Ключевые слова: церковь, православие, иерархи церкви, война, правительство, патриарх, Собор епископов, Парад победы.

Профессор А.И.Артемьевтің мақаласында Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Орыс Православ шіркеуінің рөлі және соғыстан кейінгі кезеңдегі қайта өрлеуі қарастырылады.

Тірек сөздер: шіркеу, православтық, шіркеу иерархтары, соғыс, үкімет, патриарх, епископтар Соборы, Жеңіс парады.

The role of the Russian Orthodox Church during the Great Patriotic War and its revival in the post-war period are the main issues described in the article.

Keywords: church, Orthodoxy, hierarches of church, war, government, patriarch, Cathedral of bishops, Parade of a victory.

Советская история, в том числе и предвоенная, - это особая страница жизни Русской православной церкви, полная драматизма, когда «... соблазняли и мучили совесть, обвиняющий слышали голос...» (А.К.Толстой).

Да, было небызданное письмо В.И.Ленина В.М.Молотову для членов Политбюро ЦК РКП(б) от 19 марта 1922 г., во исполнение которого проводилось изъятие церковных ценностей, крушение церквей, арест и физическое уничтожение духовенства. И этот террор продолжался вплоть до Великой Отечественной войны.

Как звуки погребального колокола, мерно гласит статистика: только за пять предвоенных лет было уничтожено 80.000 православных священников, монахов и монахинь. Осталось всего 300 действующих церквей, а на территории России – около 100. К 1939 году на свободе находились лишь 4 неспособных православных епископа на весь Советский Союз: митрополит Московский и Коломенский Сергей, митрополит Ленинградский Алексей, архиепископ Петергофский Николай и архиепископ Дмитровский Сергей.

От фактов никуда не уйдешь.

Но только ли власть повинна в поругании церкви?

В этой связи не могу не согласиться со словами председателя Издательского совета Русской православной церкви митрополита Калужского и Боровского Климента, сказанные им на «круглом столе» в издательстве «Молодая гвардия» в Москве в марте 2010 г.: «В конце концов ни Ленин, ни Сталин на колокольни не лазили и кресты не скидывали». [1]

Потеря Бога у многих произошла не в советское время, а гораздо раньше (вспомним епископа Афонского, который еще при царе Николае II писал, что народ молитвы не знает и не знает, что такое Святая Троица), но в тяжелую годину люди вновь потянулись к Богу, ища в нем защиту не только для себя, но прежде всего для тех, кто ушел на фронт.

Как гораздо позже напишет поэт Елена Прыткова:

- Ведь известно: с депрессией – это к врагу,

- А с тоской – только к Богу.

Я – человек неверующий, но всегда придерживался и придерживаюсь в жизни императива Р.Декарта: «Высшая нравственность – это честно мыслить».

Поэтому считал и считаю, что роль Русской православной церкви в годы Великой Отечественной войны недостаточно еще изучена, а, главное, малоизвестна не только, нашей молодежи, но и

послевоенному поколению в целом.

А ведь именно 22 июня митрополит Сергей обратился ко всем православным с призывом встать на защиту Отечества, а 30 декабря 1942 – собрать средства на создание танковой колонны имени Дмитрия Донского [2].

В то время будущий патриарх Алексей I писал: «Не может быть добрым христианином тот, кто не является добрым и верным сыном своей Родины, готовым все пожертвовать для ее славы и процветания» [3].

Все это нашло отклик в сердцах не только верующих людей.

Надо отметить, что деятельность Русской православной церкви по сбору средств на нужды фронта и для оказания помощи жертвам войны получила одобрение и Верховного командования. Всем, кто участвовал в патриотической деятельности: иерархам церкви, клирикам и приходским активистам – И.В.Сталин направлял телеграммы, в которых просил каждого принять его «привет и благодарность Красной Армии»[4].

Нельзя не восхищаться мужеством, стойкостью и преданностью Вере многих священнослужителей Русской православной церкви.

Вот лишь один пример. Встретив известие о начале войны на Ленинградской кафедре, митрополит Алексей уже 26 июня обратился к своей пастве с патриотическим воззванием «Церковь зовет к защите Родины». А 10 августа, во время службы в Богоявленском соборе Москвы, он произнес поистине историческую речь, в которой определил защиту Отечества как «непреодолимое веление сердца, порыв любви», который никто «не в силах остановить», который надо «до конца исчерпать» [5].

Буквально за несколько дней до начала блокады (2 сентября 1941) Алексей возвращается в Ленинград и остается в осажденном городе вместе со своей паствой, разделяя все ужасы блокадных дней.

Несмотря на бомбежки и обстрелы, в храмах города проходили богослужения. Митрополит вел активную работу по сбору средств в Фонд Оборона. За 1941-1944 годы было собрано более 13 миллионов рублей. И это – в умирающем от голода блокадном Ленинграде!

В мае 1944 года Алексей вместе с сестрой В.П.Погожевой передал свою дачу под Ленинградом под детский дом для детей-сирот, оставшихся без родителей в годы войны.

За патриотическую деятельность в дни блокады Алексей вместе с группой ленинградского духовенства 11 ноября 1943 года был награжден медалью «За оборону Ленинграда»[6].

Но было немало и других ярких примеров патриотизма. Так, в Красноярске в годы войны в должности главного хирурга эвакогоспиталя трудился епископ Лука (Войно-Ясенецкий – известный ученый-медик). В 1946 году за капитальный труд «Очерки гнойной хирургии» ему была присуждена Государственная премия I степени, большую часть которой он пожертвовал на «помощь сиротам, жертвам фашистских извергов»[7].

Следует сказать, что кипучую патриотическую деятельность в годы войны вели и многие священнослужители дальнего зарубежья (к примеру, Эрзах Московской Патриархии в Северной и Южной Америке митрополит Вениамин (Федченков). В оккупированных нацистами странах Западной Европы участниками сопротивления были также священнослужители Русской православной церкви. Так, в занятом нацистами Париже была создана русская церковно-общественная организация «Православное действие». Руководили им монахиня Мария (Кузьмина-Караваева) и священник Дмитрий Клепинин, погибшие за свою деятельность по укрытию евреев и советских военнопленных в нацистских концлагерях. [8]

Все это не могло быть не отмечено советским Правительством. Сталин прекрасно понимал, что в условиях войны позитивная роль Русской православной церкви огромна.

4 сентября 1943 года в Кремле прошла историческая встреча И.В.Сталина с митрополитом Сергием (Старогородским), Алексием (Симанским) и Николаем (Ярушевичем).

«Во время беседы, - сообщала на следующий день газета «Известия», - Митрополит Сергей довел до сведения Председателя Совнаркома, что в руководящих кругах Православной церкви имеется намерение в ближайшее время созвать Собор епископов для избрания Патриарха Московского и всея Руси и образования при Патриархе Священного Синода. Глава Правительства И.В.Сталин сочувственно отнесся к этим предложениям и заявил, что со стороны Правительства не будет к этому препятствий». [9]

Собор епископов состоялся в Москве 8 сентября 1943 года. В нем участвовало 19 иерархов (3 митрополита, 11 архиепископов и 5 епископов. Многие из них были доставлены на Собор из лагерей и ссылок). Патриархом Московским и всея Руси был избран митрополит Сергей.

Собор обратился к христианам всего мира с призывом «дружно, братски, крепко и мощно

объединиться во имя Христа для окончательной победы над общим врагом в мировой борьбе, за погранные Гитлером идеалы христианства, за свободу христианских Церквей, за свободу, счастье и культуру всего человечества». Собор с особой силой подчеркнул, что «всякий виновный в измене общецерковному делу и перешедший на сторону фашизма, как противник Креста Господня, да числится отлученным, а епископ или клирик – лишенным сана». [10]

12 сентября 1943 года в Московском Богоявленском соборе состоялась интронизация новоизбранного Патриарха.

Патриарх Сергей недолго возглавлял Русскую православную церковь. 15 (2) мая 1944 года он скончался и был похоронен в Никольском пределе Богоявленского патриаршего собора. В завещании, составленном еще в декабре 1941 года, Патриарх Сергей, тогда еще Патриарший Местоблюститель, писал: «В случае моей смерти или невозможности исполнять должность Патриаршего Местоблюстителя эта должность во всем объеме присвоенных ей патриарших прав и обязанностей переходит к Преосвященному митрополиту Алексию (Симанскому)». [11]

21-23 ноября 1944 года в Москве состоялся Собор епископов Московского Патриархата, на котором были приняты проекты соборных документов и определен порядок избрания Патриарха. [12] А 31 января 1945 года в московском храме Воскресения Христа в Сокольниках открылся Поместный Собор Русской Православной Церкви. [13]

Кроме всех епархиальных архиереев, представителей клира и мирян Русской Церкви, в работе Поместного Собора приняли участие: Блаженный Папа и Патриарх Александрийский и всей Африки Христофор, Блаженный Патриарх Антиохийский и всего Востока Александр III, Святейший и Блаженнейший Каталикос – Патриарх всей Грузии Каллистрат, архиепископ Фиатирский Герман (Константинопольская Церковь), архиепископ Севастийский Афиногор (Иерусалимская Церковь), митрополит Скопьянский Иосиф (Сербская Церковь), епископ Арджешский Иосиф (Румынская Церковь) и с ними члены делегаций этих церквей.

Всего на Соборе было 204 участника. [14]

Такого, конечно, не было раньше. В истории церкви это был прорыв. Церковь объявила как бы и власти, и широкой общественности за рубежом о своем возвращении и международном признании. А власти ничего не оставалось, как приветствовать Собор устами своего представителя – председателя Совета по делам Русской православной церкви при Совнарком СССР Г.Г.Карпова.

Он дал высокую оценку исторической роли, которую играла Православная церковь в жизни русского народа в годы испытаний, и выразил надежду, что Поместный Собор явится «важным отправным моментом в дальнейшем развитии деятельности Церкви, направленной на помощь советскому народу в достижении стоящих перед ним величайших исторических задач...». [15]

2 февраля состоялись выборы нового Патриарха Московского и всея Руси. Им стал Алексей I. Торжественная интронизация была совершена 4 февраля в Богоявленском патриаршем соборе в Москве. А 22 мая 1945 года впервые в истории Русской православной церкви патриарх отправился в паломничество на Святую Землю.

Нельзя не сказать и еще о некоторых этапных событиях в жизни Церкви.

Так, 10 апреля 1945 года состоялась встреча Патриарха Алексея с И.В.Сталиным. В ходе беседы Иосиф Виссарионович «сочувственно отнесся к планам и нуждам церковного руководства и обещал поддержку». [16]

В результате начались работы по восстановлению храмов, их ремонту и благоукрашению, возрождению Духовных школ. Летом 1944 года в Новодевичьем монастыре в Москве состоялось открытие Православного Богословского института и Пастырско-богословских курсов, через два года преобразованных в Московские Духовные Академию и Семинарию. Были также открыты Духовные школы в Ленинграде (Академия и Семинария), Одессе и некоторых других городах. [17]

В это же время в Алма-Ате вновь открылся для прихожан Свято-Никольский Собор. Ему был придан статус кафедрального.

День Победы, 9 мая 1945 года, совпал со святыми днями Пасхи Христовой. Во всех православных храмах совершались благодарственные молебны и служились панихиды по погибшим в Великой Отечественной Войне. Особо торжественно этот день был отмечен в Богоявленском соборе, где службу провел патриарх Алексей.

24 июня 1945 года, в день Парада победителей, на Красной площади среди почетных гостей на трибунах присутствовали патриарх Алексей и его ближайшие сподвижники.

У поэта Сергея Решетникова есть стихотворение, которое называется «Православие». Думается,

что лучшего заключения к заявленной теме трудно подобрать. Поэтому процитирую его полностью:

-Православие – это крест,
Крест нелегкий, но благодатный.
В небе радостный Благовест
Призывает на подвиг ратный.
Верно Родине послужить –
Это наше святое право.
Так Отцы завещали жить:
Честь России и Богу Слава!

1. См.: Литературная газета, 17-23 марта 2010. - №10 (6265).
2. См., к примеру: «Московский церковный вестник» -1922.-№2(68); Русская Православная Церковь:988-1988. Очерки истории 1917-1988 гг.- Выпуск 2. –Издание Московской Патриархии, 1988. – С.53.
3. Цит. по: Одинцов М.И. Патриарх Алексей I (Симанский): биографические заметки. (К 130 –летию со дня рождения)// Свобода совести в России: исторический и современные аспекты. – М.: Росс. объедин. исследователей религии, 2007.- С.397.
4. Русская Православная Церковь иВеликая Отечественная война. Сборник церковных документов. – Изд. Московской Патриархии. – М., 1943. – С.94-97.
- 5.Правда о религии в России.- М.,1942. – С.98.
6. См.: Одинцов М.И. Патриарх Алексей I (Симанский): биографические заметки. (К 130 –летию со дня рождения)// Свобода совести в России: исторический и современные аспекты. –С.423.
7. Цит. по: Русская Православная Церковь: 988-1988. Очерки истории 1917-1988 гг. – Выпуск 2. – С.54.
8. См.: там же. –С.54.
9. Известия, 1943, 5 сентября. - №210.
10. Цит. по: Русская Православная Церковь: 988-1988. Очерки истории 1917-1988 гг. – Выпуск 2. – С.55.
11. Цит. по: там же. – С.58.
12. См.: Журнал Московской Патриархии (далее ЖМП), 1944, №12. – С.5-15.
13. Материалы поместного Собора 1945 г. –ЖМП, 1945, №2. –С.3-85. А также «Известия», 1945, 4февраля, №29.
14. Там же.
15. Там же.
16. Цит. по: Русская Православная Церковь: 988-1988. Очерки истории 1917-1988 гг. – Выпуск 2. – С.64.
17. Там же. – С.64.

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ

УДК 112.

САНЖАР АСФЕНДИЯРОВ – ҚАЗАҚТЫҢ КӨРНЕКТІ ҚОҒАМ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ, САЯСАТКЕР, АҒАРТУШЫ, ҒАЛЫМ

Әбсаттаров Р.Б.- ҚР Ұлттық ғылым академиясыныңкорреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі;

Шалтықов А.И.-саяси ғылымдарының докторы, профессор.

Туған елінің көгіне жұлдызы жарқырап шыққан қазақтың ардақты ұлы, қоғам және мемлекет қайраткері, көреген саясаткер, дарынды ғалым, педагог, әрі жазушы, Қазақстанда ғылым мен білім беру

ісінің білгірі және шебер ұйымдастырушысы Санжар Асфендияров қазақ ортасынан шыққан айтулы тарихи тұлғалардың бірі ретінде халық құрметіне бөленген. Ол биыл 125 жасқа толып отыр. Оның қазақ мемлекетінің қалыптасуы мен дамуына, білім беру жүйесі мен ғылымына, денсаулық сақтау саласына қосқан үлесі ұшан теңіз. Бұл туралы біздің ұрпақтарымыз білуі абзал.

Санжар Асфендияров дүйім қазақта аты белгілі тұлғалардың жұрнағы, болаттай тұяғы іспеттес. Әкесі Сейітжапар –сұлтан, Әбілхайыр ханның үлкен ұлы Айшуақ ханның ұрпағынан тараған патша әскерінің полковнигі шенінен отставкаға шыққан, жарты ғасырдан астам уақыт Түркістан өлкесінде қызмет еткен қазақ қайраткері, анасының есімі Гүландам Қасымова (кейбір гипотезалар бойынша Кенесары Қасымовтың ұрпақтарынан тараған).

Сейітжапар Асфендиярұлы Түркістан губернаторы кеңсесінде әскери аудармашы қызметін атқарып, XIX ғасырдың 90- жылдары Ташкентке іс-сапармен алыс-жақын елдерден келген елшіліктерін қабылдау, орналастыру сияқты дипломатиялық істермен айналысты. Өзінің жарты ғасырдан астам мерзімге созылған қызмет жолын қатардағы поручиктен бастаған Сейтжапар Асфендиярұлы туа біткен дарыны мен еңбекқорлығының арқасында Түркістан өлкесінің түркі-мұсылман халықтары үшін жоғары әскери атақ болып саналған – полковник шеніне қол жеткізеді. Сауатты, көзі ашық Сейітжапар Асфендиярұлы өз балаларына үздік білім беруге ұмтылды. Оның екі қызы – Гүлсім мен Әнел Ташкент қыздар гимназиясында, төрт ұлы – Сейіт, Әбілхайыр, Мансұр, Нұралдин және Санжар Ташкент реалды училищесінде тәлім алды.

Міне, қазақ хандарының тікелей ұрпағы Санжар Асфендияров 1889 жылы 20 қазанда Ташкент қаласында дүниеге келеді. Әкесі Ташкенттегі реалдық училищені бітірген ұлы Санжардың Санкт-Петербургте Императорлық әскери-медициналық академияда білім алуына ықпал еткен. Петербор – кезінде Ресей империясының астанасы болған. Білім мен ғылымның, мәдениеттің ошағы саналатын бұл жерде қазақтың белгілі қоғам қайраткерлері, зиялы қауым өкілдерінің біразы оқып, білім алған еді. Талапты жас Санжардың Халел Досмұхамедов, Мұстафа Шоқайлармен танысуы да осы кезден басталады. Сол жылдары бір өңірден жиналған жерлестердің бір-бірімен кездесіп, дастархан басында ән айтып, көңіл көтеріп тұруы дәстүрге айналған екен. Осында оқып жүрген қазақ жастары да бұл үрдістен аттап кете алмайды. Талап-тілегі бір, көзқарасы жақын ағайындар адвокат Сералы Лапиннің үйінде жиі бас қосып тұрған. Осындай кездесулердің бірінде Санжар өзінің болашақ жары Рабиғаны кезіктіреді. Рабиға сол кезде Петербордағы Дума депутаты болып тұрған Сералы Лапиннің қызы. Заң саласымен қоса бірнеше елдің тілін меңгерген әкесі шығыс шайырларының шығармаларын қазақ тіліне тәржімалаған аудармашы ретінде де белгілі болатын. Осындай білімді, көзі ашық Сералықызы Рабиғаны Смольныйдағы текті қыздар институтында оқытқан. Кейін Санжарға қосылып, өмірлік серік болуға бел байласады.

Сейтжапар Асфендиярұлы кенже ұлы Санжарды 1898 жылы Ташкент реалды училищесіне оқуға береді. Реалды училище Санжардың ең алғашқы саяси өмір мектебі болды, ол аталған оқу орнын 1907 жылы 5 маусымда аяқтап, куәлік алады. Сол жылы ол Петербургтағы Императорлық Әскери-медициналық академияға оқуға қабылданады.

Санжар академияда оқи жүріп, Петербургтың қоғамдық-саяси өмірімен жақын танысады және астанадағы түркі-мұсылман зиялы қауымымен етене араласа бастайды. Санжардың саяси ұстанымдары мен өмірлік дүниетанымына сол жылдарда Петербургта оқып жүрген, қызмет атқарған немесе қалаға келіп- кетіп жүрген қазақ зиялылары – Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Халаел Досмұхамедов, Мұхамеджан Тынышбаев және тағы басқалар үлкен әсер етеді. Санжар Ресей империясының саяси құрылысын, елдің әлеуметтік жағдайын, отарлық езгідегі халықтардың ұлт-азаттық қозғалысының тарихын зерттеп біледі.

Санжар Асфендияров 1912-ші жылы академияны дәрігер-лейтенант шенінде аяқтайды. Оқуды бітірген жас маман Түркістандағы Термез бекінісіне шоғырланған 10-шы атқыштар полкінің жергілікті лазаретіне кіші дәрігер қызметіне жіберіледі.

Бұл тұста адамзат баласына орасан зор қасірет әкелген алғашқы дүниежүзілік империалистік соғыс басталған болатын. Термез қаласынан 1914-ші жылы арнайы 5- ші Түркістан атқыштар полкінің құрамында 1-ші дүниежүзілік соғысқа аттанады.

Жалпы, Санжар қазақтың арасында ең бірінші рет, тұңғыш рет деп айтуға болады, 1-ші дүниежүзілік соғысқа тікелей ұлт зиялыларының арасында қатысқан бірден бір адам.

Осы майданда 1914 жылдың қыркүйек-желтоқсан айларында орын алған ұрыстарда Санжар жараланған және науқас болған сарбаздарға медициналық көмек көрсетумен айналысты. 1914 жылы желтоқсанда жоғары әскери басшылықтың өрескел қателіктерді жіберу салдарынан 5-ші Түркістан

атқыштар полкы Лодзь (қазіргі Польшаның ірі қалаларының бірі, ол уақытта Шығыс Пруссия территориясында орналасқан) неміс қоршауына түсіп, басына ауыр жарақат алған Санжар жау тұтқынына түседі. Неміс тұтқынында Санжар патша үкіметі тағдырдың тәлкегіне тастаған мыңдаған жауынгерлердің қатаң тағдырына ортақтасып, күрделі санитарлық жағдайларда имитацияланған лазареттерде медициналық қызметпен шұғылданып, Торн, Кутно, Александровка концентрационды лагерьлерінде бір жылға жуық уақыт өткізеді. Тектінің ұрпағы жау қолында жүрсе де білімін шыңдаудан жалықпайды. Өз бетінше неміс тілін оқып үйренеді. 1915 жылдың аяғында Қызыл Кресттің тұтқындармен алмасу бағытында жүргізген қажырлы еңбегінің көмегімен, Балтық теңізі арқылы алдымен Швеция, сосын темір жол арқылы Санкт-Петербургқа қайтып оралады. Астанада неміс тұтқынына амалсыздан түскен жауынгерлерді қатаң бақылауға алған, патшаның күзет орындары оларды сенімсіз элементтер ретінде қара тізімге қосты [1]. 1916 жылы көктемде ол Ташкент халық жасағының құрамында Термезге аттанады. Жұқпалы аурулармен күресе жүріп, Санжар Түркістан халықтарының патша режиміне қарсы бағытталған 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің куәгері болды. 1917 жылғы Ақпан буржуазиялық-демократиялық революциясын Санжар Термезде қарсы алған еді.

Санжар Асфендияров Ресейде патшаның монархиялық билігін жойған Ақпан буржуазиялық – демократиялық революциясынан кейін белсенді саяси қызметін бастайды. Термез әскери бөлімінің солдаттары өз кеңестерін ұйымдастырып, солдат бұқарасы беделді әскери дәрігер Санжар Асфендияровты кеңес депутаты етіп сайлады. Бір айдан кейін солдат бұқарасының қолдауымен Санжар Асфендияров Жаңа Бұқарада өткен облыстық кеңестің съезіне қатынасып, жаңадан құрылған облыстық кеңестің мүшелігіне сайланды [2].

Ақпан революциясынан кейін Асфендиярұлы Термездегі және Бұхарадағы Кеңестердің жұмысына қатысады. Ташкент облыстық, ал онан кейін жұмысшылар мен жауынгерлердің округтік Кеңесіне сайланады. Ташкентте ол мұсылман жұмысшы депутаттарының алғашқы Кеңесінің ұйымына мүше болады. Каспий жағалауы майданындағы соғысқа қатысқан. 1917 жылы Бұхарадағы мұсылман қозғалысына белсене араласты. Сол жылғы қараша айында Түркістан автономиясын жариялаған Мұсылман депутаттарының төтенше съезіне қатысты. 1918-19 жылдары Асфендияров аштықпен күрес жөніндегі төтенше комиссиясының Сырдария облысы бөлімшесін басқарды.

Аштар мен босқындар арасындағы жұқпалы аурулармен күрес ісі тапсырылған Санжар Асфендияров жылға жуық бел шешпей қызмет атқарып, қалалар мен уезд орталықтарында, темір жол бекеттерінде, арнайы лагерлерде қоғамдық тамақтандыру орындарын, тұрақты және жылжымалы емдеу орталықтарын, жетім балалар үйлерін, ұсақ кәсіпшілік шеберханаларды ұйымдастыруға ат салысады. Әсіресе, Санжар Асфендияровтың темір жол бойымен арнайы дәрігерлік пойыздар ұйымдастыруының маңызы зор болды, [3] өйткені ашыққан халық ең алдымен темір жол бекеттеріне қарай ағылатын еді.

Аштықпен күрес барысында мемлекеттік басқару аппаратының жағдайына біртіндеп бейімделе бастаған Түркістанның түркі-мұсылман жастары 1919 жылы 6 сәуірде Тұрар Рысқұлов ұйымдастырған Мұсылман Бюросына топтасып, республикадағы саяси билік тұтқасын өз қолдарына алу үшін қалыптасқан саяси жағдайда мүмкін болған жалғыз жолды таңдай отырып, жаппай большевиктер партиясы мен кеңес өкіметі жағына өте бастайды. Тұрар Рысқұловтың шақыруына үн қатқан Санжар Асфендияров өзі қызмет етіп жатқан Черняев полкінде қызу үгіт-насихат жұмыстарын жүргізеді де, 1919 жылы мамыр айында аталған полктің толық құрамымен большевиктер партиясы қатарына өтеді [4].

Мұсылман Бюросы республикалық билік үшін күресе отырып, Түріккомиссиясымен ауыр саяси күреске түскен еді. Осындай жағдайда Түркістанның түлегі, арнайы дәрігерлік мамандығы бар мұсылман коммунисті – Санжар Асфендияров Түркістан Республикасының Денсаулық сақтау комиссары етіп тағайындалады.

Комиссар ретінде Санжар Асфендияров азамат соғысы барысында өлкеде қалыптасқан аса ауыр саяси-әлеуметтік ахуалға қарамастан комиссариаттың орталық және жергілікті басқару мекемелерінің құрылымдары мен қызметін қайта ұйымдастырып, қалалар мен ауылдарда халыққа тегін қызмет ететін көптеген дәрігерлік-медициналық орталықтардың ашылуына және олардың бірқалыпты жұмыс жасауына орасан зор күш жұмсады. Осы қызметте жүріп, Санжар Асфендияров Түркістан өлкесіне және Орталыққа кеңінен танымал мемлекет қайраткері ретінде қалыптасқан еді.

Кеңес өкіметі 1920 жылдың аяғына таман Түркістан Республикасында бұрынғы патша үкіметінің аграрлы саясатының зардаптарын жою және жер қатынастарын реттеу мақсатында жер-су реформасын жүргізу туралы шешім қабылдаған болатын. Денсаулық сақтау халық комиссары қызметінде өзін іскер мемлекет қайраткері ретінде таныта білген және Түркістан өлкесіндегі аграрлық қарым-қатынастардың

тарихынан жақсы хабардар Санжар Асфендияровқа республика басшылығы енді алда тұрған жер-су реформасын іске асыру міндетін жүктеп, оны Түркістан Республикасының жер шаруашылығы халық комиссары етіп тағайындайды.

1921 жылы Ресей территориясында азамат соғысының негізгі майдандарында әскери қимылдар аяқталып, Кеңес елі бейбіт құрылысқа көше бастайды. Бұрынғы Ресей империясының езілген ұлттарының кеңестік сипаттағы автономиялық республикалар мен облыстарын құру, жергілікті ұлт кадрларын орталық басқару мекемелеріне жоғарылату процесі басталған болатын. Осы саясат аясында Түркістан Республикасының Ресей Федерациясындағы өкілетті өкілін тағайындау қажеттілігі туды. Түркістан үкіметі бұл қызметке Санжар Асфендияров лайықты деп табады. Түркістанда комиссар қызметін атқарған жылдары Санжар Асфендияров белгілі бір саланың дамуына жауап берген болса, ал енді ол Орталықта Түркістанның мүддесін қорғауға міндетті болды. Осылайша, Санжар Асфендияров 1921 жылы қазан айынан 1922 жылдың ақпан айына дейін Түркістан Республикасының РСФСР Ұлт істері жөніндегі халық комиссариатындағы өкілетті өкілі болып қызмет атқарды. Мәскеуде Санжар Асфендияров РСФСР Ұлт істері жөніндегі халық комиссариатының коллегия мүшелігіне сайланады және аталған комиссариаттың барлық қызметіне белсене араласты.

Сонымен қатар, Санжар Асфендияров Түркістанда жер-су реформасын жүргізген білікті қайраткер ретінде Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің Жерге қоныстандыру мәселесі бойынша құрылған ерекше комиссияның құрамына мүше болып сайланады.

1922 жылы көктемде Санжар Асфендияров Түркістанға оралып, қайтадан республиканың Жер шаруашылығы халық комиссариатының құрамына жіберіледі де, кейінірек халық комиссарының орынбасары болып тағайындалады. Бұл кезде бүкіл Кеңес еліндегідей, Түркістанда да жаңа экономикалық саясат қарқын алған болатын. Осыған байланысты Санжар Асфендияров негізінен жаңа экономикалық саясатты Түркістан өміріне бейімдеумен айналысты. Жаңа экономикалық саясат жылдарында кеңестік Ресейдің басқа да аймақтары сияқты Түркістан өлкесі де шаруашылығы жағынан біртіндеп ес жинап, егін, мақта, мал шаруашылықтарын қалпына келтіре бастаған еді. Санжар Асфендияров білікті маман ретінде ауыл шаруашылық кооперативтерін, артельдерін ұйымдастыруға бел шеше кіріседі. Басқа да қайраткерлермен бірге Санжар Асфендияровтың бұл жылдардағы қажырлы еңбегінің арқасында Түркістан халқы 1921-1923 жылдардағы сұрапыл ашаршылыққа ұрына қойған жоқ.

1923 жылы күзге таман Түркістан өлкесінде тырысқақ және безгек сияқты аса қауіпті жұқпалы аурулар кең тарай бастайды. Осыған байланысты республикада аса маңызды істермен айналысып жатқанына қарамастан, Түркістан үкіметі Санжар Асфендияровты білікті дәрігер маман ретінде жұқпалы аурулармен күрес мәселесін жандандыру үшін қайтадан Денсаулық сақтау халық комиссары етіп тағайындайды. Осы қызметінде Санжар Асфендияров өлкедегі безгек, тырысқақ, сүзек дертінен азап шеккен сан мыңдағана адамдарды ажал тырнағынан арашалауға көп күш-қайрат жұмсады.

1924 жылы Орта Азияда іске асырылған ұлттық-территориялық межелеу процесінен кейін бұрынғы Түркістан Республикасының аумағы жаңадан құрылған бірнеше республикалардың еншісіне кеткен еді. Санжар Асфендияров Қазақ Республикасының Өзбекстандағы тұрақты өкілі болып тағайындалады. Тұрақты өкіл ретінде ол межелеу барысында бауырлас Қазақ және Өзбек республикалары арасында пайда болған кейбір келіспеушіліктер мен наразылықтарды жоюға, қос республиканың өзара ынтымағын қалпына келтіруге үлкен күш-жігер жұмсады.

1925 жылы Санжар Асфендияров Кеңестер Одағының басшыларының шақыруымен Мәскеу қаласына қызметке ауысады да, КСРО Орталық Атқару Комитетінің төрағасы А.С. Енукидзенің орынбасары және Комитеттің Төрағасы жанындағы Ұлттар істер жөніндегі бөлімнің меңгерушісі қызметіне тағайындалады. Санжар үшін бұл одақтық көлемдегі ірі қызмет болатын. БОАК басшыларының бірі ретінде Санжар Асфендияров одақтық заң актілері мен заңдық күші бар қаулыларға әзірлеуге және оларды қабылдауға, орасан зор көлемдегі әкімшілік-ұйымдастырушылық және бюджеттік сипаттағы практикалық мәселелерді шешуге, конституциялық және жеке заңдардың сақталуы мен орындалуын қадағалауға, түрліше комиссиялар мен комитеттердің қызметін біріктіріп, бір ізділікке салуға тікелей басшылық жасады.

Санжар Асфендияров 1926 жылы қарашада РСФСР Халық Комиссариаттар Кеңесі төрағасының орынбасары Тұрар Рысқұлов ұйымдастырған ұлт қайраткерлерінің төтенше кеңесіне қатынасып, ұлт мәселесі бойынша келелі ұсыныстар жасайды[5]. Аталған «құпия» кеңесте Орталық және ұлттық республикалар арақатынасы мәселесі қызу талқыланып, ұлт мәселесіне қатысты Мәскеудің шовинистік саясаты сыналады. Одақтық ресми басшылықтың рұқсатынсыз өткен бұл кеңеске қатысқан ұлт қайраткерлер артынан барлық республикаларда қуғын-сүргінге ұшыратылады. Сол жазаға

ұшырағандардың бірі Санжар Асфендияров та болады.

Әрине, ұлт қайраткерлерінің бұл «күпия» кеңесінен кейін Санжар Асфендияров басқалармен бірге сенімсіз тұлғаға айналады, одақ көлеміндегі саяси басшылық қызметінен шеттетіледі де, Комитет жанындағы Н.Н.Нариманов атындағы Шығыстану институтының директоры қызметіне жіберіледі. Ол сонымен бірге, Мәскеу мемлекеттік университетінде дәріс оқи жүріп, қазақ арасынан алғашқы болып, тарих профессоры ғылыми атағына қолжеткізеді. КСРО-ның саяси, мәдени және ғылыми орталығына айналған Мәскеуде үш жылдай уақыт бойы қажырлы еңбек еткен Санжар Асфендияров болашақ ғалым ретінде қалыптасады.

Санжар Асфендияровтың өміріндегі бұндай өзгеріс оның ғылыми-жұмыстарымен шұғылдануға толық мүмкіндік береді, себебі, қоғамдық – саяси және мемлекеттік қызметтерді атқара жүріп, ол ғылыми істермен шұғылдануды бір сәтке де доғармаған еді. Мәскеу сияқты ірі ғылыми орталықта жұмыс жасау мүмкіндігі Санжар Асфендияровтың зерттеушілік қабілетін одан әрі ұштап, іргелі еңбектер жазуға итермеледі. Осылайша, жан-жақты білімді, іскер де қабілетті Санжар Асфендияров Одақ көлеміндегі айтулы ғалымдардың қатарына қосылады.

Ғұламаның өмірі мен қызметіндегі неғұрлым жемісті кезең – 1928-1937 жылдарға дейінгі Қазақстанда өткен өмірі. Бұл мерзімде Санжар Асфендияров республикадағы алғашқы оқу орындары мен ғылымын ұйымдастыруға көп күш салады.

Қазақ автономиялы республикасының құрылғанына бірнеше жылдың жүзі болса да, 20-шы жылдардың соңына дейін Қазақстанда ұлттық жоғары оқу орны ашылған жоқ. Қазақстандағы және Мәскеудегі қазақ қайраткерлері осы жылдары халық шаруашылығы мен халыққа білім беру ісінің білікті мамандарын даярламай республиканың ілгері басуы мүмкін емес екенін жете түсініп, Қазақстанда жоғары оқу орындарын ашу мәселесін қолға алады. Осы мақсатта бұрын Ташкент қаласында жұмыс істеп келген Қазақ ағарту институты Алматыға көшіріліп, осы институттың негізінде 1928 жылы Абай атындағы Қазақ мемлекеттік университеті ашылған болатын. Университеттің ашылуы мен қалыпты жұмыс жасауын қамтамасыз етуі үшін білім мен ғылым саласында іскерлігімен танылған беделді саяси қайраткер қажет болды да, Қазақ үкіметі өтініш жасай отырып, Орталықтан Санжар Асфендияровты шақыртады. Ел үкіметінің шақыруымен оралған Санжар Асфендияров жоғары оқу орнын ашуға ұйтық болып, қазақ жастарының білім алуына жағдай жасайды. Сөйтіп, елімізде бірінші рет жоғары оқу орны ашылып, студенттер қабылдай бастайды.

Қазақстандағы жоғары оқу орнының – алғашқы университеттің (Абай атындағы Қазақ педагогикалық университетінің) бірінші ректоры Санжар Асфендияров оны іргелі білім және ғылым ошағына айналдыру үшін бар ынта-жігерімен кіріседі. Университеттің материалдық-техникалық базасын қалыптастыру, оқытушы-профессорлар құрамын жасақтау, факультеттер мен мамандықтарға дарынды қазақ жастарын тарту мәселелерін шешу міндеттерін іске асыру үшін Санжар Асфендияров өзі бас болып, республикалық мерзімді баспасөзде халыққа үндеу жариялап, білім беру мәселесін насихаттап отырды[6].

Бас-аяғы үш жылдың ішінде Абай атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің жұмысын жолға қоя білген Санжар Асфендияровты үкімет кезекті жоғары оқу орнын ұйымдастыруға міндеттеп, оны Қазақ медициналық институтының ректоры етіп тағайындады. Медицина саласы Санжар Асфендияровтың ең сүйікті саласы болатын. Аспандияров осы институтта жалпыхимия, биология, физика пәндерімен бірге анатомия, қалыпты физиология, ішкі урулар, гистология, микробиология, фармакология, биологиялық-химия, гигиена бөлімдерін және хирург кафедралар ашты. С. Асфендияров жұқпалы аурулармен күреске, аурулар мен індеттердің алдын алу шараларына, халыққа ақысыз дәрігерлік көмек көрсету жұмыстарын жолға қоюға көп еңбек сіңірді. Халық арасында жиі кездесетін туберкулез, шешек, оба, сүзек, тері ауруларына қарсы медицина көмек ісін ұйымдастырды. Орта дәрежелі оқу орындарында, қысқа мерзімді арнаулы курстарда әртүрлі буындағы медицина мамандарын көптеп даярлауға күш салды.

Қазақ үкіметінің шешімімен Санжар Асфендияров осы жылдары Медициналық институттың ректорлық қызметімен бірге Қазақ АКСР-і Денсаулық сақтау халық комиссары қызметін де қоса атқаруға міндетті болды.

30- жылдардың басы қазақ халқы үшін апатты жылдар болған еді. Денсаулық сақтау халық комиссары Санжар Асфендияров 20-шы жылдары Түркістан Республикасында ашаршылыққа қарсы күрес барысында жинаған тәжірибесін пайдалана отырып, босқындар арасында кең тараған жұқпалы індеттерді ауыздықтауға орасан зор үлес қосты[7].

Сұрапыл ашаршылықтан бегі қайта бастаған шақта Санжар Асфендияров 1934 жылы Қазақ АКСР-і халық ағарту халық комиссарының орынбасары болып тағайындалады. Халық комиссарының

орынбасары ретінде ол ашаршылықтан енді ғана есін жинай бастаған халық ортасындасауат ашу, бастауыш және орта білім беру ошақтарынқалыптастыру, бұрынғы жылдары ашылған жоғары оқу орындарының жұмысын жақсарту, білім беру мекемелерін арнайы әдебиетпен және оқу құралдарымен жабдықтау мәселелерімен айналысты. 1934 жылы Санжар Асфендияровтың ұсынысымен қазіргі Абай атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің базасындаөз алдына жеке мемлекеттік университет, мемлекеттік педагогикалық институт және Алматы зооветеринарлық институты ашылды. Сонымен қоса, Санжар Асфендияров өзі алғашқы басшысы болған Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетіне қол үзбей, бірнеше жыл бойы қатарынан университетте кафедра меңгерушісі қызметін атқарып, күрделі теориялық және әдістемелік мәселелер бойынша дәрістер оқыды.

30-жылдардың ортасында Санжар Асфендияров КСРО Академиясының Қазақ бөлімінің төрағасы, белгілі шығыстанушы А.Н.Самаоловичтің орынбасары болып бекітіледі. 1934 жылы 4 сәуірде КСРО Ғылым Академиясы Төралқасының өтінішімен Санжар Асфендияров Тарих және археология комиссиясының жетекшісі болып тағайындалады. Ғылым Академиясының жетекшілерінің бірі ретінде Санжар Асфендияров көптеген салалық ғылыми-зерттеу институттарының қалыптасуына өз үлесін қосты. Оның қажырлы еңбегінің арқасында ғылымның түрліше салалары бойынша білікті ұлт кадрлары өсіп, жетілді. Ол ғылым жетістіктерін өндіріске енгізу, ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындары арасында шығармашылық байланыстар орнатып, университет бітірген жас мамандарды іргелі ғылымға тарту мәселесімен айналысты.КСРО Ғылым Академиясының Қазақ бөлімі Санжар Асфендияровтың басшылығымен Қазақстанның географиясын, геологиясын, халық шаруашылығын, тарихы мен мәдениетін, тілі мен әдебиетін зерттеуге орасан зор еңбек сіңірді. 1936 жылы желтоқсан айында Санжар Асфендияров КСРО Ғылым Академиясының Төралқасы мәжілісінде Қазақ бөлімінің қызметі туралы есепті баяндамасын жасап, одақтық ғылымдардан жоғары баға алады. Ғылымдағы ұйымдастырушылық қызметімен қатар, Санжар Асфендияров бұл жылдары үлкен зерттеу жұмыстарымен де айналысып, көптеген еңбектер жазып қалдырды.

Сондықтан да, Санжар Асфендияровты Қазақстан Ғылым Академиясының да негізін салушылардың бірі деп толық атауға болады. 1932 жылы КСРО Ғылым Академиясының Қазақстандағыбазасы (кейін филиал) құрылған кезде С.Ж.Асфендияровакадемиктер А.Н.Самолович, Б.А.Келлермен қатар Төралқа мүшелегіне кірді, әрі төрағаның орынбасары болды. Ол тікелей тарихи-археологиялық комиссиясын, қазақ сөздігі комиссиясын басқарды, сонымен қатар ұлт мәдениетін ғылыми-зерттеу институтының тарих секторының меңгерушісі болды.

Кез-келген халықтың биікке самғап ұшырар екі қанаты бар. Ол –халықтың ана тілі мен тарихы. Бұл екеуінсіз халық топшысы сынған құстай, төрт мүшесінін айырылған мүгедек жандай күйге түседі. Қазақ халқының хал-күйі бұдан да ауыр жағдайда еді.

Тарихы жоқ халықтың болашағы жоқ екенін терең түсінген қазақ оқымыстылары мен қоғам қайраткерлерінің барлығы дерлік істеген кәсібі мен мамандықтарының сан қатталылығына қарамастан ел тарихын зерттеу мәселесіне ең жоғары дәрежеде мән берді. Қазақ халқының ғасырлар қойнауынан алатын тамыры терең бар екенін, ешбір халықтан кем емес өзіне тән өркениетті мәдениеті болғандығын, Қазақстан территориясында ежелгі дүние де, орта ғасырларда да басқа жұрт санасқан, мойындаған, бас ұрған мемлекеттер өмір сүргендігін және ең бастысы, осыншама үлкен аймақтың иесі басқа емес, қазақ халқы екендігін бұлтартпас деректермен дәлелдейтін тарихи еңбектер жазу сол кездегі ұлтжанды зиялылардың басты міндетіндей болды.

Сондықтан да Алаш, тағы одан басқа қоғам қайраткерлерінің тарихты терең зерттеп, тарихпен тәрбиелеу арқылы халықты азаттықа жеткізу мақсатындағы істеген әрекеттерін заңды құбылыс деп айтуға болады.

Қазақ халқының тарихын шынайы түрде зерттеген қазақ зиялыларының көш басында мамандығы бойынша әскери дәрігер С.Ж.Асфендияров тұрды десек қателеспейміз. Басқаларға қарағанда тарих саласында терең зерттеу жүргізіп, өндіріп еңбек жазуына оның сол кездегі атқарған мемлекеттік және қоғамдық қызметі мен ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындарында басшылық жасауы да көп жағдай жасап мол мүмкіндік туғызды.

Дарынды ғалым, көп қырлы талант иесі С.Асфендияров қазақ азаматтары арасынан шыққан тұңғыш тарих ғылымының профессоры дәрежесіне жетті, бұл атақты ол 1927 жылыМәскеу университетінде алды.

Түрлі қызметтерде жетекші басшы болып, ұйымдастырушылық қабілетімен танылып, өнімді зерттеушілік еңбегімен өзінің жан-жақты дарынымен көзі тірісінде мойындалған Санжар Асфендияровтың Қазақстан тарих ғылымында орны ерекше.

Ел тарихын зерттеумен шындап айналысуы 1928 жылы Қазақстан үкіметінің шақыруымен Алматыға келіп, Қазақстанның тұңғыш жоғары оқу орны Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі Абай атындағы ҚазҰПУ) ректоры болған (1928-1931) күндерден бастады. Оның тарихи еңбектерімен өзі басшылық еткен оқу орнының студенттері де сусындады.

Ғалым Қазақстан тарихын зерттеуге өмірінің соңғы он жылын тұтастай арнады деуге болады.

Профессор С.Ж.Асфендияровтың еңбектері қазақ тарихын ежелгі дүниеден бері қарай мүмкіндігінше тұтастай алып зерттеуге арналса да, олардың негізгі арқауы – қазақтың ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасыр басында отаршыл империялық орыс үкіметінің зорлық-зомбылық қанауына түскен, өмірі саяси-экономикалық, әлеуметтік жағдайынан туындаған тартқан зардаптары, патша үкіметінің Қазақстанда жүргізген жерді жаулап, басып алу арқылы қазақтар жеріне қазыналық меншікті орнықтыру саясатына ден қойып, сараптама жасау болды.

Профессор С.Асфендияров патшалықтың отаршыл саясатын, оның мәнін ашуда басты назарды өзінің туған халқының тұрмыс-тіршілігінің көзі – жер пайдалану мәселесіне аударды. Ол басып алған қазақтар жерінің шұрайлы бөлігіне ішкі Ресей губернияларынан қоныс аударған қазақ, орыс және украин шаруаларына көшпелі мал шаруашылығымен тұрмыс кешкенжергілікті байырғы тұрғындар пайдалануындағы жайылымды, ашық су көздері мен орман алқабын тегін үлестіру саясатын баса зерттеп, процестің таптық мәнін айқын әшкерелей көрсетеді. Сондықтан да С.Асфендияровтың еңбектерінде қазақтардан тартып алынған жер, жерді пайдалануда жүргізілген патшалық монархия отаршыл саясаты кеңінен қарастырылады.

Жер саясаты қазақ қоғамында және қоныс аудару саясаты империялық үкіметте бір өктемдік принципке негізделді. Ол басқыншылық құқығы, қолшоқпар құқығы, әскери-феодалдық қанау құқығы болды[8]. Бір сөзбен айтсақ, зорлық-зомбылыққа шектеусіз, кең жол ашу арқылы үстемдік етті.

Профессор С.Асфендияровтың Қазақстан тарихын профессионалды түрдегі негізін қалаушы және оны орта мектептер мен жоғары оқу орындарында оқытуды алғашқы қолға алушы болды. Ол «Қазақстан тарихының очерктері» деген оқулығын қазақ тілінде әзірледі. (Қызылорда, 1935ж.). «Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі» (орыс тілінде, Алматы, 1936ж.) атты монографиясын, бірқатар тарихи очерктер мен мерекелік басылымдардың тарауларын жазды. 1934-1937 жылдары ол республика газеттері мен журналдары беттерінде республиканың революцияға дейінгі және кеңес дәуіріндегі тарихының сансалалы мәселелеріне байланысты қызғылықты мақалалар мен хабарлар жариялады.

1934 жылы профессор С.Ж.Асфендияров бірінші болып, жалпы білім беретін мектептер үшін «Қазақ тарихы» бағдарламасын жарыққа шығарды. Бұл кеңестік дәуірдегі Қазақстан тарихы бойынша алғашқы оқулық ретінде баспадан жарық көрді. Қазақ халқының рухани өмірінде жоғары мектеп жүйесінің орнығуында, ағарту саласында өзіндік атқарған рөлі бар дербес еңбек болды. Ол сол кезең үшін саяси мәнде орны бар оқиға болды.

Сонымен бірге, С.Асфендияровтың ең маңызды да көлемді еңбегі «Қазақстан тарихы» деп аталатын монографиясы ұлттың баға жетпес қазынасын, деректерді ыждағаттылықпен жинап, оны сөйлете біліп, оқырманға жеткізе білді. Ол өзінің бұл зерттеуінде қазақ халқының патшалық орыс үкіметі жүргізген саясатының құрбанына айналуының тарихын арнайы ғылыми зерттеудің нысаны етіп, алғашқы болып, кеңестік кезеңде таңдауы және жете оны мәнді де мазмұнды қарастыруы үлкен парасаттылықты талап етті.

С.Асфендияровтың көптеген тарихи еңбектеріндегі басты мәселелердің бірі қазақтың этногенезі болатын. Ғалымның негізгі қағидалары:

1. Қазақ халқының қалыптасуы – ұзақ процесс, оның басталуы алғашқы мемлекеттік бірлестіктердің құрылуымен тұспа-тұс келеді деген тұжырымның дұрыстығы бүгінгі күні айқындалып отыр.

2. Бұл процестің ұлғаюы өндіргіш күштердің дамуымен күрделене түседі.

3. Қазақ халқының түпкілікті әрі жан-жақты нығаюы қазақ ұлтының қалыптасуымен байланысты деген қағидалары да бүгінгі күні өзінің дұрыстығын дәлелдейді.

Санжар Асфендияровтың басқалардан айырмашылығы – қазақтар тарихын «тұтасынан қарауға біз тұңғыш кірісіп отырмыз» деп ашық та, батыл жариялап жазуында болса керек. Өзіндік ұстанымда болып, ол кеңестік дәуірдің ала сапыраны кезеңінде жүріп-ақ, Қазақстанның ежелгі заманынан бүгінге дейінгі тарихын жазып шығу жөнінде мәселені ашығынан қойды.

Айта кету қажет, С.Ж.Асфендияров қалдырған еңбектер кеңестік кезеңде жазылды.

Сөйтіп, С.Ж.Асфендияров қазақтың тарихын байытуға ғылыми зерттеу еңбектерімен өз үлесін қосады. Оның артында қалған айырықша қымбат мұрасы оның рухани өмірін міндетті түрде жалғастырады.

С.Асфендияров өз еңбектерінің басым көпшілігінде Қазақстандағы рухани және материалдық мәдениеті тарихының мәселеріне тоқталып, мәдени ескерткіштерді зерттеу ісіне де зор үлесін қосты. Кеңес этнографтары ішінен алғашқылардың бірі болып, С.Асфендияров эпосты маңызды тарихи деректердің қатарына қосқан болатын.

Қуғын-сүргін жылдарының қарсаңында С.Асфендияров өзінің ғылыми-педагогикалық жұмысын үзбей жалғастыра отырып, КСРО ҒА Қазақ филиалы төралқасы төрағасының бірінші орынбасары, Мәдениет ғылыми-зерттеу институтының тарих секторының меңгерушісі, Абай атындағы қазақ педагогикалық институтының тарих кафедрасының меңгерушісі және профессоры қызметтерін атқарады.

30- жылдардың соңына таман елде қалыптасқан сталиндік режим кеңес халқына қарсы жасаған террорлық және репрессиялық саясаты өзінің шарықтау шегіне жетеді. Бұл репрессиялық машина кеңес мемлекетіне ашық қарсы шыққандармен қатар, сол қоғам мен мемлекетке қызмет еткен азаматтарды да қырғынға ұшыратты.

Туған халқының біртуар аяулы азаматы болған Санжар Асфендияров та қара тізімге ілініп, 1937 жылы тамыз айында тұтқындалады да, 1938 жылы 25 ақпанда атылды. Ол 49-ға толған мүшел жасында мерт болды. Оның артында қалған айырықша қымбат мұра оның рухани өмірін міндетті түрде жалғастыруда. Ұлтымыздың дарынды мемлекет және қоғам қайраткері, ғұлама ғалымының әлі де болса орындалмай қалған ізгі армандары мен ойлаған ойларын бүгінгі және келешек ұрпақ жүзеге асырады деп сенім білдіруге болады.

1. Әлжанов А. Алғашқы қарлығаштар.- Алматы: Арыс, 2007. – 87 б.
2. См.: Махмудов М. Санджар Джафарович Асфендияров// Революцией призванные: Библиографические очерки. Вып.2. (Отв. ред. Р.Я.Раджапова).- Ташкент: Узбекистан, 1991.- С.40-60.
3. «ӨРОММ. Р-25-к.,1-т., 198 – іс 8-8- артқы пп.
4. Сулейменов Р.Б. Первый казахский историк-марксист//Вестник АН КазССР. 1966. №9 (257). – С.66.
5. Еженедельный журнал Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов. За 1926 год.
6. См.: Асфендияров С.Д. О подготовке КазГУ к новому учебному году//Советская степь.-1929, 4 июля; Первая годовщина КазГУ//Советская степь.-1929, 7 октября и др.
7. Асфендияров С.Д. Больше внимания вопросам здравоохранения//Большевик Казахстана.-1933, №5.- С.19-23.
8. Асфендияров С. История Казахстана (с древнейших времен).- Алматы: Санат,1998,- С.127.

УДК 112.

XXI ҒАСЫРДЫҢ КӨРНЕКТІ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ

Әбсаттаров Р.Б.-

ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,

Қалдыбаева Т.Ж.-социология ғылымдары докторы, профессор

«...Ермек іздеп асыр салған күндерім, сенен бүйтіп кетерімді білмедім» дей келе болашақ ғалым тек балалығымен ғана қоштасқан жоқ, әрі қаншама жылдар жетімдік пен жалғыздықтан жан-жүрегін қинаған уақытпен, алдамшы арманмен күн көрген бұлыңғыр сәттерімен, саялы ағаш-жөнке көлеңкесін пана еткізген қайғылы тіршілігімен қоштасты. «Менде бір сенің жалғыздыңмын, Сар Далам, анам едің құшағы кең». Осылайша ол шынайы арман жолына бет бұрды, «қанатсыз болса да шың басына шығуға жастайынан жігерленген» жас адам болашағын еңбек пен білімнен іздеуге жол тартты, еңбек пен білім оны ғылымға алып келді, шынайы ізденімпаз, жаңашыл ғалым етті. Бүгін ол, 1929-шы жылы Гурьев облысында Құланшы ауданында өмірге келген, туа сала анасынан, жеті жасында әкесінен айрылған, үй-күйсіздіктің барлық ауыртпашылығы мен азабын жүріп өткен Сейтешев Әжес Петрович бүгінгі күні педагогика ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, КСРО педагогикалық ғылымдары Академиясының академигі, Ресей білім Академиясының құрметті мүшесі, КСРО ғылымының еңбегі сіңген қайтаркері, ТМД елдерінің «Ұлттық кадрлар дарлауды дифференциациялау мен интеграциялау» Кеңесінің үйлестіруші төрағасы, 30 томдық тандамалы ғылыми еңбектердің, 1000-нан аса ғылыми мақалалардың авторы, кәсіптік педагогиканың негізін салушы, өзінің

іргелі ғылыми мектебін қалыптастырғанғалым, педагог және қоғам қайраткері.

Балалар үйінде тәрбиеленуі (Орлик балалар үйінің анықтамасы бойынша ол 1929 жылдың қараша айында өмірге келген) кезінде Әжес әскери қызметте болуды армандаған. Сол оймен Астрахань қаласындағы Суворов училищесіне оқуға түспек болып, балалар үйінен кетті, бірақ мақсаты алдынан шықпай, қалалар мен ауылдарды аралап жүріп, малшы, ұста, балықшы, слесарь, токарь жұмыстарын орындап, еңбекке пысырып, шеберлікке үйреткен тәжірибе жинады. Кейін келе жасөспірім Әжес № 9 – шы Атырау кәсіби училищесін өте жақсыға оқып шықты. Одан кейінгі уақытта Кировобадтың әскери ұшқыш училищесін, Ташкенттегі еңбек резерві техникумын оқып бітірді. Алған бағыты оны Бішкек (Фрунзе) политехникалық институтына алып келді, институтты 1962 жылы бітіріп шықты. Алайда өзінің іргелі өмірлік қызметін ол өндіріс саласының шебері және оқытушысы ретінде институтқа дейін-ақ бастап кеткен болатын. Қырғыз республикасының кәсіптік-техникалық білім саласының өндірістік оқу ісінің шебері. Жалпы техникалық пәндердің, кәсіби арнайы пәндердің оқытушысы, № 3-ші техникалық училищенің оқу-өндірістік жұмысы бойынша директордың орныбасары, директоры. Ә.П.Сейтешевтің бастамасымен өндірістік еңбекпен кәсіби оқуды үйлестіру барысында Қырғыз республикасында алғаш рет күрделі өнім өндіру технологиясы жасалып игерілді. Аталған училище базасында 60-жылдары токарьлық, үйлестірушілік, полиграфиялық станоктық жабдықтардың жаңа түрлері өндірілді. Әжес Петрович алты түрлі жоғары білікті жұмысшы мамандығының оның ең жоғары өлшемінде игерген және оны нақты өндірісте өз ісінде тәжірибелеген тұлға. Басқа өндіріс шеберлері мен оқытушыларынан оның басты айырмашылығы – өндірістік процесті озық ғылыми оймен үйлестірушілік қаблетінде болып келді. Ажес жүрген орта ғылыми ізденіс ортасы, рационализаторлық, жанашылдық ортасы, жаңа типті ізденістер мен эксперименттік зерттеулер, ғылымды практикаға енгізу ортасы. Қай салада еңбек етсе де, мектептеде, училищеде де, жоғары оқу орнында да бұл әдетінен ол айнымаған. Шебер, педагог тұлғасын жанашыл ғалымдық, танымдық қасиетпен біражола бірлестірген дәл осы жанашылдық психологиясы мен еңбекшілдігі екені даусыз.

Кәсіби техникалық білім педагогы бола жүріп ол оқу-өндіріс процесін техникалық эстетиканы, еңбекті ғылыми ұйымдастырудың озық әдісін, техникалық жаңалық жасауға үйретудің жаңа жүйесін енгізді, өндіріске 4 жанашылдық ашуды, 28 рационализаторлық ұсынысын енгізді, «Т-1САП» токарлық станок үлгісін жасап шығарды. Жұмсақ металды өңдеуге арналған кескіш жабдық жасап шығарғаны үшін КСРО Жоғары Кеңесінің грамотасы мен сыйлығына ие болды. Ұстаз шебер-оқытушы ретінде 400 ге жақын білікті жұмысшы кадрларын даярлап шығарды. Олардың арасында бірнеше Мемлекеттік сыйлықтың иегерлері бар.

Өндіріс пен ғылымды қатар қоя отырып жетілдіру, жанашылдықпен жаңа сападағы өндірістік-технологиялық қатынастың туындауының себепшісі мен негіздемшісі болу оның Бішкек қаласындағы 1956-1969 жылдардағы техникалық кәсіби оқу орнында және 1970-1980-жылдардағы Қырғыз политехникалық ғылыми-зерттеу институтының аға қызметкері болып еңбек еткен жылдарының өзіндік ерекшеліктері. Жаңашыл ұстаз 1960-1979 жылдары ғылыми-практикалық басшылық жасаған тәжірибелік-эксперименталдық лабораториялар Бүкілодақтық тәжірибелік мектеп, өндірістік кәсіби педагогиканың теориясы мен практикасы жасалған ғылыми алаңына айналды. Кәсіптік педагогика ғылымының бағыты, оны практикалық тәжірибелерге сүйене отырып дамытқан ғалым – Ә.П.Сейтешев. Кәсіптік техникалық білім жүйесінің басшы кадрларының білімін көтеретін Бүкілодақтық институттың профессоры қызметін атқаруы барысында да Әжес Петрович оқу бағдарламаларына елеулі өзгеріс енгізе отырып, оған жүйелілік және эвристикалық, проблемалық сипат берді. Бұл дағдысынан кейін Қазақстанға қайта оралып, жоғары оқу орындарында ұстаздық жасауы кезінде де айнымады.

Ә.П.Сейтешев тәжірибесінде өндірістік еңбек пен оқу ісі кезектесіп, өз орындарын тауып жатты. Үш жылдық аспирантурада іштей оқып, бір жарым жылында ғылым кандидаттығына диссертация қорғап, психология ғылымдары кандидаты атағына ие болды. Жылдар бойы орта мектепте, кәсіптік техникалық және жоғары орку орындарында жүргізген эксперименттік тәжірибелеушілік жұмыстары мен оның өзінің педагогикалық қызметімен үйлесіп жатуы нәтижесі оны педагогика ғылымдары докторы ғылыми дәрежесіне жеткізді (1974), 1980-ші жылы профессор ғылыми атағына ие болды.

Қазақстандағы жоғары мектептің оқытушысы қызметінің Қазақ ұлттық аграрлық университетінен басталуы да кездейсоқтық болмаған. Бұл оқу орны Ә.П.Сейтешевтің политехникалық өмірлік дағдысын оқу-тәрбие процесіне қосу үшін қолайлы білімдік-практикалық мүмкіндік берді. Ғалым «Инженер-педагог» мамандығының моделін жасады, идеяның іске асырылуы мақсатында 12 жаңа оқу бағдарламасын жасады, 100 ге жақын оқу-әдістемелік құралдар даярлады, көрнекті оқу құралдарын даярлады.

Мектеп-техникалық кәсіптік училищелері-жоғары оқу орны жүйесін қамтыған 40 жыл бойғы эксперименттік тәжірибелеу мен оның нәтижесін шығара отырып ғылыми еңбектер жазу..., ондай мүмкіндік пен бақыт әрбір ғалымның үлесіне тие бермейді. Ол тек мұқалмайтын жігер мен өз ісіне сенімділікпен шығармашылық ойы мен идеясын алға жылжыта алатын әлеуметтік мобильді тұлғалардың ғана атқара алатын ісі мен ғылыми тіршілігі. Зерттеуші Ә.П.Сейтешевтің «Педагогические основы устойчивого выбора учащейся молодежью рабочих профессий» (Фрунзе, 1973), «Пути воспитания профессионально направленной личности учащегося и молодого рабочего» (М., Высшая школа, 1976) сияқты еңбектері, «Основы профессиональной педагогики», «Новые системы обучения технической изобретательской деятельности», «Научные основы психологии высшей школы», «Научные основы педагогики высшей школы» теория мен практиканы үйлестіре қараудың нәтижелері. Осылайша кәсіптік педагогиканың теориясы мен практикасы, қазіргі заманғы профессионал-маманның тұлғасын қалыптастырудың біртұтас ғылыми концепциясы жасалды, дамытылды. Ол жалпыға бірдей білім беретін орта мектептердегі еңбек тәрбиесінің қойылы мен іс-тәжірибесін әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық тұрғыда, олардың біртұтастығында, өнеркәсіптік өндіріс пен аграрлық және қызмет көрсету салаларының болашағы тұрғысынан жан-жақты қарастырған және бұл біртұтас процесті педагогикалық қамтамасыз етудің негізін қалаған бірден-бір ғалым. Кәсіптік педагогика контекстінде жоғары оқу орындарында қазіргі заманғы маман тұлғасын қалыптастыру моделін жасады, жоғары білім дидактикасының ғылыми негізін дамыта отырып болашақ инженерлер мен инженер-педагогтарды кәсіби даярлаудың қазіргі өзекті мәселелерін ашып көрсетті. Бұл тұрғыдағы ғалымның ой толғаулары мен ғылыми шешімдері 1997 жылы жарық көрген «Научные проблемы формирования личности и развития современного образования в Республике Казахстан» (Алматы: Ғылым) атты кітабында баяндалды.

Зерттеудің келесі сатысында жаңашыл ғалым өндіріс жағдайында жас мамандардың кәсіби бағдарлануын одан әрі дамыту мәселесін қарастырды. Тек өндіріс кеңістігімен шектелмейді, қазіргі заманғы білікті инженер кадрларын даярлау ісі мектептен, мектептегі еңбек тәрбиесі мен пәндік, лабораториялық тәрбиеден басталады, кәсіби мектептерде бастапқы кәсіби бағдар мен білім, тәжірибе өзінің логикалық жалғасын табады да, өндірісте шындыққа айналады, ендігі жерде инженерлік еңбек шындығын шығармашылық ізденістік бағдармен ұштастыру мүмкіндігі артады. Мәселе инженердің шығармашылық интеллектуалдық ізденіске қаншалықты бағдарланғандығында.

Зерттеуші пікірінше қазіргі ғылым, техника және өндірістің даму үрдісі қазіргі кәсіби даярлық (мазмұны, оқыту түрлері мен әдістері) пен қоғамның инженерлік және техникалық кәсіби дарлыққа сұранысы арасында сақталып отырған қайшылықтарды аша түсуде. Ол қандай қайшылықтар?

Біріншісі, білімдік ақпарат көлемінің артуы мен оқу уақытының шектелгендігі арасындағы қайшылық. Фундаменталдық іргелі (қоғамдық-саяси, жаратылыстанулық-ғылымдық, жалпытехникалық) білім бойынша да, қолданбалы (нақты-кәсіби) білім бойынша да. Осыдан келіп оқу пәндері мазмұнын іріктеуді жетілдіріп, жаңаша құрастыру міндеті туындауда. Оқу пәндері мазмұнындағы өзгеріс оқытудың әдістерін де өзгертуді талап етеді. Оқушыларды оқытудың интенцифті әрі тиімді әдістері қажет. Ол үшін білім негіздерін оқушыға жеткізудің, олардың оқу материалына қызығушылығын, оқытушы мен оқушының тез арада білімдік-ақпараттық кері арабайланысын арттырудың стандарттық емес әдістері ізделіп табылуы қажеттілік. Осы мақсатта оқу тобында болашақ мамандардың мүдделілігі мен қызығушылығын тудырып, елітіп, ертіп әкететіндей қолайлы психологиялық ахуалдың жасалуы, білім алып отырушылардың жұмыс қабілетін есепке ала отырып, оқу еңбегі үшін керекті оқу режимін жасау маңызды.

Екіншісі, қалыптасып қалған тәртіпті жекелеген мамандыққа даярлау жүйесі мен өндірістің мамандығы кең өрісті, жан-жақты, кәсіби мобильді маманға сұранысының артуы арасындағы қайшылық.

Үшіншісі, оқу процесін ұйымдастырудың қалыптасып қалған ұйымдастыру жүйесі мен қазіргі өндірістің маманның кәсіптік қызметіндегі репродуктивтік және шығармашылық компоненттерінің арасалмағына қоятын талабы арасындағы қайшылық.

Жалпы алғанда Ә.П.Сейтешев шығармашылығына тән ерекшелік оның теориялық-болжамдық, әлеуметтік-жобалаушылық, әлеуметтік-педагогикалық үлгілеу әдісінің басымдығы. Келесі ерекшелігі-оның педагогикалық, педагогикалық-тәжірибелеушілік ізденісінің негізінде өмірдің сұранысының, қоғамның нақты әлеуметтік-саяси, білімдік-мәдени, экономикалық сұраныстардың алынатыны. Оқу, тәрбие мәселесі, бірқатар педагогтар ғалымдар дағдысындай, өзіндік бір бөлек құбылыс, бөлек жатқан жүйе ретінде қарастырылмайды. Сейтешев ізденісінің қайнар көзі нақты қоғамдық өмірде, әлеуметтік-экономикалық шындықта, оның нақты сұранысында жатыр. Қоғамдық және өндірістік қатынастарды танып білу арқылы оның адами капиталға деген сұранысы, еңбек ресурсының интеллектуалдық-кәсіби даярлығына деген сұранысы айқындалады және дәл осы тұрғыда әлеуметтік-педагогикалық мәселелер

қойылымданады, қарастырып нақтыланады. Ойға келген идея, жазылған теория тәжірибелік сынаққа қойылады, нәтижесінде жаңашылдық сипаттағы ғылыми еңбектер пайда болады. Оның танымдық зерттеу әдістері мен ғылыми көзқарасы білім әлеуметтануын негіздеуші Эмиль Дюргеймге жақындата түседі. Э.Дюргеймнің тұжырымдауына педагогика ғылымы қандай тұлға тәрбиелеу керектігін айқындап алуы үшін алдымен қоғамдық, әлеуметтік қатынастырды жақсы білуі керек еді. Уақыт, қоғам сұранысына сай келетін тұлға моделі үлгіленіп айқындалған соң ғана сондай тұлғаны тәрбиелеп қалыптастырудың жолдары айқындалуға тиіс. Ол дегеніміз, ең алдымен, берілетін білімнің мазмұнының іріктеліп алынуы мен оқу-тәрбие әдістерінің талапқа сәйкестендірілуі. Э.Дюргейм психология ғылымы үшін де осындай көзқарасын баяндаған (қараңыз: Emile Durkheim. EDUCATION ET SOCIOLOGIE. Эмиль Дюргейм Социология образования: Пер. с фр. Т.Г. Астаховой, ред. В.В. Собкин и В.Я. Нечаев. Вступительная статья В.С. Собкина.- М.: ИНТОР, 1996.-80 с.; Калдыбаева Т.Ж. Дошкольное образование: социология и междисциплинарные аспекты. Науч.ред. Р.Б. Абсаттаров.- Алматы, «Издательство Елтаным», 2013.-192 с.).

Ә.П. Сейтешевтің қай еңбегін алып қарасаңыз да, сіз дәл білім социологиясының негізін салушының ғылымаралық байланыс туралы айтып кеткен ілімінің жаңашыл ғалымның нақты практикалық зерттеулерінде, тәжірибелеу нәтижесінде ұштала түскен идеялар мен ойларында, нәтижесінде іргелі еңбекке айналған кітаптарында көрінісін тапқанын, дамытылғанын байқайсыз. Оның интеллектуалдық диапазоны мен танымдық қаблеттілігі әлдеқайда жоғары. Себебі ғалым әрі психолог, әрі педагог, әрі тамыры терең әлеуметтік сезімталдық иесі. Қоғамдық дамуының үрдістеріне және шынайы сұраныстарына қатысты әлеуметтік рефлексия оны ылғида шындыққа жақындатты, педагогикалық және психологиялық теориясын, ой-пікірін шынайы сұраныстар тұрғысынан бағамдап жазуға дағдыландырды. Қазіргіге ертеңгінің тұрғысынан қарау, әлеуметтік-педагогикалық болжамдау мен үлгілеу мәдениетін қалыптастырды.

Тек Франция социологиясының ғана емес, әлемдік әлеуметтанудың ірі классик тұлғасы Э.Дюргейммен оның тағы бір ұқсастығын, пікірлес екендігін атап айтпауға болмайды. Мәселе «оқу» мен «тәрбиенің» арасалмағы мен арабайланысында. Француз ғалымы «оқыту», «тәрбиелеу», «дамыту» ісінде бірінші орынға «тәрбиені» қойған. Әрине, аль-Фараби сияқты ұлы тарихи тұлғаның да білімді тәрбиеден тыс қалдыруға болмайтыны туралы ілімі баршаға аян. Ә.П.Сейтешев шығармашылығында тәрбие мәселесі мектептегі еңбек тәрбиесінен, кәсіпке даярлау барысындағы адами тәрбие мен кәсіби тәрбиенің үйлестіруі мәселесінен бастау алған. Мақала авторының бірі 80-жылдардың аяғында Мәскеу қаласындағы Ленин атындағы одақтық мемлекеттік кітапханадан Әжес Петровичтің кәсіптік-техникалық оқу орындарындағы тәрбие туралы кітабымен таныса отырып, мәселенің қойылысының соншалықты нақтылығы мен өміршеңдігіне зер қойған еді.

Расында, кеңес одағы кезіндегі бірқатар кәсіптік-техникалық оқу орындарын негізінен орта мектепте үлгерімі мен тәртібі жағынан ақауы барлар мен кедей-кепшік отбасылары мен жетім-жесірлер балалары, алыс ауылдардың жоғары оқу орнына өте алмай қалған жастары паналайтын. Сол себепті жасөспірімдер мен жастардың бұл әлеуметтік тобының тұлғалық тәрбиесінің әлеуметтік мәні зор еді. Шындығында, дәл осы оқу орнынан жүздеген жастартек кәсіптік білім мен тәжірибе ғана емес, зор адами-тәрбиелік мектептен өтіп, есейіп шығып жатты. Ынталысын қойғанда ынтасыз келгендердің өзін оқу процесінің нақтылығы еріксіз еліктіріп әкететін. Бұл жерде тек ауыздан айтылатын ақпарат берілмейді, оқу ісі нақты өндірістік жабдықпен танысу және өз қолымен сол жабдыппен жұмыс істеу арқылы жүріп жатады. Училище оқушылары үшін өндірістер есігі, нақты өндірістік процесс ашық болатын. Оларға сабақ берушілер негізінен өндіріс шеберлері. Олар көпсөзділікті білмейді, нақты өндірістік қатынаста тәрбие береді. Өндірістік –техникалық қауіпсіздік мәселесі ол да бар, қатаң тәртіп пен жинақылықты сақтамасаң өзінді өзін опатқа соқтыруың мүмкін. Яғни, мектеп пен кәсіби білім орнындағы оқу еңбегінің мазмұны да, ұйымдастырылуы да басқа, адами арақатынас нормалары да басқа. Кешегі бостық пен босбелбеулікке өндіріс барысында орын жоқ. Өз қолымен нақты өндірістік еңбекке қатынасушы жасөспірім мен жас адам еңбектің қадір-қасиетін тез ұғынады. Әрі жас адамның нәтижесі көрініп тұрған нақты еңбекке тікелей қатынасы оның өзіне сенімділік тудырып, қадір-қасиетін арттырады. Оған ұжымдық еңбектің мәнділігін қосып қойыңыз. Ұжым алдындағы жауапсыздық өндірістік еңбек саласында бірден айқындалып шыға келеді, ол сөзсіз, ұжымның ренішін тудырады, сенімін кемітеді. Өз кезегінде жас адамға ұжым тарапынан қойылатын талап та айқындала түседі. Қорыта айтқанда, кәсіптік білімнің және оқытушы мен оқушының іс барысындағы арабайланысының нақтылығы мен ұйымдасқандығының тәрбиелік мәні ерекше. Осының бәрі А.П.Сейтешевтің өз тәжірибесі, оқушы ретінде, ұстаз ретінде және зерттеуші ғалым ретінде. Сол себепті жастарды техникалық кәсіби даярлау ісіне қатынасты оның ілімдерінің, тәжірибелерінің әлеуметтік мәні қазіргі Қазақстан жастарының кәсіби өсіп шынығуы үшін аса маңызды.

Тәуелсіз Қазақстанның дамып алға басыуының транзиттік кезеңін бейнелейтін 90- жылдары қоғамдық тәрбие, жастар тәрбиесі елеулі күйзелісті бастан өткізді. Әлеуметтік –тарихи уақыт дөңгелегі кері айналып, қоғамдық қатынас пен сана социалистіктен капиталистікке, жоспарлыдан рыноктық қатынасқа өту, соңғысының қажетті алғышарттарын жасап даярлау кезеңінде әлеуметті және еңбек тәрбиесі де елеулі күйзелісті басынан өткізді. Көптеген жеке меншік оқу орындары бой көтеріп, бұрынғы кәсіптік-техникалық білім беру жүйесі қирап түскен уақытта бүкіл тәрбие салмағы мектепке түсті. Мектеп ондай қоғамдық және саналық қысымға төтеп бере алмай жатты. Кешегі тарихымызға «тоталитаризм» тұрғысынан ғана қарайтын әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптасқан уақытта ол кезеңде болған, нәтижесін беріп келген тәрбие тетіктері іске жарағысыз болып көрінді. Білім беру саласында елеулі қайтақұрулар мен жаңартулар жасалып жатқанымен әлеуметтік және еңбек тәрбиесі босансып кетті. Тәрбиедегі босап тұрған кеңістікті тезарада пайдаланып қалушылар табыла кетті, шет елден миссионерлік қызметтер ағылып келіп еніп жатты, жаңадан болған бірқатар «бизнес»-субъектілер жасөспірімдер мен жастарды табыс көзіне айналдырды. (Жол берілген сол бір босансудың салдарларын қоғам қазірде айқын сезініп те отыр). Қалыптасқан жағдай Ә.П.Сейтешевтің де жанын ауыртты, қамықтырды, қолына қалам алдырды. Ғалым өз пікірін былайша баяндады: «Қазақстан мектептерінде және жоғары оқу орындарында тәрбие жүйесі жоқ. Тәрбие жоқ жерде- білім жоқ, адам да жоқ. Ертедегі грек ғалымы Платон мемлекет туралы кітабының алтыншы пунктінде айтқандай, «тәрбиеленбеген немесе жалған тәрбиеленген адам – жер беті жаратқан ең қауіпті жабайы аң». Елдің дағдарыстық кезеңінде оқу- тәрбие мекемелеріне мәдениеттің төмендеуі тән болып отыр. Оның ең тереңдеген салдары - Қазақстан педагогының тұлғалық құлдырауы, өзінің профессионалдық қасиетінен айрылуы. Осындай күрделі әлеуметтік-психологиялық жағдайда педагогикалық позицияларды ғылыми-теориялық қайта қарау өткір қажеттілігі туындады. Бір жағынан қарағанда, тұлғаны тәрбиелеу қоғам дамуының тұрақты элементі, әлеуметтік дамудың факторы, ол алғашқы қауымдық құрылыстан бері дәлелденген, екінші жағынан қарасаңыз, әлі қоғам дамуының стратегиясы анықталмаған, қоғамды қайтақұрудың жаңа негіздері түсінікті болмаған әлеуметтік дағдарыс жағдайы тәрбиені әлеуметтік тірегінен және лайықты мазмұнынан ажыратады. Әлеуметтік-саяси және әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа жолын іздеу барысының әлеуметтік қатынастар жүйесінің қиратылуымен, қоғамдық құрылымдардың ыдырауымен, идеологиялық вакуум, қоғамның дегуманизациялануы және криминализациялануымен қатарласып жүруі әлеуметтік және мәдени құбылыс ретінде тәрбиені бұзып қиратты. Педагогикалық дағдарыс жағдайында тәрбие жоққа шығарылды, мектеп пен жоғары оқу орындарында оның орнына тар өрісті пәндік оқыту ғана қалды».

Ғалымның ойынша, педагогика алаңында орын тепкен «жаңашылдық» «ойындар» кәсіптік істің дағдарысының белгісі. Инновацияшылдық әдістерді қуалап кету педагогикалық авангардизмге ұрындырды, ал ол өз кезегінде «адам», «қоғам», «еңбек», «қайырымдылық», «шындық», «сұлулық» сияқты жоғары құндылықтарды «күш», «мистика», «байлық», «секс», «индивидуализм» сияқты «құндылықтармен» ауыстыруға мүмкіндік ашты. Соңғылары қазіргі заманның мәдениетті адамы үшін құндылық емес, тек әрекет қана. Алайда сол соңғыларды қоғамдық коммуникация каналдары арқылы насихаттау ел педагогтарын сасқалақтатып, түсініксіз жағдайға енгізді, активті позициядан айырды. Керісінше, балалар мен жасөспірімдердің, жастардың адам натурасы мен табиғатына тән жаратылыстық құбылыстарын қоздырды, тәрбиелік құндылықтар мәнін таяздатты. Қазақстанға экспортталған шет елдік «құнсыз» материалдық және рухани өнімдер әлемдік мәдениеттің жетістіктері деп саналды, осылайша елдегі мәдени-психологиялық құлдырауға негіз болды. Балалар мен жасөспірімдерді, бойжеткендер мен бозбалаларды тәрбиелеу ісі барынша қиындады. Тағылық пен жабайылық, күш көрсету мен зорлық, индивидуалистік карьеристік, есі кеткен тұтынушылық, тартып алушылық жаялаған жағдайда педагогтар алдына тұлға тәрбиелеу міндеті қойылды. Жасөспірімдік қылмыс өрістеп алды. Тек екі жыл ішінде қазақстандық 500 бала өз өмірін өзі қиды. Суицид эпидемияға айналды. Осының бәрі Қазақстан Республикасында қоғамдық тәрбие жүйесінің жоқтығынан, әлі ұлттық идеяның жасалып болмағандығынан, үлгі алатын идеалдың жоқтығынан...

Осылайша ой толғай келіп Ә.П.Сейтешев тәрбие жұмысы жүйесінің авторлық жоба-бағдарламасының моделін ұсынды. Төрт бөлімнен тұратын ғылыми еңбек ретінде жазылған бұл бағдарлама моделін автор **«Рыноктық қатынас жағдайындағы тәрбиенің жаңа жүйесі»** деп атады. Бөлімдерінің аттарының өзі айтылған ойтолғаудың негізгі бағыты мен мазмұнын ағартып тұр: тәрбие процесі-құндылықтардың тәрбиеленушілер бойына сіңірілуі, қазіргі заманғы тәрбие мәселелері мен оны шешудің жолдары, болашақ мұғалімдерді тәрбиелік қызметке даярлау жолдары, білім мекемелері қызметін бағалаудың басты көрсеткіші тәрбие жұмысы болатындығы, т.б. Модель-программада тәрбие теориясы мен оның қолданбалық қырлары негізделді, талданды, тұжырымдалды. Тәрбиеге негіз болатын әлеуметтік

құндылықтар жүйесін, тәрбие жүйесіндегі өзін-өзі тәрбиелеудің алатын орнын және оны дамыту жолдарын, тәрбиенің басты принциптік негіздерін баяндай келе автор «Жаңа тәрбиенің» қандай болатыны туралыөзінің ғылыми-практикалық түйінді тұжырымдарын жасады. Автор концепциясының өзегінде адам өмірінің мәні, адам өмірі мәніне жету жолында адамдардың өзінің ізденісі мен өз еңбегінің орны ерекшелігі алынған. Тәрбие-адамның өзін өз өмірінің мәніне сәйкес тіршілік жасауға, ізденуге, өзін-өзі жетілдіруге бағдарлау, жұмылдыру.Өз өмірінің әлеуметтік мәнін табудың негізінде адами құндылықтар жатыр.Өзін-өзі танып білуге тәрбиелеу өзіне өзі талдау жасау, бағалау, бағдарын айқындап алуға, айқындалған бағытта ізденіс әрекетін жасауға мүмкіндік ашады.

Ғалымның тәрбие төңірегіндегі ой толғанысы оның келесі іргелі еңбегін туғызды. Ол қазіргі заманғы профессионал-тәрбиешіні даярлау жолдары туралы еңбегі. Жаңашыл ізденуші бұл еңбегінде мұғалім-тәрбиешіні кәсіби даярлаудың жаңа концепциясының ғылыми-әдіснамалық негізін жасады, тәрбиеші-педагогты даярлау процесінің ішкі мазмұнына үңілді, қажетті мазмұнды жасаудың ғылыми-практикалық негіздерін нақтылады, осы мақсатта жоғары оқу орнында қандай пәндердің оқытылуы қажеттігін баяндады. Басты орынға тәрбиеші-мұғалімді даярлайтын білім мазмұнының өзін өзгерту, болжап үлгілеу мәселесі қойылды. Мазмұн жазылып даярлаудың алдында оның бағдарламасын жасап алу қажеттілік. Автор бағдарлама құрылымы мен үлгісі қандай болу керек деген сұраққа жауап берді. Бұл еңбектегі өзекті авторлық қойылым – мұғалімнің тәрбиеші ретінде қалыптасып дамуының және оның кезеңдерінің нақты сызбаға түсірілген жобасының берілуі.

Тәрбие моделі туралы авторлық ізденістің келесі деңгейі педагогикалық қызметтің тәрбиелік қырына қойылатын жалпы талаптарға арналған. Педагогиканың өзі адамзаттық тәрбие идеясынан туындаған. Адамзаттың барлық мәселесі өзінің шешімін тәрбиеден табады. Біз ұлтымыз, нәсіліміз жағынан кім болмасақта бәрімізге ортақ бір құндылық бар –бәріміз Адамбыз; еңбек –адам дамуының басты заңдылығы. Еңбек дегеніміз-өз жаратылысынды дамыту, байыту, жасампаз болу. Бұл адамға берілген зор бақыт; оқу процесі зерттеушілік сипатта болып, ғылыми білім алдағы практикалық іске бағдалайтындай етіп құрылуы керек; Белгілі бір себептермен кәсіби әлемде таңдай жасай алмай қалған адам қалған уақытында үлкен жастағы бала болып қала береді; Белгілі бір мамандықты жетік игермеген жас адам, ол қандай білімді болса да әлеуметтік жетілген адам бола алмайды. Сондықтан өз мамандығыңызды жақсы көріңіз: ол сізді тұлғалық қасиетіңізді қалыптастырады, жан дүниеніңізге өріс береді.

Жас адам рухани жетілу үшін бес деңгейден өтуге тиіс. Олар: табиғаттың заңдылықтарын білу және табиғатпен үйлесімде тіршілік ете білу; Ақылыңды, ерік-жігіңді рационалды ұйымдастыра отырып, жан-дүниенің үшін қолайлы жағдай жаса, ұстазыңмен арабайланыста бол; психология мен дененді ақыл- ой және дене жаттығулары арқылы шынықтыр, оны дұрыс тамақтану мен салауатты өмір тәртібімен үйлестір; сананды белгілі бір философиялық концепцияларды игеру жаттығулары арқылы кеңітіп отыр; ұжымдық ортада өмір сүру заңдылықтарын игеру арқылы ұлттық деңгейдегі қатынастарға ықпал ете алу әлеуетіне бейімдел.... XXI ғасыр басындағы әлемдік дағдарыс-әлемдік жеткіліксіздік педагогтар пен педагогика ғылымы ұятында жатыр. Сол себепті педагогтардың ұлы миссиясы –бүкіл қоғамды мақсатты тәрбиелеу, оның адамгершілік-этикалық іргетасын қайта құру.Жаңашыл ғалымның бұл ілімдерін қазіргі заман адамының, мұғалімінің адамгершілік-моральдық кодексі демеуге бола ма?!

Тәрбиені ұйымдастыру туралы ғалымның келесі ой-пікірлері де өзіне назарыңызды аудартпай қоймайды. Академиктің түйіндеуінше, XXI ғасырда жаңа адам, жаңа ғылыми көзқарасы, әлемдік дүниеге жаңа көзқарастық түсінігі бар адам қалыптасуда. Сол себепті бізге тек ақыл-ой дамыған ғана емес, әрі жоғары адамгершілікті, рухани бай,өмірінің әлеуметтік мәнін түсінетін, оған қол жеткізе алатынына сенімді, толыққанды өмірлік түршілік үшін мақсатты және белсенді іс-әрекет етуші адамды қалыптастыра алатын қазіргі заман мұғалімі қажет.Қазіргі мұғалім тек өз өмір-тіршілігі мен оқытатын пәнінің заңдылықтары мен формуласын ғана айқын түсініп қана қоймай, әрі оның ғылымының даму тарихын да жақсы білуге тиіс. Бірақ ғылымын білу істің тек бір бөлшегі ғана. Басты керегі - сол ғылыми шындықты тәрбиеленушісінің өзінің өз еңбегімен аша алуына алып келу. Ол үшін тәрбиеленушінің ақыл-ойын жақсы білу керек. Осы мақсатта мұғалім тәрбиеленушісінің ойының өзгерісін әр минут сайын қадағалап отыр. Мұғалім бала ақыл-ойының сақтаушы-періштесі, оны сақтайды, дамытады, бекіте түседі. Бұл П.Ф.Кептерев айтып кеткендей күрделі бірақ қасиетті, жоғары мәнді іс.

Алайда педагогикалық жоғары оқу орындары түлектерінің жалпымәдени норма шеңберінде шеберлікпен еңбек ету әлеуеті жеткіліксіз. Бұл тек бір елге ғана тән жағдай болып отырған жоқ. Мәселе ең алдымен психологиялық-педагогикалық даярлыққа қатынасты болып отыр. Өкінішке орай педагогтар әдетте тек пән мұғалімі ретінде ғана-физика, химия, биология, тб. пән мұғалімдері ретінде, академиялық

білім алушылар ретінде ғана даярланып келеді. Оның психологиялық, жалпымәдени, әлеуметтік даярлығы жекелеген білім алушының өзінің жекелеген үлесіне қалдырылған. Жеке адамдар әрқелкі. Қазіргі педагогикалық білім професиясы бойынша кеңейтілген ұшу алаңын қамтамасыз етіп отырған жоқ. Сол себепті мұғалім болып қалыптасу процесі өте қиын өтеді. Басты себеп-білімдік кеңістікті ұйымдастырушылар емес, тек пән мұғалімдерін даярлауда болып отыр.

Педагог-ол, ең алдымен Мұғалім! Тек арнайы педагогикалық білім алып қоймаған, ең алдымен қоғамдық проблемалардың өткір жүзін санасымен сезінетін тұлға. Ерекше әлеуметтік функцияны іске асырушы, уақыт пен ұрпақ ауысуының сабақтастығын қамтамасыз етуші. Онсыздамзат дамуы, прогрестік даму тоқтап қалған болар еді.

Мұғалім –ойшыл, адам тағдыры, оның рухани, интеллектуалдық дамуы, физиобиологиялық денсаулығы, елінің және бүкіл әлемнің болашағы сеніп тапсырылғанын сезіне алатын ақыл-ой бейнесі. Мұғалім –зерттеуші, әрқелкі педагогикалық ситуацияда тек педагогикалық факторларды ғана көріп қоймай, бүкіл себеп-салдарлар жүйесін көре, түйсіне алатын, сөйте отырып, білім мен тәрбиенің тиімді жолдары арқылы мақсатты нәтижеге қол жеткізе алатын әлеуметтік тұлға. Мұғалім – басқарушы. Күнделікті мұғалім еңбегін басынан адамның білім жүйесінің менеджері бола алуы мүмкін емес. ХХІ ғасыр педагогтарының басым көпшілігінің тек жоғары білікті ғана емес, әрі жаңа идеяларды шығармашылықпен игеруге ашық, өз ойымен оны бағалай алатын, іске қоса алатын шығармашылық өрісті адамдар болатыны заңдылық.... Академик ойының өміршеңдігі оны жалғасыра берсе деген ниет, ықлас тудырады.

Жоғарыда келтірілген ой толғауларды қорытындылай келе біздің көңілге түйгеніміз, айтылғандардың бәрі ой-пікір авторының өзіне, өзінің әлеуметтік тұлғасына тікелей қатынасты. Ғалым өз өмірін, өзінің педагогикалық және тәрбиелеуші тіршілігін, ғылыми ғұмырын баяндап отырғандай. Шынында да солай. Академиктің жүріп өткен педагогикалық, ұстаздық жолы – ғылыми-тәжірибелік жолы, өзінің ғылыми, ұстаздық жолының нақты практикасы, өмірлік сыннан өткен ғылым, ғылыми нәтиже.

Ғалымның ой жүйесі оны политехникалық білім беру, инженерлік даярлық, еңбек тәрбиесі мәселесіне қайта оралтты. Ендігі жерде қазақстандық қоғамның инновациялық индустрияландыру стратегиясы мүддесінде, жалпыға бірдей еңбек қоғамын қалыптастыру құндылығында.

Қоғам жалпыжаратылыстанулық, гуманитарлық ойлаудың барлық формаларының интеграциялануы жүріп жатқан тарихи сатыға аяқ басуда. Адамзат неоиндустриялық өркениетке өту алдында тұр. Сол үшін біздің қоғамға революциялық қозғалыстар қажет, түбірімен жаңа технологиялық жүйелерге, жоғары тиімділік беретін техниканың соңғы туындыларына қол жеткізу қажеттілік. Жоғары технология жоғары мәдениетті талап етеді, оның көзі білім мен адамдардың мінез-қылығында. Ғылыми көзқарас, жоғары кәсіби шеберлік, өз мамандығын виртуоздық деңгейде игеру, біліктілігінің үнемі артып отыруы, тәртіп пен әлеуметтік жауаптылық, ұйымдасқандық пен ұқыптылық, еңбекке өзінің өмірлік қажеттілігі ретіндегі қатынасы жаңа уақыт адамы тұлғасына тән қасиет болмақ. Бұл дегеніміз ең алдымен мектеп пен жоғары оқу орны қызметінің реформалануы, бүкіл жоғары және орта білімнің қайта құрылуы. Аталған адами қасиеттерді тәрбиелеп қалыптастыру ерте бала жастан басталмақ. Сайып келгенде, мәселе педагогика ғылымының өзін, рыноктық экономика үшін кадр даярлайтын оқу орындарының өзін жетілдіру деген сөз.

Алда тұрған проблемалардың алғашқы қатардағылары –жастардың әлеуметтік дамып қалыптасуы; жалпыға бірдей орта білім мен кәсіптік білімді дұрыс байланыстыру; білімнің сапасын арттыру; ғылыми негізделген кәсіби бағдарлау жұмысы. Тәртіпті маман даярлау ісі өзін ақтамады. Жоғары мектептің қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы, ғылыми-техникалық прогрестегі ролін арттыру үшін кеңейтілген маман даярлау қажеттілік.Көппрофильді емес, кеңпрофильді маман.Кеңпрофильді маманның кәсіби білімінің кеңейтілген теориялық базамен үйлестірілуі. Ол еңбек өзгерісі жағдайында мамандық мобильді етеді, маманның танымдық қабілетін арттырып, кәсіби қызметінің жаңарған уақытта практикалық істерді қиналмай атқарып кетуге даярлайды.

Елдің индустриялық инновациялық даму стратегиясы политехникалық білімді тереңдетуді, жастарды техникалық мәселелерді шешудің негіздерімен таныстыруды, әрбір өндірістік ұжымдарда шефтік қозғалысты ұйымдастырып кеңейтуді, еңбек ұжымдарының жақын жатқан мамандықтарды игеруіне қызығушылығын арттыруды, ғылыми-шығармашылық қызметтің барлық түрлерін кең насихаттауды, шығармашылық кружок жұмысын кең дамытуды, ғылыми-зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарының өндіріс орындарымен достастығын қолдап ынталандыруды, ғылыми-техникалық процестерге жұмысшылар мен инженер-техник қызметкерлерін ынталандыру жүйесін жетілдіруді қажетсінеді. Осының бәрі жалпыға бірдей еңбек қоғамы сұраныстарын педагогикалық тұрғыда қамтамасыз ету сұранысын арттырады. Әсіресе орта мектептердегі, кәсіби білім беру институттарындағы

еңбек тәрбиесі үшін. Жалпыға бірдей еңбек қоғамын жалпыға бірдей еңбек тәрбиесінен, балалар мен жастардың политехникалық еңбек тәрбиесінен, еңбекті құрметтеуі мен сапалы еңбек ете білу мәдениетінен ажыратып қарау мүмкін емес.

Осылайша академик елуден астам жылғы педагогикалық, ғылыми еңбегі барысында мектептің, техникалық кәсіби білімнің, жоғары оқу орындарының дамуы ғылымы мен практикасына, педагогика ғылымының теориясына, әлеуметтік тәрбиенің теориясы мен практикасына өзінің зор үлесін қосып келеді. Оның мемлекеттің ресми билігі алдына ұсынған ғылыми-практикалық ұсыныстары, концепциялары, талдаулары оны елеулі қоғам қайраткері етті. Оның бүкіл шығармашылық еңбегі жүйесінде кәсіптік білім, кәсіптік білімге негізделген әлеуметтік, азаматтық тәрбие, ұстаз тұлғасы, мұғалімнің әлеуметтік тұлғасы, еңбек тәрбиесі, кәсіптік педагогика мәселесі ерекшеленіп тұр.

Академик өзінің ойы мен арманын өлең шумақтарына түсіре отырып, «Жалғыздық бойды басқан бала жастан, өмірде ауырлық жоқ одан асақан, кез болса қаза жетіп, шырақ сөнер, есіркеп, жаны ауырар табылар ма жан» деп жүрек түбінде сақталып, мазалап келген ойын білдіреді. Жаңашылдығынан өзінің 85 жасында бірде бір айнымаған ел азаматына, ғалымына айтар едік: «Құрметті Әжес Петрович, сіз үшін жалғыздық ауылы әлдеқашан алыстап кеткен, асыл азаматтарын қадірлей білетін ел-жұртың өзіңізбен әрқашан бірге» деген болар едік. Мерейлі жасыңыз құтты болсын, жасай беріңіз, жаңашыл ойыңызбен, ғылыми жетістігіңізбен халқыңызды қуанта беріңіз!

УДК 112.

АКАДЕМИК М-А.Х. АСЫЛБЕКОВ 85 ЖАСТА!

Кумеков Б.Е. – ҚР ҰҒА академигі

Қазіргі таңда есімі бүкіл алыс-жақын шетелдерге мәшһүр, танымал тұлға, Тәуелсіз Қазақ Елінің көрнекті ғалымдарының бірі, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының толық мүшесі, Қазақстанның еңбегі сіңірген ғылым және техника қайраткері, тарих ғылымдарының докторы, ҚР БҒМ Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры Мәлік-Айдар Хантемірұлы Асылбек міне, бүгін 85 жастың белесіне көтеріліп отыр. Қазақ: "Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын", - дейді. Мәлік-Айдар Хантемірұлы Отандық тарих ғылымының көшін бастап отырған – Ата ғалым, тарих ғылымының маңызды салаларының бірі – тарихи демография мен этнодемография салаларының тізгінін ұстап отырған – Дара ғалым, тарих ғылымының күрделі мәселелерін шешуде жастармен қоян-қолтық белсене араласып, түйінді ой тастап жүрген – Дана ғалым.

Мәлік-Айдар Хантемірұлы тарих ғылымына кезейсоқ келген жоқ. Ол 1930 жылдардың қуғын-сүргіні мен ашаршылығын көзімен көріп, өсті. Бозбала шағын Ұлы Отан соғысының еңбек тылында өткізіп, сол жылдардың ауыр зардаптарын бір адамдай басынан кешірді. Зейінінен зеректігі басым жастың санасына ауыр жылдардың тауқыметі қатты әсер етсе керек, тарихты терендей білуге деген құлшыныс оның бойында ерте оянды. Оның үстінеқаймағы бұзылмаған қазақы ортаның тәрбиесі, үлкендердің отырыстарында айтылатын жыр-дастандар, аңыз-әңгімелер, қиссалар табиғатынан дарынды жастың қиялына қанат бітіріп, оны одан әрі шабыттандыра түссе керек, Мәкең 1945 жылы орта мектепті бітірісімен, білім қуып Шымкент қаласына аттанды. 1948 жылы Шымкент мұғалімдер институтын тамамдаған ол, білімін одан әрі ұштай түсуді ойлады. 1948 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетіне оқуға түсіп, оны 1954 жылы үздік дипломмен бітіріп шықты.

Соғыстан кейінгі қайта қалпына келтіру жылдарында халық ағарту және білім беру саласында мұғалім тапшылығы барлық өңірлерде де айқын сезілетін. Біріншіден соған байланысты, екіншіден туған ауылына деген сүйіспеншілігі болса керек, ол алғашқы еңбек жолын ауыл мұғалімдігінен бастады. Өз ортасынан оза шапқан дарын иесі бұл жерде де көрінбей қалған жоқ. Оны көп кешікпей орта мектеп директорлығы, Қызылқұм аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі сынды жауапты басшылық қызметтерге тағайындады. Мәлік-Айдар Хантемірұлы бұл лауазымдарға да тоқмейілсіген жоқ. Өйткені оның көкірегінде ұлы Абайдың: «Ондай болмақ қайда деп, Айтпа ғылым сүйсеңіз, Дүние де өзі, мал да өзі, Ғылымға көңіл бөлсеңіз» деген, - нақыл сөзі жиі жаңғырып мазалайтын да тұратын. Қалайда ғылымды қуып өзіне де өзгеге де беймәлім сұрақтардың тереңіне бойлап, тамырын тапсам деген болашақ жас ғалым сонау Астанада қалған бұрынғы ұстаздары, атақты ғалымдар А.Нүсіпбеков, Б.Сүлейменов, Г.Ф.Дахшлейгерлермен бұрынғы тығыз байланысын үзбеді. Олармен хат алысып тарих ғылымының

өзекті мәселелеріне қатысты өз ойларын жіберіп отырды. Жас маманның бойындағы ғылымға деген бейімділігін таныған ұстаздары да үнсіз қалған жоқ. 1958 жылы дереу Алматыға шақырып, Қазақстан Ғылым академиясына қарасты Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтына қызметке алды. Міне, осы күннен бастап Мәлік-Айдар Хантемірұлының ғұмыры осы ғылым шаңырағында өтіп келеді. Біреуге көп, біреуге аз, бір ғылым мекемесінде 55 жылдан астам қызмет ету біріншіден, көп адамның қолынан келе бермейтінін ескерсек, екіншіден, әркімнің пешенесіне жазыла бермейтін бақыт.

М-А.Хантемірұлы осы жылдар ішінде тек ғылыммен ғана айналысып қойған жоқ, бойына жиған білім нәрін жас ұрпақ бойына сіңіру жолында да аянбай еңбек етіп келеді. Міне, оның жарқын айғағы мына бүгін бәріміз төрінде отырған, Қазақстан оқу ошақтарының ең маңдайалдыларының бірі, педагогика саласындағы алғашқы оқу ордасы – Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университеті. Мәлік-Айдар Хантемірұлы осы білім ошағында 50 жылдан астам дәріс оқыса, бүгінде Қазақстандағы шәкірттерінің санын айтып шығу мүмкін де емес шығар. Ғалым ағамыз осы Ұлттық университеттің құрметті профессоры, ұстаздардың ұстазы. Шәкіртсіз ұстаз – тұл дейді қазағымыз. Ұстазына қошемет көрсетіп жиналып келіп отырған осындағы Ұлттық университеттің ғалым-ұстаздарына, аға ғалымды ардақтап отырған университет басшылығына тағы да бір ризашылдығымызды білдіріп, қошеметтеп қойғанымыз орынды болар.

Бүгінгі жас ұрпаққа Кеңестік кезең жағымсыз жақтарымен ғана белгілі. Қалай десек те біз өмір сүрген заманның өз қиындықтарымен қатар жақсы тұстары да болатын. 1960-1970 жылдар Қазақ жұрты бұрынғы мал шаруашылығынан енді өнеркәсіп саласына жаппай бет бұра бастаған кезең еді. Міне, осы үрдісті терең түсінген Мәлік-Айдар Хантемірұлы 1974 жылы «Қазақстан теміржолшы кадрларының қалыптасуы және дамуы (1917-1970 жж.)» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғады.

Әлемге әйгілі академигіміз Қаныш Имантайұлы Сәтбаев өз қолымен іргетасын қалаған, бүгінгі Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясы ғылымға деген талпынысы бар талай жастың томағасын сыпырды, талайға жол сілтеді. Осындай, үнемі ізденістегі жас ғалым Мәлік-Айдар Хантемірұлы (1963-1968 жылдары) Қазақ КСР Ғылым академиясы Қоғамдық ғалымдар бөлімінің ғылыми хатшысы етіп тағайындалды. Бұл кездерде Ғылым академиясында Қ.И.Сәтбаев, М.Ғабдуллин, І.Кеңесбаев, Ә.Марғұлан т.б. өздері бір-бір институт саналатын іргелі де ірі ғалымдар осы ғылыми мекемеде қызмет істейтін. Ұлылардың батасын алып, ұстаның көрігіндей үлкен тәжірибе мектебінен өткен Мәлік-Айдар Хантемірұлы 1968 жылдан бастап ғылымның нағыз даңғыл жолына түсті, Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтының аға ғылыми қызметкері, бөлім меңгерушісі, институт директорының орынбасары сияқты ірілі-ұсақты қызметтер атқара жүріп, ғылым тыңына жаңаша түрен салды. Отандық тарих мәселелерінде жаңа құнды еңбектер жазумен қатар, төл тарихымызға деген жаңа көзқарас қалыптастыруда ол бар күш-жігерін сарқа жұмсады, ғылыми айналымға бірнеше тың дүниелер алып келді. Тынымсыз ізденістің нәтижесінде 350 ғылыми еңбек, 15 монография жарыққа шықты.

Академик М-А.Хантемірұлы бойындағы Отандық тарихқа деген бұрынғы ізденіс, жаңа ғылыми көзқарастар еліміз егемендік алғаннан кейін бұрынғыдан да кеңейіп еселене түсті. Ғалым ағамыз Қазақстанның демографиялық ахуалын тереңдей зерттеп, объективті тұрғыда баға беруге ұмтылыс жасады және осы жолда ол ірі-ірі жеңістерге жетті. Миграциялық толқындардың республикалық тұрғындарының әлеуметтік және ұлттық құрамына әсерін, демографиялық апаттардың себептері мен зардаптарын анықтады. Қазақтардың өз жерінде саны аз ұлтқа айналу себептерін, олардың экономиканың индустриялық салалардағы азшылығын батыл да ашық айтты. Сөйтіп, ғалым Қазақстан қоғамының әлеуметтік құрамындағы өзгерістерге жаңа көзқарас пайымымен қатар, тарихи демографияның іргелі мәселелері төңірегінде жаңаша леп, ерекше бетбұрыс алып келді.

Қазақ Елі еңсесін енді көтеріп, дүниежүзіндегі алпауыт елдермен жарыса, жаңа ғасырға адымдап барады. Осы тұрғыда қоғамның орнығуы ұлттың ұлт ретінде қалыптасуы, ондағы жұмысшы табы құрамының қазақ ұлтынан болуы сияқты іргелі мәселелер әліде талай мәрте күн тәртібінен түспесі анық. Осы орайдағы академик Мәлік-Айдар Хантемірұлы Асылбектің ғылыми тұрғыдан жазған еңбектеріне тек біз ғана емес, бізден кейінгі талай буынның жүгінері сөзсіз. Міне, «Ғалымның хаты өлмес» деген осы.

Мәлік-Айдар Хантемірұлының есімі тек қана біздің елде емес, сонау шетелдік ғалымдар арасында да ерекше ілтипатпен аталады. Еңбектерін жоғары бағалаған шетелдік ғалымдар академик М-А.Х.Асылбекті талай рет өздерінің білім ошақтарына шақырып, дәріс оқытты. 1992 жылы АҚШ ғалымдарының шақыруымен Сан-Франциско және Беркли қалаларындағы университеттерде оқыған академик-ғалымның құнарлы лекциялары дүниежүзі ғалымдарының да демография және әлеуметтік тарихтың өзекті проблемаларына назарын аудартты. Біз бұны, әлемдік білім-ғылым аренасына жаңа ғана шыға бастаған

Қазақстан ғылымының көкжиегін кеңейтуге қосылған зор үлес деп білеміз.

М-А.Х.Асылбек өзінің ғылыми мектебін қалыптастырған танымал ұстаз ғалым болумен қатар, ақжарқын, ақпейіл аға. Осында отырған көпшіліктің жұрт білетін мейірімді әріптесі. Оның ғылыми жетекшілігімен 12 ғылым докторы, 50 ғылым кандидаты диссертация қорғады. Бүгінде ғалымның тәрбиесін алған мың сан ұстаз, бірқауым ел болумен қатар, еліміздің түкпір-түкпірінде өздері мыңдаған шәкірттер тәрбиелеуде. Бұл ғылым-білім саласына, еліміздің болашағына қосылған сүбелі еңбек.

“Ұлық болсаң, кішік бол”,- дейді халқымыз. Шынында да Мәлік-Айдар Хантемірұлы өзі қаншама жылдар бойы ғылымның шындарын бағындырып келсе де алдыңғы буын ағаларды бір сәтке ұмытқан емес. Ол соңғы жылдары дамып келе жатқан Отандық тарих ғылымындағы тұлға тану саласына да өзіндік үлесін қосып келеді. Оның тікелей жетекшілігімен қазақтың көрнекті қайраткерлері Ә.Бөкейханов, М.Тынышпаев, Т.Рысқұлов, танымал ғалым-ұстаздар: А.М.Панкратова, П.Г.Галузо, С.Б.Бәйшев, А.Н.Нүсіпбеков, Б.С.Сүлейменов, Т.Тәжібаев, Б.А.Төлепбаев, Г.Ф.Дахшлейгер, Р.Б.Сүлейменов, М.Қозыбаев, Ж.Қасымбаевтың ғылыми мұрасымен қызметіне арналған диссертациялық жұмыстар қорғалып, ғылыми айналымға енді. Бұл ірі тұлғалар жайлы бірнеше монографиялық еңбектер мен мақалалар жарық көрді.

Академик М-А.Х.Асылбеков бұл күнде Ұлы Отан соғысының көлеңкесінде қалған қазақ халқына қатысты көптеген жайттарды жария етуге батыл кірісіп жүр. Орталық мерзімді басылымдардан да қоғамды селт еткізер тарихқа қатысты публицистік дүниелері жиі көрініп қалады. Ғалым қоғамдағы кейбір жағдайларға батыл да ашық айту арқылы өз көзқарасын үнемі дәлелдеумен келеді. Бұл орайда ол ардан аттаған емес, Қазақ елінің, қазақ халқының болашағы мен ертеңі жолында ол өз пайымын алға тартуда.

Еңбек қашанда абыройға жетелейді. Білім мен ғылымның тізгінін қатар ұстаған Мәлік-Айдар Хантемірұлы атақ-абырыдан да құралақан емес. Мемлекеттік басқа да марапаттарды айтпағанның өзінде, ғалымның шәкірттерінен, елінен алған алғыс құрметі өз алдына бір төбе. Ғылым саласында жеткен жетістіктері үшін 1983 жылы Мәкенді Қазақ КСР Ғылым академиясының корреспондент мүшесі етіп сайласа, 2003 жылы толық мүшесі етіп қабылдады. 1998 жылы оған Қазақстанның еңбек сіңірген Ғылым және техника қайраткері деген атақ берді. Өзінің туып-өскен Оңтүстік өңірінен қол үзбей тарихи демографиясын, миграциялық үдерістерін саралауда жасаған сүбелі еңбектері үшін Мақтарал мен Шардара аудандарының құрметті азаматы атанды.

Бүгін сексеннің бесеуіне шығып отырған академик Мәлік-Айдар Хантемірұлының жүрісі секілді қаламы да ширақ. Ағалықтан гөрі ақсақалдар ауылына қарай ауысқан Ата ғалымның әрбір сөзі салмақты, тереңнен шыққан бұлақтай тұнық. Оның өткен өмір жолы кейінгі ұрпаққа үлгі болумен қатар, жаңа тәуелсіз Қазақстан Мемлекетін қалыптастыруда бағыт-бағдар болары сөзсіз.

Мерей тойыңыз құтты болсын! Дәл осы жерде Тоқсанның дөңесінде жолығайық! Бойыңызға қуат, ойыңызға қанат болғай!

УДК 112.

АКАДЕМИК АМАНЖОЛ ҚОШАНОВТЫҢ 80 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯДА ЖӘНЕ МЕРЕКЕЛІК ЖИЫНДАҒЫ СОҢҒЫ СӨЗ 11.10.2014 Ж.

Аманжол Қошанов – ҚР ҰҒА академигі

Құрметті зиялы қауым, әріптестер, туыс-бауырлар!

Айтулы юбилей, мерейтойдың ерекшелігі – қуанышы мен әттегенайы қатар жүреді.

Аман-есен осы межеге жету, көңілге разылық сезім ұялатса, не тындырдым деген күдікте мазалайды: қоғам, ғылым алдындағы парыз бен қарызды өтей алдым ба? Өмірде таңдаған жолым шалыс, зая болған жоқ па, дегендейін.

Біз соғыстан кейінгі романтикаға толы, білімге құштар буын едік. Мәскеуге – алыс жолға ұмтылдық. Әкем шығарып салып тұрып: «Балам осы Қызылжардың оқуы жетпейтін бе еді, қайда бара жатырсың, сені кімге тапсырамын?» - деп көзіне жас алып, қиналған сәті көз алдымда. Мәскеу университетінде білім алу ол кезде батыс университеттерімен пара-пар, үкімет қамқорлығы пәрменді болатын. Соғыстан кейінгі

халықтың ынта-пейілінің тазалығы, бірлігі оқыған ортамызға тікелей әсер ететін.

Менің азаматтық болмысым, ғалым болып қалыптасуым Қазақ Ұлттық ғылым академиясында өтті. Ұлы Қанекенді (Сәтпаевті), кешегі өткен Ш. Шөкинді, Ә. Марғұланды, М. Әуезовтерді көріп өстік, тағлым, ғибрат алдық. Ғылым ол кезде шын мәнінде рухани жаңғыру, өндіргіш күш еді. Беделі өте жоғары болатын. Мансапқорлар жамылатын әлеміш жылтырақ шапанға айналмаған кезі.

Мені ғылымға, Академияда тұрақтандырған академик Сақтаған Бәйішев еді. Басқа вузға, идеология жұмысына ауысамын дегенде, барлық бедел-болмысымен қарсы болды. «Я тебе запрещаю» - деп. Менің ғылымдағы келешегім әлімсақта осылай бастау алып еді.

Ғылым әлемінде тағдырға дән разылығым – қазақ халқының маңдай алды зиялы қауымымен тізе қосып, бірге қызметтес болғаным. Көбінен ғибрат, тәлім алдым. Өзбасым басшы қызметтерде жүріп бұра тартпай, ешкімді алалап, кешшелік танытпай, әділдік аясында шешім іздеп баққаным. Тағдырға бас иіп, зиялы қауымға, академия мүшелеріне рахмет айтуменің бүгінгі таңдағы парызым деп есептеймін.

Мен өмірімді бағыштаған экономика ғылымы – ұлы ғылым. Адамзаттарихында негізгі әлеуметтік – экономикалық құрылымдардың пайда болып, өркендеп, пассионарлық дәуірлеуі мен күйреуіне тікелей әсер етіп, осы үрдістерді ғылыми тұрғыдан негіздеп, алға жетелейтін экономика ғылымы. Сонау көне Юнан – Грекия дәуірі, утопист–социалистер, ағылшын классиктері, марксистік ілімнің жеңістері мен тарихи аренада жеңіліске ұшырау драмасы мен трагедиясы, Кейнс ілімі, қазіргі либерал-реформаторлар адамзат қоғамын қалайда лайықты, позитивті жолмен қайта құрып, қоғам мүшелерінің өркендеу жолын іздеп, кертартпа жүйені тарихи аренадан кетіруге бар күшін салып, ықпал жасау экономика ғылымының үлесінде.

Бүгінгі таңда бүкіл адамзат өркениеті бастан кешіріп отырған дүние жүзілік дағдарыстан шығу, дамыған елдердің қатарына қосылуымыз бірден бір жаңа индустриалды – инновациялық кезеңге көшуімізбен байланысты. Президентіміз жар салғандай – инновациялық, «ақылды экономикаға» өту елімізді шикізат қоймасы деген лақап аттан, мешеуліктен арылту жолы. Міне осы бағытта Қазақстан экономикалық ғылымы алдағы уақытта қызмет етпек. Мен, бүгін ғылымдағы аға, ақсақал буынның өкілі ретінде экономист – ғалымдарды осы ұлы кезеңнің талабынан көрінуге шақырар едім.

Бүгінгі мәртебелі жиында көп жақсы тілектер айтылды. Бұл нақты болмыстан гөрі, осылай болғай деген ыхластарыңыз ғой. Жаратушы қуат берсе ұқсап бағармыз. Арнайы алғысымызды өзім, семьям атынан Қазақстан Республикасы Президенті, Ел басы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевқа, Президент әкімшілігіне білдіруді лайық деп білемін. Соңғы 25 жылда Президентіміз негізін қалаған тарихи бағытта зиялы қауыммен бірігіп қажыр-қабілетімізді бағыштап, Республика мүддесіне қызмет еткенімді Жаратушының сыйы деп қабылдаймын.

Тағы да сондай тілек білдіріп, рухани қолдау жасап отырған Парламент, Үкімет басшылығы, Білім және Ғылым министрлігі, осы жиынға арнайы келіп, мәртебелі ортаның құттықтауын жеткізген министріміз Сарынжинов Аслан Бәкенұлына, жалпы министрлік басшыларына, осымен қатар басқа жетекші ғылым, білім өкілдеріне, қоғам қайраткерлеріне, жалпы ғылыми, ұстаздық қауымға бүгінгі халықаралық конференцияның ауыр жүгін көтеріскен жетекші ғылым қайраткерлеріне шексіз, шын жүректен алғысымды білдіруге рұқсат етіңіздер.

Мен өзімді академиялық ғылымның түлегімін деп ұғынамын. Сондықтан ерекше алғысымды Қазақ Ұлттық ғылым академиясының төралқасына, Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар саласының басшылығына, менің 50 жылдан аса қызметтес болған орда мекенім Экономика институтына, Қазақстан ғалымдар одағына риясыз көңілімді білдіремін. Осы ұжымдардың басшылары алдарыңызда, бүгінгі алқалы жиынды ұйымдастырып, басқаруда.

Адам тағдыры оның қалыптасқан болмысында, мінез-құлқында, яғни дәуір талабына іспен жауап беріп, оның қажеттілігін түсінуінде, дейді халық даналығы. Тек осы жағдайда ғана адам заман талабына сай келіп, азаматтық парызын өтеуге мүмкіншілік туса керек, сірәдә.

Бүгінгі мерекелік жиынымызға тілек білдіріп алыс-жақын шет елдерден құттықтаулар келіп түсуде. Қырғыз, Тәжік Республикасының ғылым сардарлары академиктер Койшиев Турар, Каюмов Нуриддин Каюмевичке ерекше алғысымды, дән разылығымды білдіремін. Біз әрдайым Республика мүддесіне қызмет етуді парызымыз деп түсіндік.

Тілегім, қалған өмірімде тағдырым осы бағыттан ауытқымаса екен деймін.